

आर्चीन नेपाल

पुरातत्व विभागको मुखपत्र

ANCIENT NEPAL

Journal of the Department of Archaeology

संख्या २९

कार्तिक २०३१

Number 29

October 1974

सम्पादक

रमेशजङ्ग थापा

Edited by

Ramesh Jung Thapa

प्रकाशक

श्री ५ को सरकार

शिक्षा मन्त्रालय, पुरातत्व विभाग

काठमाडौं, नेपाल

Published by

The Department of Archaeology

His Majesty's Government

Kathmandu, Nepal

10
प्राप्तिस्थान:-
साझा प्रकाशन
पुलचोक, ललितपुर

To be had of:-
Sajha Prakashan
Pulchok Lalitpur

मूल्य रु. ५।-

Price Rs. 5/-

Printed at Matribhoomi Press, Ghantaghar

प्राचीन नेपाल

संख्या २९

कार्तिक २०३१

Ancient Nepal

Number 29

October 1974

सम्पादक

रमेशजङ्ग थापा

Editor

Ramesh Jung Thapa

सहायक सम्पादक

रामचन्द्र हुङ्गना

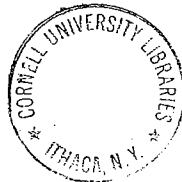
Assistant Editor

Ram Chandra Dhungana

विषय-सूची

Contents

	पृष्ठ	Page
गोरखा वंशावलि	१	1
ऐतिहासिक पत्रस्तम्भ	२५	25
भौमगुप्तको पतनपद्धिको नयाँ संवत् श्री शंकरमान राजवंशी	३९	39
कलामा बुद्धजीवनी श्री हरिराम जोशी	४३	43
Nepal Mr. Sylvain Levi	५०	50

गोरखा वंशावलि (गताङ्कको बाँकी)

मकवानपुर पुग्या. मकवानपुरा राजाका हजुरमा गै श्री अतिबल साह हरिचरण पाण्डे सब सिपाहि हाजिर भै विन्ति गर्न लाग्या यहाँका लस्कर कुन कुन मोहोडामा छन् हामि भन्या हजुरका लस्करमा मिसि हात्र जान्याछैनौ हामि ता छुट्टै रहि आफ्नु गम जुन वषतमा पर्ला उस वषतमा हान्याछौं भनि विन्ति गन्या र मकवानि राजाले जस्ता तरहले वरि हटाइन्छ सो पाठ गर भनि हुकुम भयो. वहाँ- देषिन् विदा भै गया. मकवानिका लस्करदेषि छुट्टै गरि षलंगा हालि वस्या. आफ्नु षानुपिउनु गन्या र श्री अतिबल साह हरिचरण पाण्डे सिपाहिसित मतो गर्न लाग्या नवाफको पचास साठि हजार लस्कर रहेछ जस्तो अग्निमा पुतलि कम्म गछ तस्तै गर्नु परिरहेछ. छाति बलियो गरि काम गर्नुपर्छ. त्यसको ठुलो लस्कर छ इनलाइ हल्ला गरायापछि आफु आफु पनि काटाकाट गर्न्याछन्. तसर्थ एक एक स्याउला कपालमा राषि जाउं जस्का कपालमा स्याउला छ उ आफ्नु संगि जान्नु भन्या मतो वाधि धना ठोक्रा लि ढाल षुडा षुकुरि वाधि एघारैविस जवान तयारि भै अर्धरात्रिका विष- यमा सबैलाई निद्रा भयाको वेलामा गया. नवाफ भयाका ठाउमा पुग्या र तडातड धनु चलाइ हान्या. नवाफका लस्करमा ठुलो हल्ला भयो र लस्करमा भिडिया र तरवार षुडा षुकुरिले कडाकड हात्र लाग्या. निद्राको कोक हुनाले आफु आफु पनि काटाकाट गर्न लाग्या. कोहि भागन लाग्या. तेस्तो हुदामा नवाफ ठहर्न सकेन र जो साबुद भयाको लस्कर पनि सबै भाग्यो. तहांदेषिन् गोर्षाका लस्कर पनि फिरि आया. मकवानिका लस्कर सुत्यैका रह्याछन्. आधा घडि वांकी रात्री छदामा मकवानि राजाका हजुरमा आइ- पुग्या र हजुरको वरिलाइ हामिले काटि धपाइ आयौं भनि सब विस्तार विन्ति गन्या. हात्रो लस्कर कहां छ भनि सोध्नुभयो र हामि फिरदा त सुत्यैका थिया भनि विन्ति

गन्या र ज्या कामलाइ बोलाइ पठाइबक्सनुभयो सो काम हामिले सिध्यायौं अब हामिहरू घर जान्छौं विदा बक्स्या- जावस् भनि विन्ति गन्या र मकवानि राजाले ऐले तिमि- हरूको षानुपिउनु गर वाहांपछि जाउला भनि हुकुम भयो र आफ्नु नित्यकर्म षानुपिउनु गर्न लाग्या. मकवानिको लस्कर पनि उठघा र गोर्षालिलाइ देष्यानन्. हेर्न गया नवाफ पनि भागेछ. जो काटियाका गिड मुड मात्रै ढेरै परिरह्याका देष्या र वडो समं मानि गोर्षालिले ता हात्रो नाकै भाचि गयाछन् भनि आपसमा कुरा गन्याछन्. वाहां- देषिन् गोर्षालिहरूले पनि षानुपिउनु गरिसक्या. फिर्नालाइ तयारि भै मकवानि राजाका हजुरमा गै सामेल भया. श्री मकवानि राजाले नगरा निसानसमेतको षिल्लत श्री अतिबल साह हरिचरण पाण्डेलाइ बक्सनाको तयारि भयो र हुदामा श्री अतिबल साह हरिचरण पाण्डेले विन्ति गन्या हजुरबाट नगरा निसानसमेतको षिल्लत भयो तापनि हात्रा महाराजबाट वक्स्या सिर चढाइ लिउला ऐले ता याँहि होम् भनि विन्ति गन्या र अरू सिपाहिहरूलाई बढिया तरहसित षर्चबर्च बक्सनभयो. सरसौगात तयार गरि षलि- तापत्र दि विदा बक्सनुभयो. श्री अतिबल साह हरिचरण पाण्डेप्रभृति एघारैविस २२० जवानले विदा भै गोर्षा आइ- पुक्या र श्री ५ पृथ्वीपति साह महाराजका हजुरमा सरसौ- गात षलितापत्र चढाई दर्शन गरि सब विस्तार विन्ति गन्या. श्री ५ महाराज पृथ्वीपति साह बडा हर्षले मकवानि- भन्दाका हिन्दुपति राजा कहलायाका बडा राजा हुन्. तन- लाई सहाय गरि नवाफ काटि धपाइ आयौं. अब हामिलाई कोहि आटन सकन्याछैनन्. रजपुदको रजपुत्याइ थामि आयौं भनि अतिबल साह हरिचरण पाण्डेलाई स्यावासि बक्सनु- भयो. नगरा निसान पनि लिन पठाउ भनि हुकुम भयो. लिन पठाया ल्याया. ताहांदेषिन् श्री अतिबल साहलाई

चौतऱ्याइ मान बक्सनुभयो. हरिचरण पाण्डेलाई सरदारि बक्सनुभयो मकवानि पदवि बक्सनुभयो. मकवानि पाण्डे कहलाया. वाहांदिषि चौतरिया अतिबल साह सरदार हरिचरण पाण्डेले आफुले सल्लाह गरि काम गन्याको कुरो विन्ति गर्न लाग्या सानु वस्तु छ तापनि एकगट्टा बाधिया-देषिन् असाध्ये पनि साध्ये हुदो रहेछ. क्या प्रमान भन्या बाबियाको तृण जा छ एकै तृणले हात्ति बाधिन्या थिएन. ढेरै तृणको संहतिको डोरि वाटियादेषिन् मत्ता हात्ति बाधिदो रहेछ तसर्थं हामिलगायत एघारविस लस्करको एकै संहति हुनाले ५०।६० हजार लस्कर काटि घपाञ्चू शूरो र काफरको पनि ढेरै तफावत हुन्या रहेछ. हजार काफरका बिचमा एक शूरो छ शूरैले जित्तो रहेछ. ५०।६० हजार लस्करका बिचमा एघारविस लस्करले काटि घपाञ्चू तसर्थं राजाले शूरो विवेकि सत्कर्ममा लाग्याका निमषदार यस्ता मानिस जुन राजाले पालना गर्ला सधा जये होला भन्या यस्तो हाम्रा चित्तमा लाग्यो. वहांदिषि राजा भै वाजवि जो बोलछ जो गठे तसलाइ नजीक राषनु. तस्तालाइ नजिकमा राष्या-प्रान्त निहान्सा करनि हान्देन वाजवि बोलन्या कसैको मन पर्देन क्या अर्थले भन्या औषधि पनि मिठो हुदैन. परिणाममा औषधिले गुणै गठे. कुपथी कुरो षादा अघि मिठो हुन्छ पछि विगार पछे तस्तै घुसामत्या वेवाजवि बोलन्या अघि बढिया लाग्छ पछि परिणाममा विगार पाछे भनि विन्ति गन्या र श्री पृथ्वीपति साह महाराजबाट बढिया विन्ति गन्यो भनि हुकुम भयो. त्यस्तै तरहसित राजकाज चलाइ केहि दिन व्यतित हुदो भयो. वहांदिषिन् चौविसी वाइसि उठाइ लमजुंग्याले मजुवा षादा कान्छा साहेब रणदुल्लभ साहेले बडो मन्त्रणा गरि बैरि निकालि मजुवा आपनु तुल्यायाको भयो फेरि फेरि आउदामा काटदै घपाउदै गन्याको देषदामा भयो हिन्दुपति मकवानि राजाको सहाय गरि नवाफको लस्कर घपायाको देषदामा भयो पर्वत पाल्पा पिउठाना तनहुं लमजुङ वाइसी चौविसी राजाहरूले बडो आश्चर्य मान्दा भया र अब कसो गन्या हो भनि आफना आपना देशमा बडो मन्त्रणा गर्दा भया. बुद्धिमान् पनि गोर्षेमा भयाछन् योधा शूरा पनि गोर्षेमा भयाछन् सकल गुणले युक्त भयाका आपनै भाइछोरा हुनाले कुन हामि चलाउछौं कुन भिचदै पेलदै बढदै आउन लाग्या. तसर्थं कुन उपायले गोर्षामा षेद पान्या हो भाइछोराहरूको चित्त फान्या हो भनि सकल राजाहरू भेला भै सल्लाह गर्दा भया. सल्लाह गर्दामा एस्ता परिवन्दले षेद हाल्दा गोर्षामा घर-

फुटा होला भन्या केहि उपाय पायानन् र उपाय नपाउदा ताहां सब राजाहरूका मतले डोरका षान विचारिलाई फिकाउदा भया. डोरका षान विचारि पनि सब राजाहरूको कचहरि थियो ताहां आया. ति षान विचारि कस्ता हुन् भन्या ति सब राजाहरूलाई जुन काममा संदेह पथ्यो तिनै षान विचारिका अति उपदेशले संदेह फालि काम गरि दिन्थ्या. न्याय निसापमा पनि कसैले छिन्न सकेन जब क्गडिया जोडि षान विचारिसित पठाइदिन्थ्या. क्गडियाको चित्त बुझाइ निसाप पारि छिनिदिन्थ्या. एस्ता षान विचारि हुनाले ति सब राजाहरूले गोर्षा बढ्न लाग्याको विस्तार गन्या र सो विस्तार सुनि षान विचारि बोलन लाग्या, मैले पनि सर्वपक्षबाट विचार गर्दामा गोर्षाको वृद्धि हुन्या डबल देख्दछु सामान्य विचारले हेर्दामा बुद्धि बलले मात्रै हो कि दैवको पनि करुणा रहेछ यो पनि विचार पाइन्या उनका घरमा पनि षेद पान्या एउटा जुक्ति म कल्पना गर्छु त्यो जुक्ति षलितापत्रमा लेषिपठाउनुभया गोर्षाको बुझ पाइएला भनि विन्ति गन्या र कुन जुक्ति हो लौ बताउ भनि सब राजाहरूले मजि गर्नुहुदा षान विचारिले विन्ति गर्न लाग्या. “बढैया, घटैया, बढैया विघटैया, विबढे नघटे” यो चार थोकको अर्थ क्या हो त्यसको अर्थ षोलि पठाया हामिसितको दोस्त रहन्याछ. यसको अर्थ षोलि नपठाया हामि सब राजा एकगट्टा भै लडाइ गरि तिमिलाई ध्वस्त पान्याछौं भनि षलितापत्रमा एहि कुरो लेषिपठाउनुहुवस् भनि विन्ति गरि सोहि बेहोराको षलितापत्र लेषिपठाया.

सो पत्र गोर्षा श्री ५ महाराज पृथ्वीपति साहका हजुरमा आयो. आउदा सब भाइछोरा छथरप्रभृति सब भारा पांचहरू वसि त्यो पत्र हेर्दामा त्यस्तो कुरा लेष्याको जब देष्या वहां-दिषिन् यसको अर्थ क्या होला भनि बडो संदेह पन्यो र थरथर सब भारा पांचहरू सबले विचार गन्या र यो चार बातको अर्थ लाग्दो भएन. नलाग्दामा श्री ५ महाराज पृथ्वीपति साहको मुहार मलिन हुदो भयो. त्यस्तो देषदा श्री कान्छा साहेब रणदुल्लभ साहबाट कागज कलम मगाइ आफना बाहुलिबाट तस्को उत्तरा लेषन लागनुभयो. इ चार बातको अर्थ क्या हो भन्या “तृष्णा, आयु, पुण्य, प्रारब्ध” एहि हो भनि एति तिमिहरूले लेष्याको तात्पर्य क्या हो भन्या हाम्रा घरमा फेरि षेद पनि पान्यो. यो परिपञ्च अर्काको होइन ढोन्यालि विचारिको सिपारस हो भनि षलितापत्र लेषि उत्तरा पठाइबक्सनुभयो. त्यो पनि ति सब

राजाहरू जहाँ थिया पुक्यो र ढोऱ्यालि षान विचारिसमेत
 त सब राजाहरूले हेऱ्या र ढोऱ्यालि षान विचारिले ति
 सब राजाहरूसित विन्ति गर्दा भया. कस्तो विन्ति गऱ्या
 जसले बुद्धिलाई अनेक तरहसित षेलाउन जान्दछ तेस्ता
 मनुष्यलाई मात्रै यो चार बातको अर्थ सहज हुऱ्या. यस्तो
 जुक्ति कल्पना गरि पठायको हो. हाऱ्या त्यस्ताजु त्तिको
 सहजै अर्थ षोलि पठायछन् हाऱ्या चित्तको अभिप्राय पनि
 बुक्ति यो सिपारस फलानैको हो भनि पठायछन् दैवी शक्ति
 भयाका पुरुष रहाछन्. क्या अर्थले भऱ्या विद्या बुद्धि परा-
 क्रम इ तिन थोक एकैमा रहदैन एकै गोठामा इ तिन थोक
 रह्यो भऱ्या उ ता श्री नारायण हुन् भनि जान्नु अथवा
 श्री नारायणका कलाले भयाका पुरुष भनि जान्नु. एस
 समयमा त एकैमा त छ छैन यो मैले बुक्तिसक्याको छैन
 कसैमा विद्या कसैमा बुद्धि कसैमा पराक्रम यस्तो ता रहेछ
 यो बुक्तियो एस्तो ता दैबको करुणा नभै हुदैन. तसर्थ परि-
 णाममा चौबिसी बाइसीको मुलुक गोर्षको होला भऱ्या जस्तो
 देषियो. जाहाँ दैबको करुणा रहन्छ तहाँ मनुष्यका षेदले
 क्या गर्न सक्छ. तसर्थ हजुरहरूले पनि जापना आफना मुलु-
 कमा गै राज गरिरहनुहवस्. दैवसंग कस्को क्या पुक्छ
 गोर्षामा पनि परिणाममा एस्तो पर्ला भऱ्या जस्तो देखिन्छ.
 कस्तो भऱ्या जहाँसम्म आफ्नु र बिरानु छुट्याइ गादिको
 सोको गर्ऱ्या र विगारमा लागऱ्या ठहऱ्याइ काज गर्न जान्ऱ्या
 राजा जतिञ्ज्यालसंम हुनन् तहाँसंम पाप पनि बढऱ्याछैन.
 पाप नबढ्या धर्म हुन्छ. धर्मले सदा जय हुन्छ. जब गोर्षामा
 एति चिह्न नजान्ऱ्या राजा जब हुनन् उइ वषतमा गोर्षाका
 राजालाई कठिन होला भऱ्या जस्तो मेरा चित्तले देषछ
 भनि ढोऱ्यालि षान विचारिले विन्ति गऱ्या र सब राजाहरू
 मनमा ताप मानि आफना आफना देशदेशमा गया. वहाँदेषिन्
 श्री ५ महाराज पृथ्वीपति साहबाट पनि श्री कान्छा साहेब
 रणदुल्लभ साहको अधिक बुद्धि हुनाले कस्तै गाह्यो अथवा
 परिआयो तापनि कान्छा साहेब रणदुल्लभ साहसित सोढ्या
 सकल सन्देहको निवृत्ति हुदो हुन्थ्यो. तेस्तो हुनाले एक त
 पुत्र उस्मा पनि सकल गुणले युक्त भयाका हुनाले बहुत
 प्रीति गर्नुहुदो भयो. वहाँको मात्रै क्या कुरा छथरप्रभृति
 सब भारा पांचरू पनि कान्छा साहेब रणदुल्लभ साहसित
 सल्लाह नगरि कोहि केहि काम गर्न सक्ता भयानन्. कान्छा
 साहेब रणदुल्लभ साहको सौजन्य भयो. सकल वातचित्तमा
 कुशल हुनाले भयो सब प्रजा प्राणि जो कोहि छन् चाकर-
 बाकर सेवकवर्ग जो कोहि पनि कान्छा साहेब रणदुल्लभ

साहदेषिन् बडो षुसि हुदा भया. क्या अर्थ भऱ्या कसैले
 षायो षाएन कोहि आयन किन आयन सञ्चविसञ्च भयो
 कि भनि षवर राषि मानिस षठाइ बुक्ति यस्ता तरहसित
 सवको सकल कुराको याद राषिबक्सनुहुनाले तहाँ सबकोहि
 प्रसन्न थिया. श्री ५ पृथ्वीपति साहका श्री नायक वीरभद्र
 साहका केटाहरूबाट सुसार नपुग्दामा पनि आफै अघि सरि
 सुसार टहल गर्नुहुऱ्या त्यस्तै तरहले केहि दिन वित्या.
 श्री नायक वीरभद्र साहको विवाह ४ क्रमैले गरि हुदो भयो.
 वहाँदेषिन् पछि श्री कान्छा साहेब रणदुल्लभ साहलाई सब
 वातमा बहुत जान्ऱ्या हुनाले अलिक अर्ध्याला जस्ता हुनुहुदो
 भयो. यो जगत् कस्तो रहेछ भऱ्या कस्तै जान्ऱ्या सिपालुले
 पनि बुक्तिसक्नु रहेनछ कोहि न कोहि एउटा दोष लाउदो
 रहेछ. लोकापवाद बुक्ताउनलाई श्री रामचन्द्रलाई पनि
 कठिन हुदो भयो. मनुष्यले बचाउनालाइ कहांसंम सकियोस्.
 तसर्थ कस्तै जान्ऱ्या भया पनि राजाका दरवारमा षेदि
 चुक्ल्याहा दुष्ट छुट्टा रहेनछन्. र श्री नायक वीरभद्र
 साहको र श्री कान्छा साहेब रणदुल्लभ साहको विचित्त
 पार्दा भया. कस्ता तरहले चुक्लि पार्दा भया भऱ्या कान्छा
 साहेब रणदुल्लभ साह ता सकल काममा कुशल हुनाले श्री ५
 महाराज पृथ्वीपति साहबाट पनि वाहिलाई पियारो मान्ऱ्या
 देश देशमा पनि वाहिको नाम चलऱ्या यहाँ सब कोहि भारा
 पांच पनि वाहिका सल्लाहले कामकाज गर्ऱ्या यस्तो हुदामा
 हजुरलाई पर सारि कान्छा साहेब रणदुल्लभ साहलाई अघि
 सानालाइ पनि वेर छैन भऱ्या एस्तो कुतर्क पारि चित्त
 फोर्दा भया. तस्तै तरहका चुक्लि पार्दा पार्दामा श्री नायक
 वीरभद्र साहले तिन चुक्लि सुनि आफना बुबाका हजुरका
 विन्ति गर्नुभयो र श्री ५ महाराज पृथ्वीपति साहबाट
 श्री रणदुल्लभ साह त्यस्ता छैनन् धर्मचित्त भयाका सकल
 काममा कुशल भै गादिको सोको गर्ना निमित्त जिउ धर्म
 दिकन पनि तिभ्र निमित्त सोको गर्दछन्. यसमा तिमि
 कति पनि सन्देह नमान भनि हुकुम हुदा त बुबाका पनि
 पियारा छन् भऱ्या कुरो पारि चुक्लि गऱ्याको हुनाले
 श्री नायक वीरभद्र साहले ऊन् कुतर्क मान्नुहुदोभयो. वहाँ-
 देषिन् बुबासंग श्री नायक वीरभद्र साहको वातचित्त भयाको
 श्री कान्छा साहेब रणदुल्लभ साहले बुक्तुभयो र श्री नायक
 वीरभद्र साहका हजुरमा गइ बाहुलि जोडि चुक्ल्याहाका
 कुराले मदेषिन् विचित्त गर्नुहुऱ्या होइन हजुरको सोको
 हवस् भन्नानिमित्त सर्वकालमा सर्वदातले सोको विताइ
 मिहिनेत गर्दछु. एति गर्दामा पनि मदेषि विचित्त पार्दामा

पयो भन्या यो दोष कसलाइ दिउ. जो कर्ममा लेष्याको सो सवेहोरि हुदो रहेनछ भनि विन्ति गर्नुहुदा उत्तरा तबक्सी नबोलि चुप लागिरहुनुहुदो भयो. ब्रह्मदेविन् यस्तै तरहसित ३।४ दिन भयापछि जो चुक्लि हालन्याहरूसित श्री नायक वीरभद्र साहबाट श्री रणदुर्लभ साहबाट ससित एस्ता एस्ता कुरा विन्ति गर्ने आयाथ्या भनि मजि हुदा ति चुक्लिहा भन्या कस्ता हुदा र ह्याछन् भन्या जो धूर्त हुन्छ सो चुक्लि गर्छ. धूर्त भन्याका कस्ता हुन्छन् भन्या उज्ज्वल मुषले धोलन्या बोलदामा कोमल वाणि निकालन्या हृदयमा भन्या कौची लियाका कस्को छिद्र कसो गरि पाइएला भन्या एहि धन्दामा र ह्याका चुक्ल्याहा धूर्तको एहि लक्षण हुन्छ. तसर्थ तिनै चुक्ल्याहाहरूले जुन अवाच्य अनुचित कुरो हजुरबाट हुकुम नभया कान्छा साहेब रणदुर्लभ साह पुडो सरन्या काम हुन्याछैन श्री कान्छा साहेब रणदुर्लभ साह पुडो नसन्या हजुरको जय हुन्याछैन. भनि विन्ति गन्यापछि तिनै चुक्ल्या- ह्याका कुरा सुनि मर्म भेदन हुन्या अवाच्य अनुचित कुरो श्री नायक वीरभद्र साहबाट श्री कान्छा साहेब रणदुर्लभ साहलाई हुकुम गनुभयो. तेस्तो हुकुम हुदा श्री कान्छा साहेब रणदुर्लभ साहले मनमा विचार गर्नुहुदो भयो. अब मैले यस घडिमा देशत्याग गरि जाउ भन्या क्या उपद्रव गरेछ र भागि गयो भन्या अपवाद हुन्या भयो. देश त्याग नगर्छ भन्या श्री नायक वीरभद्र साहबाट बहुत दुर्वाक्य सुनिनसकु कुरो हुकुम गर्नुहुदो भयो. मैले एस घडिमा बाचनुचाहि मने बढिया हो भन्या एस्तो मनमा ठहराउनुभयो र श्री नायक वीरभद्र साहले त्यस्तो हुकुम भयापछि फेरि कान्छा साहेब रणदुर्लभ साहबाट विन्ति गर्ने लाग्नुहुदो भयो. चुक्ल्याहाका कुरा सुनि त्यति हुकुम भयो तापनि हजुरको हुकुम मैले शिरमा धारणा गन्या तर मैले मलजुग्यासित धर्म गरि धर्म फाल्याको त्यहि अपराध ममाथि आयाको हो हजुरलाई केहि दोष छैन भनि विन्ति गर्नुभयो र बहुत मालिन मुहार गरि श्री ५ महाराजा पृथ्वीपति साहको दर्शन गर्न पाउलाग्नु- भयो र किन तिआो मुष मलिन छ कान्छा भनि हुकुम भयो र श्री नायक वीरभद्र साहबाट हुकुम भयाका कुरा विन्ति गर्नुभयो र श्री ५ महाराज पृथ्वीपति साहबाट बहुत अनु- चित कुरो भन्याछन् तिनलाई म भन्न जान्छु भनि श्री नायक वीरभद्र साह राज गर्नुभयाका ठाउमा पाउलाग्नुभयो. श्री कान्छा साहेब रणदुर्लभ साह त आफ्ना कोठासा पाउ- लाग्नुभयो. कोठाको ढोकालाइ ताल्चा मारि देह त्याग गर्नु- भयो. वहांदेविन् कान्छा कहां गया भनि श्री ५ महाराजा

पृथ्वीपति साह षोजन पाउलाग्नुहुदामा ताल्चा लाग्याको देषनुभयो र ताल्चा षोलि नजर हुदा कान्छा साहेब रणदुर्लभ साहले देह त्याग गरिरह्याका नजर भयो. बहुत विलाप गरि कल्पना गरि रुन लाग्नुभयो. अरू भारा पांचहरू पनि सब जना षेद गरि रुन लाग्या. कान्छा साहेब रणदुर्लभ साहको दाहादि क्रियाकाज हुदो भयो. वहांदेवि कान्छा साहेब रण- दुर्लभ साहसित वातचित हुदैका मेहेरामा श्री नायक वीरभद्र साहको आफ्ना माहिलि रानीसित पनि विचित परेछ र माहिला रानीबाट "कुलो भागि समुद्र, चेली भागि माइत" भन्छन् भन्या यो चित्तमा ठहराइ आफ्ना तर्फका केटाकेटी सब लि तनहुंका राजाका मैजा हुनुहुदो रहेछ र डोलि चढि तनहुं पाउलाग्नुभयो वहांदेविन् विराज थापाले आफ्ना भाइ छोरा २।४ जना मानिसलाई भनि श्री माहिला रानी गर्भ- वती हुनुहुन्छ. साहेब पैदा हुनुहुन्छ कि मैजा पैदा हुनुहुन्छ. पैदा भयापछि हामिलाई निधो लेष्या भनि कसैले थाहा नपाउन्या गरि बडो गुप्तसंग पाउरषवारि पठाउदा भया. कान्छा साहेब रणदुर्लभ साहसित विचित नहुदै १।२ मैजा अधि चन्द्ररूप साहसित आफ्ना माहिला रानी गर्भवती भयाका श्री नायक वीरभद्र साहबाट विस्तार हुकुम भयाको रहेछ. सो विस्तार २।४ थरथरहरूले पनि सुन्याका र ह्या- छन्. गर्भवती हुनुहुदैमा श्री नायक वीरभद्र साहबाट किन यस्तो विचित गर्नुभयो भन्या ति थाहा पाउन्याहरूले मान्याका र ह्याछन्. बडाले रिस राषदामा बुकिन रिस गर्नु भन्दछन्. विना बुकैमा रिस गर्नु भयाको छ यस रिसले पछि कस्तो पाछै भनि आपसमा कुरा पनि गर्दा भयाछन्. कान्छा साहेब रणदुर्लभ साहले त्यस्ता तरहसित देहत्याग गन्याको हुनाले जानिकन दरवारमा बहुत पिरपिराउ हुन लाग्यो. तहांदेविन् श्री ५ महाराजा पृथ्वीपति साहको र श्री नायक वीरभद्र साहको पनि विचित हुन लाग्यो. दवा- रमा पनि रानिरनिवा उ पनि कोहि नमिलन्या हुन लाग्या. कैले कोहि दुषन्या कैले कोहि दुषन्या दुष पिर यस्तो पनि सधै हुन लाग्यो. तेस्तो हुदामा धामिजाकि त्याइ हेराउदा जोसिहरू हेराउदा वायुकै सान्न दोष आउन्या हुदो भयो. वहांदेविन् केहि मैजा तेस्तै तरहमित वेतित हुदो भयो. घर फुट भया पनि एक मतो हुदो रहेनछ. जाहां एक मतो रहेन गमार छस्करलाई सुगम हुदो रहेछ. तेस्ता वषतका विचमा शत्रुहरूले चढाइ गन्याको भया राज्यभङ्गलाई पनि विसा- रित रहेनछ. तसर्थ बालकमा पढ्याको विद्या बडा कुलका पुरुषसितको मित्रता श्री देवतादेविन् मित्याको वरदान-

योगमा पार गयाका योगिजनको मन न्यायपूर्वकले आज्याको दौलथ कुलवान्का छोरिसितको प्रीति येति थोक स्थिर हुन्छ. श्री देवताको वरदान सत्य हुनाले मात्रै रह्याको रहेछ. तस्तै बषतमा श्री नायक वीरभद्र साहका मनमा मेरा ता आजन्मान्त एतै वित्त लाग्यो तसर्थ मैले श्री गणुपतिनाथको दर्शन पनि गरूँ नेपाल कस्तो रहेछ नेपाल लिनाको मनसुवा गन्या पुगन्या रहेछ रहेनछ तहांका राजा भारा क्या मनसुवाका कौन बुद्धिका रह्याछन् यो पनि बुझूँ भन्या यो चित्तमा लि श्री नायक वीरभद्र साह काजी विराज थापालाई ढाकन्या तुल्याइ विराज थापाप्रभृति अरू थरघर ५।७ जना मानिस केटाकेटीहरू लि नेपाल पाउलागनुभयो.

श्री पशुपतिनाथको दर्शन गरि भादगाउ पाउलागनुभै भादगाउका श्री भूपतीन्द्र मल्ल राजासित मुलाकात भयो. श्री भूपतीन्द्र मल्ल राजाले पनि बडा आदरपूर्वकले गरि राज गराउनुभयो. केहि दिन राज गन्याका भयाका थिया सेस्तै विचमा गटनका राजाका मनमा र काठमाडौँ राजाका मनमा अनुचित पन्यो र इ दुवै राजा भै श्री भूपतीन्द्र मल्ल राजासित मानिस पठायो. वैर भयाका गोर्षाका राजाका छोरालाई ल्याई नेपालको सब छिद्र दिन लागनुभयेछ तसर्थ वैरि भन्याको कैल्ले पनि आफ्नु हुदैन वैरिको निर्मूल गनले जय हुन्छ. तसर्थ ति वैरि हुन् तिनलाई यहां राषनु छैन. चाडो पठाउन्या काम गन्या बढिया होला भनि विन्ति गरि पठायो र आफु दुवै राजा भै श्री नायक वीरभद्र साहलाई नाश गर्नानिमित्त प्रयोग गर्न लगायो. वहांदेषिन् श्री भूपतीन्द्र मल्ल राजाले पनि इनलाई मैले जाहां राष्या ता काठमाडौँ पाटनका राजाहरू टुटनन्. भन्न पनि वैरि आफ्नु कैल्ले हुदैनन्. सांचै हो भनि श्री नायक वीरभद्र साहलाई विदाको तयारि गर्नुभयो र श्री भूपतीन्द्र मल्ल राजाले दोसल्ला पैह्लाउनाको मनसुवा गर्नुहुदा श्री नायक वीरभद्र साहले पनि पैह्लैको जस्तो डबल काजी विराज थापाले बुझ्या र आफ्ना बोलिले यो पैह्लैनु छैन भनि इसारासित विन्ति गन्या र बाहुलिले मात्रै छोडबक्सनुभयो र डेरामा पाउलागनु भयो. डेरामा पाउलागनुभयापछि काजी विराज थापाप्रभृति जो जो मानिस थिया सबैले विन्ति गर्न लाग्यो. यस्मा ता केहि प्रयोग गन्याको होला भन्या जस्तो लाग्छ एस्को ता केहि प्रचय गन्याजावस् भनि विन्ति गन्या र लौ परिचय चर भनि हुकुम भयो. कुकुरलाई डाकि तस्का कपालमा त्यो दोशाला राषिदिया र तत्क्षणमा कुकुर मरिगयो. वहांदेषिन्

अब यहां नबसौं जियमा पनि दगा होला भनि रातारात गरि तडकि त्रिशूलगंगा तरि वारि पुग्यापछि विस्तारै पाउलागनुभयो. तर्ममा पुग्यापछि श्री नायक वीरभद्र साहलाई विराम भयो वहांदेषिन् पनि पाउलागनुहुदो भयो. वायुको दोष जस्तो देषिन्छ चाडो दरवारमा पुग्या वायुको संभाषण गन्या आराम होला भन्या ठहराइ चाडो चाडो गरि पाउलागनुहुदा गण्डो पुक्नुभयो र ताहीं गण्डीमै प्राणवियोग भै परमधाम हुनुभयो. तहांदेषिन् काजी विराज थापा प्रभृति जो जो गयाका आदमिहरूका मनमा बहुत षेद मानिययो. गोर्षादरवारमा पुग्या र श्री ५ महाराजा पृथ्वीपति साहका हजुरमा सब विस्तार विन्ति गरि श्री नायक वीरभद्र साह परधाम हुनुभयो भनि विन्ति गन्या र श्री ५ महाराजा पृथ्वीपति साह श्री ५ महारानी सब थरघर भारा पांच बडो षेद मानि रुन लाग्यो. वहांदेषिन् श्री नायक वीरभद्र साहको क्रियाकाज भइसक्यो. वहां तनहुँमा पनि श्री साहेबज्यू नरभूपाल लाह पनि पैदा हुनुभयाको थियो. वहांदेषिन् तस्तै तरहले रहदामा श्री कान्छा साहेव रणदुर्लभ साहको पनि बहुत फिक्री गन्याको थियो. फेरि श्री नायक वीरभद्र साहको समेत पुत्रशोक पर्दा अरू जो भयाका पुत्रहरू पनि नमिलन्या दुष्टबुद्धिले मात्रै परिपंच गरिरहन लाग्दा त्यस्तो देषतामा श्री ५ महाराज पृथ्वीपति साह राजकाजमा पनि बहुधा चित्त नलाई बहुत उदास चित्त गरि राज गर्नुहुदो भयो. तेस्तै बषतमा घरफुट पनि भयो. सब बातले विग्याका वेलामा वैरि उठ्यो भन्या बडो संकष्ट हुन्या थियो. केवल श्री गुरु गोरक्षनाथ श्री कालिका श्री मनकामनाका करणाले मात्रै रह्याको छ. तसर्थ हाम्रा श्री कुलदेवता भन्या पनि श्री इष्टदेवता भन्या पनि हामिलाई यो राज्य बक्सनुहुन्या राज्यदाता इनै श्री गुरु गोरक्षनाथ श्री कालिका श्री मनकामनाको मेहेर हो भनि हुकुम भै सब थरघर भारा पांचलाई सुनाइबक्सनुभयो र श्री गुरु गोरक्षनाथ श्री कालिका श्री मनकामनामा बडो भक्तिभावना राषि श्रद्धापूर्वकले पूजा गर भनि हुकुम भयो र पूजा गर्दा भयो. फेरि हुकुम गर्नुहुदो भयो हाम्रा सन्तानहरूले सदासर्वदा श्री गुरु गोरक्षनाथ श्री कालिका श्री मनकामनाको भक्ति विशेष गरि गर्नु क्या अर्थले भन्या कस्तै बडा बडा नाना उपद्रव शत्रुदेषिन्को भय पर्दामा पनि श्री गुरु गोरक्षनाथ श्री कालिका श्री मनकामनाको सेवा गनाले कस्तै संकष्ट पनि रहोइनन् भनि हुकुम हुदो भयो. तहांदेषिन् तस्तै तरहले ४।५ वर्ष राज्य भोग गरि श्री ५ महाराजा पृथ्वीपति साहको वर्ष ४७ राज्य

भोग गरि परमधाम हुनुभयो.

श्री ५ महाराज पृथ्वीपति साहको क्रियाकाज भैसक्या-पछि यहाँ गादि घालि हुनाले तहाँ बडो षलवल पर्दा भयो. दल साह म ज्येठो हूँ म राजा हुन्या हूँ भनि भन्न लाग्नुभयो र कोहि मानिस उतातिर पनि लाग्ना. उद्योत साहले पनि श्री नायक वीरभद्र साह स्वर्ग हुनुभयापछिका अर्थलाई यो दुनियाँले जसलाई राजा मान्नु उहि राजा होला भनि उद्योत साह पनि राजा हुनाको मनसुवा गर्नुहुदो भयो. यस्तै तरहले परिपंच बडदा आफ्ना तर्फका गोल बाधि पञ्च हतिः यार लि हिडन लाग्ना. एकला दोकला पनि हिडन छोड्या. त्यस्तै तरहको षलवल पर्दा सर्व भेला भै पञ्चाइत भयो. पञ्चायत हुदामा गोर्षाका भाइछोरा भया छ्थरप्रभृति सब थर भारा पांच सामेल हुदा सामेल नहुन्या काजि विराज थापा भीमराज पाण्डे वीरेश्वर पाण्डे गौरेश्वर पन्थ लक्ष्मीपति पन्थ बलि पाध्या कडरिया एति बोहेक भै कचहरि भै सब जनाको एक वाक्य गरि कुरा ठह-याउदामा कस्तो कुरा ठह-याया भन्या टाढा र नजिकमा को हुन्छ भनि भन्दा चजिकैमा हुन्छ साष ता श्री नायक वीरभद्र साहका भाइ रणदुर्लभ साह बाचनुभयाका भया बाहिलाई हुन्या हो वहाँ शान्त हुनुभयापछि श्री नायक वीरभद्र साहका भाइ ता सब बरोबर छन्. बरोबरमा ता ज्येठा जो छन् जो हुन्छ ज्येठै-लाई राज्य हुन्छ भनि यो ठहराउदामा सबभन्दा ज्येठा दल साह ठहरिनुभयो र दल साहलाई राज्याभिषेकको षतं जब हुन लाग्यो वहाँदेषिन् चन्द्ररूप साहले आफ्ना मनमा विचार गरि गोर्षाका सब थर भारा पांचले षतम् गन्यापछि श्री नायक वीरभद्र साहले मसग गन्याको विश्वास मैले षेटमा राषन्या हाँइन भनि मधुकर साहसित गै श्री नायक वीरभद्र साहले जो विश्वास गन्याको थियो सो विस्तार गर्दा भया. वहाँपछि मधुकर साहले श्री नायक वीरभद्र साहका पुत्र छदै अकलि कसो गरि राजा हुन पाउला निमित्तले अघ्यारै संक्षेप गन्याको भया यो षलवल हुन पाउन्या थियेन भनि सल्लाह गरि चन्द्ररूप साहका र मधुकर साहका मानिस श्री ५ नैक्यानि रानी श्री साहेबज्यू नरभूपाल साह रह्याछन् कि रहेनछन् भनि बुकन पठयाछन् र तनहुँमा मानिस गया. वहाँ तनहुँमा श्री साहेबज्यू पैदा हुनुभयापछि गौरेश्वर पण्डितले नामकर्मादि सकल कामकाज वहाँको जय हुन्या सर्वतरहबाट जय मनाउदा श्री नाइक्यानि रानी षुसि हुनुभइ रिछि अघि पनि श्री नायक साहेबबाट तपाजीलाई

बडियै मान्याको थियो. वहाँ स्वर्ग हुनुभयो तापनि म छदैछु मेरा छोरालाई गादि जस्ता पाठले हुन्छ सो कुरो मेरा बुबाका सल्लाहमित तपाजीले गर्नुहवस भनि हुकुम भएछ र श्री छिक्केश्वरिमा गइ पुरश्चरण गरिसक्यापछि भाइ प्रसाद-पाति चढयाछन् र वहाँपछि श्री ५ नाइक्यानि रानीबाट नानिका गुरु यहिबाट हुनु भनि हुकुम भएछ. गौरेश्वर पण्डितलाई वहाँदेषिन् तेस्तै बषतमा यहाँ गोर्षाबाट काजि विराज थापाप्रभृति मगर नाममा सर्व भीमराज पाण्डे गौरेश्वर पन्थ वीरेश्वर पाण्डे लक्ष्मीपति पन्थ बलि पाध्या कडरिया एतिले चलाउन्या सल्लाह बाधि भित्रीसंच श्री ५ नायेक्यानि श्री साहेबज्यू नरभूपाल साहलाई चलाई गोर्षामा पाउलागु-भइ काजी विराज थापाका घरमा राज गर्नुभयाको रहेछ पाउरषवारि आउन्या गौरेश्वर पण्डित अधिकारी धाइ धराला जस्तो भइ आयाको पाउलागुभयाको महिना ३ भयापछि चन्द्ररूप साहका मानिस मधुकर साहका मानिस उ पनि तनहुँमा केहि बुछ पायेनन् र गोर्षा आया. चन्द्ररूप साह मधुकर साहसित हामि तनहुँमा गइ बुछ विचार गर्दा श्री साहेबज्यू नरभूपाल साह वहाँका मुमाको यहाँ हुनुहुन्छ वहाँ हुनुहुन्छ केहि बुछ पाएनौ परिनाम वहाँ तनहुँमा हुनु-होला भन्या जस्तो लागेन भनि विन्ति गन्या र वहाँदेषि चन्द्ररूप साहले षोजि गर्ने लाग्नुभयो र षोजि गर्दा गर्दा काजी विराज थापाका घरमा पाउलागुभइ राज गर्नु भया जस्तो अलिक अनुसार पाउनुभएछ र काजि विराज थापाका घरमा चन्द्ररूप साह पाउलागुभयो र विराज थापासंभ कुरा हुदा केहि अन्सार मात्रै बतायाछन् र उस दिन उत्ति-कैमा फिरि जानुभयो. वहाँदेषिन् काजि विराज थापा भीम-राज पाण्डे गौरेश्वर पन्थ लक्ष्मीपति पन्थ वीरेश्वर पाण्डे बलि पाध्या कडरिया जो जो सल्लाहमा थिया सब जना बसि मद्दत गर्दा भया. राजाका मुख्य अंग भन्याका भाइ हुन् भाइमा ता हात्रा मद्दतमा कोहि छैनन भाइवेगर मद्दत बलियो हुदैन. तसर्थ अधिनायक वीरभद्र साहबाद पनि विश्वास भयाको रहेछ मतलबमा पनि मिल्न आया भन्या पछि चन्द्ररूप साहप्रभृति जति भाइ मिल्न आउछन् इनलाई लिनै पर्छ. हामि सब घरको मतलबले मात्रै बलियो होइ-सक्तैन जस्तो मन्दिर तयार गर्दामा काष्ठ पत्थर मट्टि जल कारिगढ एति सकल जम्मा भै मन्दिर तयार हुन्छ. तस्तै राजकाजमा पनि सकल बल पूर्ण नगन्यादेषिन् कार्य सिद्ध षर्नलाई कठिन हुन्छ. तसर्थ लिन्यै हो भनि सल्लाह जमाउदा भया. वहाँदेषिन् भोलिवेर फेरि चन्द्ररूप साह काजि विराज

थापाका घरमा आइ विराज थापासित हामि भाइसितको मद्दत नगरि भाइवेगरको काम गर्नालाई तिमि थरहरूले मात्रै कठिन होला. तसर्थ भाइको र थरको घरको कस्तो सम्बन्ध हो भन्थ्यो "हुंसाको भर माटो माटाको भर हुंगो" तस्तो जान. तिमि हामि मिलि गच्छ बाधु भनि भन्थ्यो र अधिका मतलवका मानिस जति थिया सबैले भाइ नभै हुदैन भाइलाई लिनेपछि भनि सल्लाह बाध्येको थियो र विराज थापाले चन्द्ररूप साहलाई लिदा भयो. जब मतलवमा लियाथ्या चन्द्ररूप साहबाट मधुकर साहलाई पनि मद्दत भयोको सब विस्तार गर्थ्यो र मधुकर साहबाट पनि वेस भएछ भनि सल्लाहमा पस्या. कामका साह्रा शूरा अडिकन काम गर्थ्यो हुनाले मधुकर साह जब सल्लाहमा पस्या सुरा सुरैपछि लाग्छ जति सुरा सारा थिया उ सबै सल्लाहमा पस्ता भयो. चन्द्ररूप साह मधुकर साह पनि तर्तयारिसित अधिका मद्दतवाला मानिसहरूसित एकमतो गरि रह्यो. वहांपछि विराज थापाले माहिला श्री नाइक्यानि रानीका हजुरमा केहि विन्ति गर्न लाग्यो काफरको कस्तै ढेरै गोल भयो पनि शूरा पुरुषका अगाडि कोहि ठहर्दैन हटि जाण्छन् काफर परिपञ्च्यो कस्ता हुन्छन् भन्थ्यो परिपञ्चको सिद्धि वाधन पायो र बुसामत्या कुरा गर्न पायो चुक्लि हालन पायो अस्मान जमिन एकै ठाउ गराउछन्. तसर्थ राजाले फूटा र साचामा बडा तिक्छ बुद्धिले निगाह राख्नुपर्छ. तसर्थ सत्य मार्गमा लागि धर्म चिह्न निमषको जसो गरि सोखो हुन्छ निमषको सोखो गर्न जान्थ्यो पनि गर्थ्यो पनि बडा कुलमा जन्म्याको पनि एति लक्षण भयोको सेवक चिह्न काम लगाउनकन जान्नु यो गुण राजाको मुख्य हो. राजा भइ साम दान भेद दण्ड इ चार प्रकारमा कुशल हुनुपर्छ. कस्तो कुशल भन्थ्यो साम गर्थ्यो वेलामा साम दान गर्थ्यो वेलामा दान भेद गर्थ्यो वेलामा भेद दण्ड गर्थ्यो वेलामा दण्ड जुन वेलामा जस्तो गर्नुपर्थ्यो हो सो जानि काम गर्नुपर्छ. सन्तोषि राजा असन्तोषि ब्राह्मण इ दुइलाई पनि कदाचित् जय हुदैन भनि विराज थापाले एति कुरा विन्ति गर्थ्योपछि राजा प्रपञ्चैको व्यहोराको एउटा घिसा विन्ति गर्छु भनि विन्ति गर्न लाग्यो सिंह स्याल बुवासा न्याउरिमूसा मूसा इ पांचले मित्र्यारि लायाछन् र अब हामिले मित्र्यारि लायौं भोज पनि षान्थ्यो हो भन्थ्योछन् र सिंहले भन्थ्यो भक्ष त बढिया भन्थ्यो तर म भन्थ्यो बूढो भयोको छु कूदफाद गर्न सक्तिन क्याको भोज षाउ भन्थ्यो र स्यालले भन्थ्यो तहां एउटा बडो मोटो मृग बस्याको छ तेसका ढोडनसा न्याउरिमूसा र मूसा

मितले काटिदिनु सिंह मितले पक्रनु र सबै जना भै मान्नु भनि स्यालले भन्थ्यो र सोहि तरहसित मूसाहरू गया र नसा काट्या र सिंहले पक्र्यो र मृग मान्थ्यो र वहांपछि स्यालले भक्ष लाग्यो यो मृगको पवित्र मासु एसै नषाउ नदीमा गै स्नान गरि षाउ भन्थ्यो र सबैले वेस भन्थ्यो भन्थ्यो र अधिबाट सिंह गयो स्नान गरि आयो उत्तिषेर स्यालले अध्यारो मुष लाइ बस्याको देष्यो र सिंहले किन मितज्यु यो भोज षान्थ्यो बेलामा अध्यारो मुष लायो भन्थ्यो र स्यालले यो मासु ता षान्थ्यो पाठ परेन भन्थ्यो किन भन्दा मूसाहरू पनि हात्रा बाहाबलले गरि सिंह जस्तालाई पुवाञ्च्यु भनि सेषि गर्न लाग्यो भन्थो ठिक भन्थ्यो मूसा हामि बराबरका होइन्न् भनि सिंह गयो. वहांपछि बुवासा आयो उसलाई ता यो मृगको मासुले अघाइन भन्थ्यो ई सबैको मासु षाला भनि रिसाइ गयाका छन् भन्थ्यो र बुवासा पनि भाग्यो. वहां- देषिन् घरमूसा आयो उसलाई न्याउरिमूसा ता मूसासंग क्या मित्र्यारि थियो म ता आफनु भक्ष छाडि अर्को मासु षान्थ्योछैन मुसैको मासु षाउला भन्छ भन्थ्यो र मुसो आफनु दुलामा पस्या. न्याउरि आयो उसलाई सिंह बुवासालाई जुद्ध गरि घपाना मूसाको क्या गिन्ति थियो त लड्छस् भन्थ्यो आ भन्दा न्याउरि पनि भाग्यो र स्यालले एकलै मासु षायो.

तसर्थ राजा भइकन केहि बषतमा ता एस्ता तरहको बुद्धिले पनि काम गर्नुपर्छ भनि विन्ति गर्दा भयो. क्या अर्थले भन्थ्यो दुष्ट क्रूर जन जो छन् उस्तालाई सौजन्य देषाइ बुद्धदेनन् उभन्दा दुइ गुण दुष्टता क्रूरता आफुले पनि गर्नु- पर्छ. पाउका काढा भिज्यामा काढेले छिक्नुपर्छ. नमनिको लेप लाइ काढा निकल्दैन. तसर्थ निमष षाइ गादिको राज्यको सोखो गच्छ गर्दैन भनि परीक्षा गर्नु. सोखो भई राज्य बढाउनाको उद्योगमा कुशल छ भन्थ्यो त्यस्तासित प्रीति ज्यादा गर्नु नत्र नगर्नु. राजाले राम्रो चेहेडामा आसक्ति राषि काम पुग्दैन जसका हातबाट काम पुग्छ उस्ता मानिस चिह्न भर पन्थ्यो कार्यसिद्धि हुन्छ. यो संसारमाहां बहुत रंगका मानिस हुन्छन्. जुन लायकका मानिस छन् उहिमाफिकले गरि वश गर्नुपर्छ. कसैलाई धन दिनाले वश गर्नुपर्छ. कसैलाई निष्कापट्यले वश गर्नुपर्छ. कसैलाई बुका- उनाले वश गर्नुपर्छ. कसैलाई कार्यले वश गर्नुपर्छ. राजा भै आफनु सधै चिन्तना गरिरह्याका हुन् तापनि वसउठ नगरि परिचय नभइ यो लायकको रहेछ भनि आर्दाम चिह्नदेन. तसर्थ जस्तो कसिमा लाइ सुवर्णको परीक्षा हुन्छ तस्तै मानिससित पनि वसउठ गरि थाहा हुन्छ. त्यति गर्दाभइ

पनि थाहा भैसिकियन भन्या धर्म दि धर्म लि पनि आफना
 वसमा सकललाई गनुं यसो भन्नाले कसैका अधीनमा पर्द
 नपनुं भन्या यो शंका होला भनि विराज थापा फेरि
 विन्ति गर्न लाग्यो सत्मागमा लाग्यो धर्म चित्तमा भएका
 एस्ता मन्त्री भया ता उस्ताका वशमा ता रहनेपछि क्या
 अर्थले भन्या गन्या गराउन्या सकलको मालिक ता ईश्वर
 हो तापनि यो जगत् प्रपञ्च विस्तारकार्यमा मायाका वस
 पन्याको जस्तो छल देखाइ चिन्ह सकन्या षोजिवाला पुरुष-
 लाइ आफनु स्वरूप चिन्ह्या गराउछन् कसैका अधीनमा
 रहन्या जस्तो ता ईश्वरले पनि हुनुपर्दो रहेछ, तसर्थ सत्मा-
 गमा रहन्याको सदा सर्वदा निमषको सोछो चिन्तना गरि
 काम गन्या एस्ता मन्त्रिको ता राजाले पनि वश पर्न जस्तो
 हुनुपर्छ, यस्ता तरहेले विन्ति गर्दा भया, वहांदेखिन् तस्तै
 बषतता चन्द्ररूप साह मधुकर साह भीमराज पाण्डे गोरे-
 श्वर पन्थ वीरेश्वर पाण्डे लक्ष्मीपति पन्थ बलि पाध्या कड-
 रिया ई सब सल्लाहदार जो थिया विराज थापाका घरमा
 सामेल भै आफना आफना तफंका मानिस सब सामेल गरि
 तयारि भै जोसि डाकि बडिया साइत हेरि अरु मतलवमा
 नभयाका मानिसहरूलाई पनि घर घर मानिस पठाइ श्री-
 नायक वीरभद्र साहका पुत्र नरभूपाल साहलाई टीका चढाई
 गादिमा राज गराउछौं। मात्र आउ भनि सकललाई भन्न
 पठायो र कोही मानिस ता श्रीनायक वीरभद्र साहका पुत्र-
 लाई गादि हुन्छ भन्या हामि ता मान्छौं भनि मतलबबाहि-
 रका मानिस पनि हेरे आई सामेल भया, सायेत जव आयो
 आफनु गोल बलियो गरि साहेब नरभूपाल साहलाई विराज
 थापाका घरदेखि दर्वारमा चलाइ दीप गणेश कलसपूजन
 ब्राह्मणवरण गरि राज्याभिषेकका विधिले शुभ मुहुर्तमा
 टिका चढाई श्री ५ नरभूपाल साह गादिमा राज गनुं भयो।

वहांदेखिन् जव श्री ५ महाराज नरभूपाल शाह
 गादिमा राज गनुं भयो तब गोर्षाका छथरप्रमृति अरु थर
 भारा पांच प्रजा प्राणि केटाकेटी चाकरवर्ग सबकोहिका
 मनमा गादि षालि भै भाईभैवातमा जोकोहि हामि
 हुन्या हुं भनि जो गादिका मालिक वहांको षोजि नराधि-
 हामी हुन्छौं अर्को हामि हुन्छौं भनि भाइभाइमा छलाछल
 बलाबल गरि आफनु आफनु गोल बाधि हात चडिञ्ज्याल-
 संमका मानिस लि गादिको मालिक हुन लाग्दामा बडा
 दुषले गरि सब आकुलव्याकुल भयाका थिया, श्री ५ महा-
 राज नरभूपाल शाहको ठेगाना भै गादिमा विराजमान

हुनुभयापछि अब हात्रा षामिदको दर्शन पाञ्चू भनि बडा
 हर्षले आनन्द मानि उत्सव गर्न लाग्यो, आफना आफना
 जातले गरिन्या उत्सव जो हुन्छ सो मंगल उत्सव गर्दा
 भया, श्री देवताको पनि पूजापाठ ठाउ ठाउमा बहुते तर-
 हले हुन लाग्यो, घर घरमा पनि बडा हर्षपूर्वकले गरि
 ब्राह्मण निमन्त्रणा गरि आफना जुवाइ भानिज छोरी वेदि
 आफना प्रीतिपात्र इनलाई पनि डाकि षानु पुवाउनु पनि
 गर्न लाग्यो, एस्ता तरहेले बडो पर्व मान्दा कृत्रि उत्सव
 गर्दा भया, वहांदेखिन् मधुकर साह जहांगिर साहको पनि
 अधि गन्याको प्रपञ्चको कुरो चर्को पारि धुलन गएछ र
 मधुकर साह जहांगिर साहका बाबुछोरे रानिरनिवा सब
 जहानैसमेत विदेश भया, उद्योग साह आफैले रजपूत हुं
 क्या होला तब भनि आफना रानिरनिवा छोराछोरि चाकर-
 वाकर सब लि निशान षोलि नगरा ठोकि गण्डि तरि पूर्व
 देशतिर लाग्दा भया, दल साहका पनि रानिरनिवा चाकर-
 वाकर सब लि विदेश भया, वहांदेखिन् अरु थरहेरूमा पनि
 जो जो निमष विर्सि गादिको सोछो गर्न तहि छोडि भाइ-
 भइवातका मद्दतपछि लागि गादिको कुजयपछि लागि-
 ह्याका थिया उनलाई पनि नीकाला हुदो भयो, वहां-
 देखिन् चन्द्ररूप साह विराज थापा गौरेश्वर पन्थ भिमराज
 पाण्डे विरेश्वर पाण्डे लक्ष्मीपति पन्थ बलि पाध्या कडरिया
 इनहरूलाई षिल्लत बक्मनुभयो, जति मुख्य मुख्य मानि-
 समा मतलवमा आयाका थिया उनलाई पनि षिल्लत बक्स-
 नुभयो, जस जसको जहांसंमको मिहिनेत थियो उमनुसार
 गरिबक्सनुभयो, वहांदेखि गादिको बेठेगाना भएको हुदा
 कामकाज बन्दबस्त षलबलियाको हुदा त्यो पनि जुन जुन
 काम जस जसको हो उहिमाफिक गरि बन्दबस्त बाधिब-
 क्सनुभयो र त्यस्तै तरहेले राजकाज चल्दो भयो, काजि
 विराज थापाले पनि यो श्री ५ महाराज नरभूपाल साहको
 सिंहासन हो भनि यस्मा कसैले बस्ता पनि नबसनु सुत्दा
 पनि नसुतनु सिंहासनको नित्य पूजा गनि दर्शन गरि भात
 षानु भनि आफना छोरोनातिहरूलाई भन्या र अकृपयन्त
 छुदैछ, वहांदेखिन् श्री ५ महाराज नरभूपाल साहको पनि
 उपनयन विवाहको वेला हुदो भयो भनि जोसि बोलाइ
 शुभ सायेत हेराइ सरसराजाम तयार गरि शुभ दिनमा
 उपनयन भयो, उपनयन हुदामा श्री ५ माहिला महारानी
 आफनी मुमावाट नानिको जय मनाउन नानिका गादि भया-
 पछि नानिका गुरु होला भनि धर्मधर्मसित सत्य वचन
 बक्सनुभयाको रहेछ र गायत्री पनि दीक्षा पनि गौरेश्वर

पण्डितबाट एकै पटक सुनाउदा मिश्र गुरुज्यूहेरूले थाहा पाए र मिश्र गुरुज्यूहेरूले हिजो श्री ५ महाराज रामसाहलाई स्वप्नामा मिश्रसंग दीक्षा ले भनि जादा उताबाट षोजि हुदा हाम्रा पुरुषा नन्दा मिश्रलाई पनि स्वप्नामा दीक्षा दे भनि श्री देवतावाट मजि हुदा श्री ५ महाराज रामशाहलाई नन्दा मिश्रले दीक्षा चढाया वहांपछि श्री ५ महाराज रामसाहवाट र नन्दा मिश्रले धर्मधर्म गरि अवदेषिन् हाम्रा सन्तान दरसन्तानले जसले मिश्रवाहेक अरु गुरु तुल्याउला उसको पनि नाश होला. शिष्य तुल्याउन पनि जसले छाडला उसको पनि नाश होला भनि धर्म गन्याको हो. श्री ५ महाराज रामसाहदेषिन् जाहासंम चर्त्येको थियो आज हजुरवाट अर्को गुरु तुल्याउनुभयापछि अब हामि हजुरका मुलुकमा बसदा पनि बसदैनौ पानि पनि षादैनौ भनि तडकेर हिडन जव लाग्या बहादेषिन् श्री ५ माहिला महाराजिवाट मेरो विदेश भै बडा दुषले गरि माइतिका ढोकामा बसन गयाथ्यौ मेरो पो मायात थिया नानिका ता माउली भया पनि राजाको जात हुनाले वैरिने हुन्या. एस्तो संकट पर्दा गोरेश्वर पण्डितले सब तरहवाट जय मनाउदा टहल गर्दा उस वषतमा दुखका विरहमा मैले नानिका गुरु होला भनि वचन पुसकायाको थियो र मेरो वचन थामना निमित्त नानिका गुरु हुनु पाया. अवउप्रान्त यस्तो होवैनै भनि हुकुम भै एस्तो व्यहोराले बुझाउदा पनि बुझ्यानन् र मिश्रज्यूले अर्को गुरु तुल्याइबक्सनुभयापछि हामीले यस मुलुकमा बसनु पनि छैन. पानि पिउनु पनि छैन भनि नवृद्धि हिडन तयार हुन लाग्दा थरघर भारादारहेरूलाई गुरुज्यूलाई बुझाइ थामन्या पाठ गर भनि श्री ५ महाराजीवाट बुझाव भनि हुकुम भयो र सब थर भारा षांचहरुसमेत भै बुझाउदा मिश्र गुरुज्यूहेरूले अवउप्रान्त एस्तो नहोस् तव वस्नलाई हजुरको मुलुक भन्या झाडदैनौ गोर्षेमा पनि बसदैनौ वरपर लागि बसछौं भन्दा सर्वाक माफ गरि सलाङ्क विर्ता गरि बक्सनुभयो र मिश्र गुरुज्यूहेरू सलाङ्कमा आइ बस्या, वहां- देषिन् विवाह गन्या हो भनि मुलुक मुलुकमा कन्या कहां बढिया छन् भनि मानिस पठाइ हेर्दा षच्यालि राजाका रौत्यालि ठहराइ मागि ठेगाना गरि साहिपाटा लाइ आया र श्री ५ महाराज नरभूपालसाहका हजुरमा विन्ति गन्या सरसराजाम तयार गरि शुभ लग्न हेराई बरियात बाधि गोर्षा दरवारमा रहन्या लस्कर राषि आफुसित पाउरखवार जान्या लस्कर लि पाउलागनुभयो षांचि पुगनुभयो. षच्यालि राजावाट पनि जन्तिलाइ गरिन्य आदरपूर्वकले भेजमानि

गर्नुभयो. वहांदेषिन् यज्ञ बसन्थाको वषत भयो र वहां खच्यालि राजाले पनि आपना नातासम्बन्धका अरु राजा- हेरू पालपालि राजा पनि निमन्त्रणा गन्याको रहेछ र आयाका रह्याछन् श्री ५ महाराज नरभूपाल साहलाई यज्ञ बसनालाई दरवारभित्र चलाउन्या वषतमा ता पालपालि राजाले ता ढोकापलतिर हुक्का राषि बलतिर आफु बसि नलिले वाटो छेकि तमाषु षान लाग्या र गोर्षालि राजा तनका मानिसहेरू कत्तिका शूरा तेजि रह्याछन् भन्या परी- क्षालाइ पनि अलिक हियाएर पनि त्यसो गर्दा अरूहेरूका चित्तमा तमाषु षाइसक्यापछि चलाउनन् भन्या पन्यो सुल- तान साहवाट आपनु वात गिछै मगज चट्छ भनि भरि एक पलक ढिल नगरि अघि सरि हातले नलि पक्रि महाराजको भित्र पाउलागन्या वेला भयो. एक छिन छिन्दिनुहवस् भनि नलि मुषदेषिन् छोडाइ पर सारि श्री ५ महाराज नरभूपाल साहलाई भित्र चलाया. तेस्ता तरहसित सुलतान साहले श्री ५ नरभूपाल साहलाई भित्र चलायाको ति निम्ता मान्न आयाका अरु राजाहेरूले देष्या र आफु आफु कुरा गर्न लाग्या. देशअनुसार आमदानी आमदानिअनुसारको कामकाज ठांटवाट आफुलाएकको वोजन हेरि बर्च जो गछन् त्यस्ताले सकल कुराको विचारसित गछन् बोलदामा पनि प्रमाणले बोल्छन्, आपनु मगज गिराइ वात पनि गर्दैनन्, एत्रा महाराजि कहलायाका पाल्पालि महाराजका मानिस एकैछे पनि केहि प्रतिउत्तर गर्न सक्यानन्. गोर्षालिले हातले मुषदेषिन् नलि फालिदिदामा पनि पाल्पालीले मुषले पनि केही बोलन सक्यानन्, बडाले सुठि हियाएर काम कैल्हे पनि नगनु. पाल्पालि राजाले हियाएर काम गर्दा रनु न हासनु कस्तो समं सुलतान साहले पान्या. पाल्पालि कस्ता भन्या आमदानिभन्दा ठांट ठूलो भयाका आमदानिचाहिको ठांट ठूलो भयापछि मुलुक षाग हुन्छ. मुलुक षांग भयापछि प्रजा प्राणिलाइ अन्न वस्त्रको कठिन हुन्छ. अन्न वस्त्र नपाया कसको पनि बुद्धिको ठेगाना रहदैन. बुद्धिको ठेगाना नभयापछि बषत चिन्ह सकदैन वषत चिन्ह नसक्यापछि सर्व वातदेषिन् भूष्ट हुन्छ भनि कोहि राजाहेरू कुरा गर्न लाग्या कोहि राजाले ता देषता गोर्षाली कस्ता षस्त्रा धस्त्रा लगायाका चेहेरामा बहुत लालि भयाका देष- तामा पनि बहुत पानिदार हुनन् भन्या जस्ता बोलदामा पनि बहुत नबोलन्या बोल्याको नटारन्या वषत चिन्ही काम काज गन्या एस्तो देषतामा परिणाममा ता सबैलाई इनैले उडाउतन् चिनी भनि कुरा गर्न लाग्या र तस्का भोलिपस्द

आपनु लस्कर लि पाल्पालि राजा जान लाग्या र षण्चालि राजाले २४ दिन राज गनु हवस् भनि धामन लाग्दा निता मानियो मेरा र चाडो आनुपर्न्या काम छ जान्छु भनि पाल्पालि राजा जानुभयो. वहांदेखि विवाह चतुर्थी भैसक्या-पछि षण्चालि राजाले आपनु वित्तानुसारको दाइजोसमेत श्रद्धापूर्वकले दि डोला सौंदि विदा वक्सनुभयो र श्री ५ महाराज नरभूपाल साहबाट डोला लि विदा भै जापना डेरामा पाउलागनुभयो. वहांदेखि आपना साथमा गयाका थरथर भारा पांचहरूले विन्ति गर्न लाग्या. एस बषतमा महाराजि भयाका पाल्पालि राजा ठुलै छन् इनले उठाउदा अरु राजाहरू पनि उठनेछन्. एस्ता राजालाई यहां सुल्तान साहबाट चमकाउनुभयो. कस्तो पछ भनि विन्ति गन्या सो विन्ति मुनि सुल्तान साहलाई श्री ५ महाराज नरभूपाल साहबाट हुकुम गर्न लाग्नुभयो तपाजिले मलाई भित्र चलाउ-नुहुदा हाम्रो सब बातबाट मगज रह्यो. रहन ता रह्यो तर एस बषतमा ठुला भयाका राजा इन्का उठाउदा अरु ढेरै राजाहरू पनि उठन्याछन् एस्ता पाल्पालि राजा छन्-यो चमक कस्ता तरहले निवारण गर्न्या हो भनि हुकुम हुदा सुल्तान साहले विन्ति गर्न लाग्नुभयो बेस हुकुम भयो चमक ता प-यो पर्न ता हुकुम भया मैले पा-न्याको चमक मै निवारण गरूंला. २४ केहि बात पनि म विन्ति गर्छु सुन्या-जावस् भनि विन्ति गर्न लाग्नुभयो. बुढा बुढाको काहुत एस्तो छ घ-न्यासका चौतरिया घाको काजि लडाजिको सर्दार घरियासमा जो चतुर हुन्छ उ चौत-न्याजी हुन्छ. घा गर्नामा जो कुशल हुन्छ उ काजि हुन्छ. लडाजि गर्नामा जो कुशल हुन्छ उ सरदार हुन्छ घर बलियो नभै वन बलियो हुदैन. तसर्थ घर सपानु चौतरियाले पछै. चौतरिया काजिले घर वन बलियो गर्दा गर्दैमा उठ्याका वैरिसित सरदारले बडो तदवीरसित बढी हान्या बषतमा बढेर हान्नु. हटन्या बषतमा हटन्या गरि चांजोपांजो पारि आपना लस्करको संभार राषि वैरिलाई विकट पारि बषत पारि आपना लस्करले हाश्ललाई सजिलो पारि हनाउनु हान्नु ईप्रभृति लडाजिका वातमा जो कुशल छ त्यस्तालाई सर्दारि मान योग्य छ. राजा भै त्यस्तै-लाई सर्दारि मान बक्सनु. छोराले बषत चिह्न काम गन्या कठिन काम पनि सहजै हुन्छ. बषत विह्न नसक्या सहज काम पनि कठिन हुन्छ. तसर्थ घरियास सभान्या चौतरियै हुन्. हामि हजुरका भैधातै हुं. हामिले पा-न्याको चमक हामिले सपानु पछै भनि विन्ति गन्या र यो चमक मेटाउ-नालाइ हुकुम भया मै जान्छु यो चमक मात्रै भेटन सक्या

गोर्षालि एस्ता पुरुषार्थि रह्याछन् भन्या एउटा निसानै राषि आउला. भनि विन्ति गर्दा श्री ५ नरभूपाल साह षुसि हुनु-भयो र बढिया तरहसित षर्चवर्च बक्सि परपोसाकको तयारि गरि बडा शूरा तेजी सिपाहि साथमा लाइ विदा बक्सनु-भयो. तहांदेखि सुल्तान साह पाल्पा जानुभयो. श्री ५ महा-राज नरभूपाल साह गोर्षा पावलागनुभयो. शुभ मुहूर्त हेरि दीप गणेश कलशपूजन ब्राह्मणवरण सकल मंगलोत्सव गरि श्री ५ महाराजिसमेत श्री ५ महाराज नरभूपाल साह दर-वारमा प्रवेश गर्नुभयो. वहांदेखि सुल्तान साह पनि पाल्पामा पुकि राजाको दर्शन गर्दा भया. पाल्पालि राजाबाट तपाजि क्या निमित्त आउनुभयो भनि सोद्धा सुल्तान साहले बडा राजा हुनुहुन्छ कामकाजमा रिछाई प्रसन्न गराउला भनि आज्ञा भनि विन्ति गर्नुभयो र पाल्पालि राजाले अस्ति विवाहमा मैले तमाषु षादामा मेरा मुषबाट नलि छुट्याको तपाजिले होइन क्या भनि मजि हुदा हुताका अर्थलाई ता मैले हो हाम्रा महाराजको प्रवेश गर्नु पर्न्या बेला थियो ढिल गर्न्या बेला थियेन र नलि पुडो सारि प्रवेश गरायाको हो भनि विन्ति गर्दा पाल्पालि राजाले बषत चिह्न काम गर्न्या शूरा रह्याछौ. हामिसंग यहां आउनुभयो ता वसनुहवस् भनि बढिया तरहसित राषनुभयो. वहांदेखि नवाफले आपना मुलुकमा काहां कति आमदानि हुदो रहेछ क्या कारिन्दा षादा रहेछन् क्या जिमिदार राजा रजौटा षादा रह्याछन् क्या हामिसित आउदो रहेछ भनि आपना भाइभतिजामा जान्याहरूलाई जाचन पठाउदा मुलुकमा जाच गरि गोरष-पुरमा पनि केहि ता पाल्पालि राजाले पनि तितुं पर्न्या रहेछ र नवाफहरू ताहि उत-न्या र गोरषपुर जाचबुछ गर्दा पाल्पालि राजाको ता बुटवल ठुलो अंग छ आमदानि पनि ठुलो छ भनि कसैले यस्तो कुरा पारिदियाछन् र बुटवल हेर्न्या निहु पारि १०१८ हजार लस्कर लि बुटवलमा उ-न्यो र २४ दिन वस्या ईतराजि गर्नाको मनसुवा पेटमा राषि हामिलाई मानि षानुपर्न्या जगामा त ढेरै आमदानि हुदो रहेछ तिमिहरू सहजैमा षादा रह्याछौ भनि अधि तिरिआ-याको भन्दा दोवर तेवर बढाइ नमिलन्या कुरो पारि नवा-फले पाल्पालि राजालाई भन्न पठायो र पाल्पालि राजाका भरभारदार सब बसि सल्लाह हुदा लस्कर पनि ढेरै लि बुट-वलमा आइ वसिरहेछ. इजाफ ढेरै बढाइ भन्न पठायो एस्को सोको चित्त छैन भन्या एस्तो षलवल मात्रै गर्न लाग्या र राजाले सवैसित सोद्धा एसै गर्न्या हो भनि केहि तदवीर वाधत सक्यानन् र सुल्तान साहलाई ब्रोलोजन पठाइ सुल्तान-

साहसित सल्लाह गर्नुभयो. तिमि गोर्षालिहरू बषत चिह्नि काम गर्न्या बडा बुद्धिमान् हो भनि नवाफसितको सब वृत्तान्त विस्तार गरि एस्मा बडो संकष्ट पन्नो कसो गर्न्या हो भनि मजि भयी र सुल्तान साहबाट विन्ति गर्न लाग्नुभयो. हजुरका भरभारादार कचहरिदार कस्ता रह्याछन् भन्या चेपारि कुरा गर्न र वेकामका कुराको बकवाद डेरै बढाउनाको भन्या सिपालु रह्याछन् हजुरका कचहरि भयाका वेलापामा हजुरले हुकुम भयाको वात पनि सुन्न पात्रिदैन हजुरलाई उच्छिनिकन चारौतर्फबाट काग कराउदा ऊ कराउन लाग्दछन्. हात्रा महाराजबाट हुकुम गर्न लाग्नुभयाको छ हामिले सुनिकन बोलन्या हो भन्या एति धवर पनि नपाइ हजुरको कुरा काटि जो पायो सो अधिसरि बोल्दछन्. यो कचहरिको श्रेस्ता होईन. बडा वीर राजा जो हुन्छ उसका कचहरिमा अदपेसित बोलनुपर्छ. विवामका कुरा गर्दामा सवैतरफबाट बोलन्या जो कामकुरो पर्दामा ठहराईकन एक वात पनि कोहि बोलन नसकन्या एस्तो लक्षण कचहरिको भयो भन्या पछि राजाको बद्याजि रहदैन. तसअर्थ औसरमा अकल गर्न्या मनुष्य विरलै हुन्छन्. एस घडिमा डेरै कुरा गरि क्या हुन्छ. एउटा तदवीर गन्याजावस् भनि विन्ति गर्दा पाल्पालि राजाले कस्तो तदवीर भनि सोढा हजुरका सिपाहि मैले जाचिकन मेरा जाचमा ठहरियाका ४० जना सिपाहिलाइ पञ्चहतियार वधाई सवार तुल्याइ मेरा साथमा लगाइ पठाइबक्सनुहवस् र अरू जिमिदार राजारजौटाहेरूले भन्दा तिनं पनि यहाँबाट तिरिदो रहेछ. त्यो पनि सबैले तिन्याको श्रेस्तासित मिलदो गरि आफना लेषन्या श्रेस्तासित दरसन्तानतलक नबडाउनु भन्या यस्तो प्रमाना लेषि मेरा हात कागत बक्सनुहवस् र आपना तजविजसित काम गर्ला भनि विन्ति गर्नुभयो र सोहिबमोजिम पाल्पालि राजाले बक्सनुभयो र ति सब मानिस लि जहाँ नवाफ बस्याको थियो ताहि जान लाग्नु भयो. कौन बषतमा जान्या हो भनि मनमा तजविज गर्न लाग्नुभयो र नवाफले षाइ सकन्या उसका मानिस लस्कर धानपिनमा अलमलियाको बवतमा नवाप एकलै रहदो रहेछ. तेस्तै बषत पारि ति ४० सै जाना सिपाही कस्ता भन्या पञ्चहतियार बांध्याका एल्है झमाझम तरवार हात्रन् भन्यो जस्ता डर लाग्दा त्यस्ता डबलसित नवाफका अगाडि पुक्या र सो प्रमाण लेष्याको कागत नवाफका अगाडि राध्या र सलाम गन्या र एस कागतमा सहि हालिदिनुहुन्छ चाडो सहि चरोष् सहि पर्देन भन्या चाडो जवाफ दिनुहवस् एक पलक

देरिको बषत छैन भनि बडो तेजि जस्तो भइ विन्ति गर्दा नवाफले बडा बेडबल बडा जंगी गर्नु भन्या जस्तो चेहेडा देषतामा एस बषतमा अरू वात बोलि पुगन्याछैन भान ठहराइ नवाफले कागतमा सहि हालिदिया र सलाम गरि कागत लि आपना सब मानिससमेत फिर्नुभयो नवाफ पनि उहि बषतमा डेरा उठाई चलदो भयो. पाल्पालिका मानिसले सुलतान साहको बयान गर्दा भया. वहांदेषिन् सुलतान साहबाट पाल्पालिका मानिसलाइ वात गर्नु भयो, हेर बडाले बेषवरदारि भै कैल्हे पनि नरहनु. बडाले सदा सवैदा आफना अधिदेषिन्का विश्वास गन्याका बुद्धिमान् सुरधदार १०१ १२ जना मानिस कैल्हे पनि नछुटाउनु. एकलो भइ कैल्हे पनि नरहनु. विदेश हो भनि आपना धवरदारिसित नवाफ रह्याको भया कठिनै पर्न्या थियो. बेहोसमित रह्याका हुनाले हात्रो काज सिध्याई सिद्ध गरि आञ्चू भनि एस्तै तरहका कुरा गर्दै पाल्पालि राजाका हजुरमा आइपुकि नवाफको सहि पन्याको कागज राषि दर्शन गन्या. नवाफ गयो भनि विन्ति गन्या. सब विस्तार सुनि पाल्पालि राजा भरभारदार सब बडो हर्ष मान्दा भया. वहांदेषिन् सुलतान साहले विन्ति गर्न लाग्नुभयो. काम गर्नु भन्याको सवैका हात हुदैन. कस्तो भन्या जस्तो प्रसूति हुन्या स्त्री प्रसव यस्तो हुन्छ भनि प्रसूति प्रसवको वेदना जान्दछे बाकि स्त्रीलाई मालुम हुदैन. तस्तै लडाजिप्रभृति सबै काम पनि जस्तै गरिआयाको छ उसैले जान्दछ. नगरिआयाकाले जान्दैनन. हजुरका यहाँ बसि षान्या मानिस मात्रै डेरै रह्याछन् काम गरि र उद्योग चलाइ षान्या कोहि रहेनछन्. भनि विन्ति गर्दा तपाजिका गोर्षामा तपाजि जस्ता मनुष्य अरू पनि छन् कि तपाजि मात्रै हुनुहुन्छ भनि मजि हुदा हात्रा गोर्षामा त सबैभन्दा सुघोसाधो मै हु मभन्दा सबै ज्यादै छन् कम कोहि छैनन् भनि विन्ति गर्नुभयाको थियो. तस्तै बषतमा गोर्षाबाट पनि सुलतान साहलाइ बोलाहाट जादो भयो. वाहांदेषिन पाल्पालि राजाबाट गोर्षाको र हात्रो घाघन्यास गर्दामा तपाजिबाट गर्नु. जो तपाजिले गन्याको घाघन्यासमा हामिले पसनु भनि बन्दबस्त बाधि षिल्लत बक्स सरसौगात तयारि गरि विदा बक्सनुभयो.

वाहांदेषिन् बिदा भै सुलतान साह गोर्षा श्री ५ महा-राज नरभूपाल साहका हजुरमा आइ सरसौगात चढाई दर्शन गर्नु भयो. पाल्पामा नवाफसितको सरमिहिते गरि पाल्पालि राजा षुसी भै अबउप्रान्त गोर्षासित दोस्त वाधियो

भनि पाल्पालि राजालाइ भनाइ आर्या। एति भयापछि त चक्रक मेटियोहो। पाल्पालि राजाका भरभारादार कसैले नसक्याको काम मबाट हुदा त निसानै रह्योहो भन्या जस्तो लाग्यो। सरकारका तजविजमा जो ठहर्छ भनि विन्ति गर्नुभयो र श्री ५ महाराज नरभूपाल साहबाट सुलतान साहलाई हुकुम गर्न लाग्नुभयो रजपुतको रजपुत्याजि देषाइ गोर्षाको नाम थामि आउनुभयेछ भनि बारम्बार स्यावासि बक्सनुभयो। कन्हारिमा रह्याको घरघर भारा पांच जो थिया सब जनाले सत् मागमा लाग्याका सोळा चित भयाका भाईछोरालाइ राजाले दर्जा बुझि जस्तो माफिकको मान राखन्याहो उहिमाफिकको मान राखि काम लाउन जान्या भाईछोराको गर्नु काम अरू कसैका हात हुदैन। त्यहि क्रमले थरघर बुन्यादका हात जो काम होला अरूका हात होइ-सकदैन भनि विन्ति गन्या। वाहादेषिन् त्यस्तै रतहासत राजाकाज गर्दा ३४ वर्ष भया। पांचिबाट विवाह गरि त्याउनु-भयाका श्री ५ महारानितरफ सन्तान नहुदा विवाह गन्या हो भनि भाईछोराप्रभृति सब थरघर भारा पांचहरूले विन्ति गन्या र श्री ५ महारानिबाट पनि बडा बुद्धिमति हुनुहुनाले विवाह गर्नु हो भन्या सल्लाह भै श्री ५ महारानिबाट पाल्पालि राजाका मैजा आफना फुपुज्याका नातिनि हुनुहुदो रहेछ वाहि भागन्या हो भनि आफैबाट कन्याथि षटाइ भागनु पठाउनुभयो र कन्याथि पाल्पा गइ राजासित विन्ति गरि कन्याको ठेगाना गरि साइपाटा लगाई काम छिनी आया। विवाहको सरसराजाम तयारि भयो। थरघरले पनि आफै आफैले सल्लाह गरि पर्वत्या मल्लराजाकि छोरी मैजा माफि ठेगाना गरि डोला ल्याया र डोला ल्याइपुन्याज्यु विवाह गन्याजावस् भनि विन्ति गर्दा डोला ल्याइपुन्यायाछी बढिया भयो। अघि माग्याको पाल्पामा हो अघि वाहां विवाह गरू वाहापछि तिमिहेरूले ल्यायाको डोला विवाह गरौला भनि हुकुम भयो र पाल्पामा विवाह गर्न पाउला-गनुभयो। विवाह गरिसक्यापछि बिदा हुन्या वषतमा पाल्पालि राजाले रूपमा ता हात्री मैजा सबै मिल्दी छन् तर नाइक्यानि रानी ता इनै हुन्याछन् बडा वीर पुत्र इनैमा हुन्याछन् भनि विन्ति गर्नु भयो र बिदा बक्सनुभयो। वाहां-देषि बिदा भै डोला लि गोर्षा पाउलागनुभयो।

शुभ मुहूर्तमा दीप गणेश कलश पूजन ब्राह्मण सकलो-त्सव गरि डोलासमेत श्री ५ महाराज नरभूपाल साह प्रवेश गर्नुभयो। वाहादेषिन् पर्वत्या मल्ल राजाका मैजा पनि

विवाह गर्नुहुदो भयो। वाहांदेषिन् दुइचार मैन्हापछि तनहु-का राजाले पनि हात्री मैजा दिन्छौ भनि मानिस पठाउनु-भयो र श्री ५ महाराज नरभूपाल साहका हजुरमा आइ विन्ति गन्या र मञ्जूर पन्यो। भानु जोसि अर्याल रामचन्द्र जोसि अर्याललाई डोला लिन तनहुमा जाउ भनि हुकुम भयो र ति दुइ जना डोला लिन तनहुमा गया। डोला ल्याया। शुभ दिन मुहूर्तमा विवाह गर्नुहुदो भयो। वाहांदेषिन् जेठो विवाह षच्यालि राजाका मैजा जेठो श्री ५ महारानी पाल्पालि राजाका मैजा श्री ५ माहिला महारानी पर्वत्या मल्लराजाका मैजा श्री ५ साहिला महारानी तनहु कोटचा राजका मैजा श्री ५ कान्छा महारानि एस्तै क्रमले चार विवाह हुदो भयो। वाहांदेषिन् ६ मास वर्षदिनपछि श्रीमा-हिला महारानी श्री साहिला महारानि दुवैतर्फ गर्भ हुदो भयो। वहांदेषिन् कोहि दिनका रात्रिमा श्री ५ माहिला महारानिका षोपिमा श्री ५ महाराज नरभूपाल साह सुकला गर्नुभयाको थियो प्रहर रात बांकि छदामा श्री ५ महारा-निले स्वप्न देष्नुभएछ। स्वप्नमा श्री सूर्य निल्याको देषि जागो हुनुभएछ र श्री ५ महाराज नरभूपाल साह पनि जागो हुनुभयेछ र श्री ५ महारानिबाट श्री ५ महाराज नर-भूपाल साहसित स्वप्नाको विस्तार विन्ति गर्नुहुदा श्री ५ महाराज नरभूपाल साहबाट केहि हुकुम नभै पटापट पिटनु-भएछ र स्वप्ना विन्ति गर्दा पनि विनाबिरामै कुटनुभयो भनि दुष मानि रोइकने रात्रि विताउनुभयो। जब प्रातःकाल भयो श्री ५ महाराज नरभूपाल साह जागु हुनुभयो र श्री ५ महारानि रोईरहनुभयाको देष्नुभयो र श्री ५ महारानि-लाई हुकुम गर्न लागनुभयो। तिमिले बढिया स्वप्ना देषिछौ र निदाया स्वप्नाको निष्फल हुन्छ भनि तिमिलाई बढिया हवस् भन्नानिमित्त कुट्याको हो। नरोउ दुष नमान भनि बुछाउनुभयो र श्री ५ माहिला महारानि बुझनुभयो। अब श्री नायेक कतातिर हुनुहुन्छ भनि भाईछोराप्रभृति सब थरघर भारा पांचहरू बडो हर्षको पलबल गर्दा भया वहां-देषिन् श्रीमाहिला महारानितरफका मानिस वाहांको जय मनाउदा भया। श्रीसाहिला महारानितरफका मानिस उत्तै-तरफ जय मनाउदा भया। तेस्तै तरहेले मैन्हा ७ भयामा अर्धरात्रिमा माहिला श्री ५ महारानितरफ श्रीनाथेक पैदा हुनुभयो। वाहादेषिन् वडा हर्षपूर्वकले सकल मंगलोत्सव नृत्य गानवजान हुदो भयो। नामकरण हुदो भयो। श्रीपृथ्वी-नारयण साह नाम राषनुभयो। श्री ५ साहिला महारानि-तरफ पनि दश मैन्हा पूर्ण भयापछि श्रीसाहेब पैदा हुनुभयो।

चडो उत्सव मङ्गल नृत्य गान बजान हुदो भयो. नामकरण हुदो भयो. श्रीवृन्दकेशर साह नाम राषनुहुदो भयो. जन्मका जेठा र गर्भका जेठा भन्या षलवल पने षोज्याको थियो तेस्तै बषतमा श्रीवृन्दकेशर साह शान्त हुनुभयो. श्री ५ जेठा महारानितरफ केहि पैदा हुदा भयानन् साहिला श्री ५ महारानितरफ पैदा हुनुभयाका श्रीनाएक पृथ्वीनारायण साह श्री साहेब दलमर्दन साह श्री साहेव पृथ्वीपाल साह मैजा हुनुभयाका पद्मकुमारि विशालवदना श्री ५ साहिला महारानितरफ पैदा हुनुभयाका श्रीसाहेव वृन्दकेशर साह श्री साहेव सूरप्रताप साह मैजा पैदा हुनुभयाका पद्मवदना सर्पावती हेमन्तकुमारी श्री ५ कान्छा महारानितरफ पैदा हुनु भयाका श्रीसाहेव महोद्दामकोनि साह श्रीसाहेव दलजित साह मैजा पैदा हुनुभयाका महालक्ष्मी मद्मनेत्रा सुरतकुमारि दुई भित्तयानिमा एकतरफ केहि भयानन् एकतरफ रणरुद्र भीमदत्त केशिमर्दन रणशूर जगज्जत् पुत्री प्रकासना विन्दवा सना एति पैदा हुदा भया.

केहि दिन तेस्तै तरहले राजकाज हुदै थियो श्रीनायक पृथ्वीनारायण साह बालषदेषिन् तेजस्वी शूरा बुद्धिमन्त उद्योगि हुनुहुन्थ्यो जव ६ वर्षको उमेर भयाको थियो एक दिन बेलदा संगिहरूसंग पनि छाडि श्रीगुरु गोरषनाथका स्थानमा एकलै पाउलागनुभएछ र उसै वेलामा गुफाबाट श्रीगुरु गोरषनाथ निस्कीकन जाउ तिम्रा मुमासंग मै दहि मागि ल्याउ भनि आज्ञा गर्नु भयो । लौ भनि मुमाका हनु-रमा मै देवस्थानबाट जोगी निस्क्यो र दहि मागि ल्याउ भन्यो भनि हुकुम भयो र महारानिबाट सानु ठेकिमा असल दहि हालि लैजाउ ति जागि होइनन् देवता हुन् एकलै जानु ज्या भन्दन् सोहि मान्नु भनि हुकुम भयो र हवस् भनि हुकुम भयो र हवस् भनि दहि लि जादा सानु पातको षोचो हातमा लि वसिरहुनुभयाको रहेछ. श्रीनायक पृथ्वीनारायण साहलाई बस भनि दहि षोचामा हाली षानुभयो र लौ हात थाप भनि श्रीनायक पृथ्वीनारायण साहलाई भन्दा लौ भनि हुबै हात थापनुभयो र उहि हातमा दहि छादि लौ वा भन्दा श्रीनायक पृथ्वीनारायण साहबाट षानुभयेन धेर ढिपी गर्दा पनि नषाई र्नु आटघाका षेषदा श्रीगुरु गोरषनाथले एक हातले श्रीनायक पृथ्वीनारायण साहका शिरमा एक हातले बाहुलि समाई षाउ भन्दा दुबै बाहुलि छोडिदिनुभयो र सबै दहि पाउमा पन्यो र श्रीगुरु गोरषनाथ हासिकन षायाको भग्ना ज्या मुषले बोल्यो पुकन्या थियो षायनस् पाउमा पन्यो अब तेरा पाउले जुन मुलुकमा कुलचलास् सो राज्य तेरो होला. तेरा फौजका साथमा म पनि रहनेछु.

जौन दिनमा तेरो फौज चल्छ तेस दिनमा पानि पन्यो भन्या म त्यहि छु भनि जान्यास्. भनि ढाप मारि श्रीगुरु गोरषनाथ गुफाभित्र जानुभयो. श्रीनायक पृथ्वीनारायण साह ठेकी लि मुमासंग मै सब विस्तार गर्नुभयो. महारानिबाट बाएन-छ भनि साहँ फिका मान्नुभयो. वहादेषिन् गुरुज्यू गोरेश्वर पण्डितसित श्री ५ महाराज नरभूपाल साहले केहि हुकुम गर्नुहुदो भयो क्या कुरा भन्या अघि श्री ५ महाराज राम साहबाट ढेर तपस्या गरि श्रीदेवता मिद्धहेरुदेषिन् षरदान पनि पाउनुभएछ सकल थितिविति बाधनुभयछ. वहादेषिन् षळिका र हामिदेषिन् अघिका हाम्रा पितापुरुषा राजाहेरुले ता तपस्या पनि केहि गर्न सक्यानछन् थितिविति जस कीर्ति बढाउन पनि केहि सक्यानछन् श्री ५ महाराज राम साह-देषि सातौं राजाका पालामा नेपाल भोग होला भनि वरदान भयाको रहेछ. तसर्थ हामिले पनि तपस्या भन सक्या हाम्रा पालामा नेपालको भोग होला कि भनि हुकुम हुषा गुरुज्यू गोरेश्वरले विन्ति गर्नु हुदो भयो. श्री देवताको आराधना गरि श्री देवता प्रसन्न गराउन सक्या पछि हुन्या कार्य अघि हुनालाइ पनि कठिन छैन. कदाचित् भएन भन्या पनि जहांछेउ हुन्या हो उस बषतमा सहाय बढन्या र चाडो सहजले कार्य सिद्ध हुन्या ता हुन्यैछ तसर्थ सत्कार्य नगनु भन्दा गर्नु वात मुष्य छ. क्या अर्थले भन्या प्रसन्न गराउन सक्या हजुरका पालामा होला जस हजुरलाई होला भएन भन्या पानि हजुरको पुत्र पैदा हुनुभयाको हुनुहुन्छ वहांलाई बहुत कल्याणदायक हुन्याछ भनि विन्ति गर्नुभयो र वहादेषिन् श्री ५ महाराज नरभूपाल साहबाट कस्ता तप हले कुन पीठमा गन्या हो भनि हुकुम भयो र गुरुज्यू गोरेश्वर पण्डितले विन्ति गन्या संकल्प गन्याजावस् पीठ पठमा जाई गर्नुपर्ला भनि विन्ति गन्या र नेपालको भोग हवस् भन्या कामना गरि चौविस पुरश्चरणको संकल्प गर्नुभयो, वहादेषिन् सुफलदायक उत्तम मासमा पुरश्चरणको आरम्भ हुदो भयो. उत्तम उत्तम पीठमा गुरुज्यू गोरेश्वर पण्डितले आफना छोराहरूलाई पठाउदा भया. अलिक केहि मन्त्र सिद्ध भया जस्ता हुनाले गोकुलविलास पण्डितलाई नेपालको भोग हवस् भन्ना निमित्तको कामना गरि गुरुज्यू गोरेश्वर पण्डितका जेठा छोरा गोकुलविलास पण्डित नेपालमा आया र श्रीगुरुेश्वरमा गया र केहि दिन अनुष्ठान गन्या. वहा-देषिन् केहि दिन श्री दक्षिणकालिकामा अनुष्ठान गन्या. वहादेषिन् केहि दिन मणिचूड पर्वतमा श्रीबज्रयोगिनीमा मै अनुष्ठान गर्न लाग्दा भया. ढेर दिन ताहि रह्या क्या अर्थले

ढेरै दिन रह्या भन्या नेपालमा वाग्मति आदि गन्याका सकल तिर्थ पीठमा पुक्यापछि पनि श्रीबज्रयोगिनीमा नपुगि यथोक्त फल मिल्दैन भनि ताहि ढेरै दिन बसि अनुष्ठान गर्दा भया त्यस्तै तरहले अनुष्ठान गर्दै थिया. केहि दिनपछि प्राप्तः कालमा उठि स्नान गर्न भनि जादा रह्याछन् उस्ता बषतमा श्रीबज्रयोगिनिका पूजाहारि बांडा मन्त्रशास्त्रमा पनि बहुत कुशल रहेछ. उस बांडाले आफना मनमा तजविज गर्न लाग्यो. इ ब्रह्मण ता केहि कामना गरि आयाका रह्याछन् कि अरुथोक कामनामा आयाका रह्याछन् भनि विचार गर्दो भयो. विचार गर्दामा तेस बांडाले एस्तो ठहरायो. ई ता पहाडिवा ब्राह्मण रह्याछन् मन्त्रशास्त्रमा पनि कुशल रह्याछन् पहाडिया राजाको जय मनाउन आयाका हुनन् भन्या जस्तो ठहराई ईनलाई पहाडिया राजाको जय मनाउन दिन्थ्या होईन भनि गोकुलविलास पण्डितका उपर तस बांडाले ज्यादू टुना गर्दो भयो. जब ज्यादू टुना गरेथ्यो तस क्षणमा गोकुलविलास पण्डितलाई बडो मोहो भयो र उदास चित्त गरि डेरामा पुक्या र आफनु संध्या पूजा नित्यनियम गर्न्यो हो भनि पनि एक आधा घडिसम्म षवर नपाउदा आफना साथका मानिसले संध्या पुजा किन नगन्याको भनि ललकारदामा गोकुलविलास पण्डितका कानमा शब्द पन्यो र चेत् फिन्यो. उ पनि मन्त्रशास्त्रमा कुशल थिया र उसको ज्यादू टुना फाल्या. वहादेषिन् आफना साथका मानिससित वात्त गर्न लाग्या. आज म स्नान गर्न जादा एउटा बांडाले मेरा मुषतिर हेरि मलाइ ज्यादू टुना गरेछ र केहिदेर मलाई पनि मोह भयो. अघि बूढाहेरूले भन्याको क्या सुनिन्थ्यो भन्या नेपालका मानिस बांडा भया आचार्य भया ईनिहेरू मन्त्रशास्त्र पढ्याका मारण मोहन उच्चाटन वशीकरण ई आदि गन्याका कुत्सित कर्ममा निपुण हुनाले नेपालका राजाहेरूलाई तिनिहेरूले जस्तो आफूले भन्याको उसो मान्या तुल्याउछन् भन्या सुन्याको थियो सो कुरो आज मलाई अनुभव भयो, हाम्रा गोर्षाका महाराजलाई पनि नेपाल लिनाको मनसुवा छ नेपाल साध्य भयापछि नेपालका टुनादेषिन् फाराकत भै रहनालाइ कठिन होला भनि एत बात गन्या र आफना संध्या पूजा गर्न लाग्या. तस्तै तरहले जहासम्म अनुष्ठानको अवधि थियो तहांसम्म गर्दै थिया. तस्तै बिचमा कोहि दिनका रात्रिमा स्वप्ना देशदा भया. कस्ता स्वप्ना देखा भन्या कोहि एक कन्या दध्यक्षत भालपट्टमा धारण गन्याकि पूर्ण कुम्भ बाहुलिले पक्याकि संपूर्ण शुभ लक्षणले युक्त भयाकि एस्ति कन्याले देवतादेषि भयाको वरदान

अटल हुन्छ. ज्या हुने कुरो अध्यारै भयाको छ तिमिहेरू किन आग्रह गर्छो भनि भन्यापछि स्वप्नादेखि जागदा भया वहांदेषिन स्वप्नाको विचार गर्दा भया. संपूर्ण लक्षणले युक्त भयाकि कन्या देष्या यो वढियै हो तर प्रत्यक्ष वचन सुन्यापछि श्री ५ महाराज नरभूपाल साहका पालामा कामना गन्याको सिद्ध भएन. हामिले पनि जस पायानो. जहांको बन्धान हुदो रहेछ वाहि सिद्ध हुन्या रहेछ भनि आफना चित्तले ठहराइ आफुलाई बांडाले टुना गन्याको स्वप्ना भयाको अरु जो जो विस्तार थियो सो लेषि चढाई पठाउदा भया. श्रीमनःकामनामा जान्या पाटनदेवीमा जान्याहेरूले पनि आफु आफुले पायाको लक्षण विचार लेषि चढाई पठाउदा भया. चिठि आयाका २।४ दिनपछिका रात्रिमा श्री ५ महाराज नरभूपाल साहलाई पनि स्वप्न भयो. कस्तो स्वप्न भन्या बडो सुन्तलाको वृक्ष सुन्तला परिपूर्ण गरि फल्याका पाकिकन ढेरै फल फलिकन हागा पनि नुहायाका फल पनि ऐले गिनन् भन्या जस्ता भयाका धो सुन्तला ता षान्यै हो भनि सुन्तलाको वृक्षमा चढि टिपनाको मनसुवा गर्नुभएछ र वृक्ष ता कन चढयो कन अलगो भयो र वृक्षमा चढन नसकि थाकिकन बलनुभयछ. सुन्तला षान्यै हो भनि फेरि आग्रह गरि पत्थरले फटारोले हाथ लाग्नुभएछ. हान्दामा वृक्ष पनि बिरियेछ. वहादेषिन् स्वप्नादेषिन् जागनुभयछ. प्रातःकालमा आफुले देष्याको स्वप्न गुरुज्यू गोरेष्वर पण्डितसित विस्तार हुदा पण्डितज्यूले आफना मनले विचार गरि श्री ५ महाराज नरभूपाल साहलाई फिका होला भनि फलले युक्त भयाको वृक्ष नजर भयेछ. वढियै स्वप्न नजर भएछ भनि मात्रै विन्ति गर्दा भया. वहांदेषिन् श्री ५ महाराज नरभूपाल साहबाट मलाई फिका पर्ला भनि याहाबाट जस्ताको तस्तो भन्नुभएन तापनि मेरा पाला नेपालको भोग भएन भन्या जस्तो लाग्यो भनि हुकुम हुदो भयो. वहादेषिन् गुरु गोरेष्वर पण्डितले विन्ति गर्नुहुदो भयो स्वप्नाका कुराले ज्यादा फिका नमान्याजावस्. मुष्य हजुरकै पालामा होला. भएन भन्या पनि हजुरका पुत्र वाहाका पालामा हुन्यैछ. कार्यसिद्धि हवस् भन्नानिमित्तमा इ यत्न गर्न्या र नगर्न्या को श्रेष्ठ भन्या जसले यत्न गन्यो उहि श्रेष्ठ कहलाउछ. कार्यसिद्धि हुनु र नहुनु दैवका हातमा छ. तसर्थ सो जानि यत्न गर्दागर्दमा सिद्ध भएन भन्या उद्यो गकारि मनुष्यलाई दोष हुदैन. हिकमत नराषि कार्यमा तत्पर नहुन्या एस्तो लक्षण काफर मनुष्यको हुन्छ भनि विन्ति गर्नुहुदो भयो. वहादेषिन् त्यस्तै तरहले राजकाज

चरुदे थियो। यस्तै विचमा तनुहु लमजुङप्रभृति चौविसि
वाइसि उठि भारि लस्कर लि देउरालि घुबाकोटको मोहो-
डामा एकमुष गरि आयो। चाडलिको मोहोडा एकमुष गरि
आयो। लकाड भिकोटको मोहोडा एकमुष गरि आयो, लिग
लिगको मोहोडा एकमुष गरि आयो। एस्ता तरहसित चार
मोहोडातिर चारै मुष गरि आउदा गोपलिङघाटदेवि उभो
चेप्याघाटसंम तिनै मजुवाका ब्राह्मण आदि सब प्रजाहरू
पालासित घाट घाट गौडा गौडा कुर्दथ्या। तेस्ता तरहसित
चारैतरफबाट अघि लमजुङ मान्थ्यौ आज गोर्षालि भयाका
भन्दै बडा रिससित बलमिचि लुटपिट गर्दै जब आउन
लाग्यो वहांदेविन् मजुवाका भलामानिसहरूले गोर्षादव्दार
साधु भन्या फुसंद पाईन्या भएन लुटपिट गर्न लाग्यो। तसर्थ
आफनु जीउ धन पनि बचाउन्या धामिदको पनि सोझो
हुन्या ईनसंग लडाजि गर्न्याहो भनि ठहराई घरघरमा जति
जना थिया आपना आपना घरका हातहतियार लि वांधा
कुमारासमेत चार वर्ण छत्तीसै जात सब तयारि भै गाउ
गाउमा लडाजि दिदा चौविसि बाईसि ठहर्न सक्यन र ठाउ
ठाउ देवि माग्यो, केहि काटिया केहि भाग्या केहि बग्या। एस्ता
तरहसित लडाजि गरि चौविसि बाइसिलाई धपाया र हामि-
ले धामिदको सोझै गन्याको छ भनि घरघरै बस्या। श्री ५
महाराजाका हजुरमा विन्ति गर्न आयानन्। त्यो समाचार
गोर्षा श्री ५ महाराज नरभूपाल साहका हजुरमा आईपुग्दा
श्री ५ नरभूपाल साह महाराजबाट भाइ छोरा सब धरघर
भारा पांच राषि हुकुम हुन लाग्यो, क्या हुकुम हुन लाग्यो
भन्या चौविसि बाईसि उठि बलमिचि आउदामा मजुवाल
ब्राह्मणादि सब पांचहेरूले धपायाछन्। भनि हुकुम हुदा
कसैले वैरि धपायाछन् बढिया गन्याछन् भन्या कसैले राजा-
को जयविजय पर्दा सुनाउनेपछि। वैरि धपाया तापनि जो मुलु-
कको मालिक हुन्छ उसका हात दण्ड प्रसाद दुवै रहन्छ।
मुलुकमा जयविजय जो हुन्छ सो मुलुक मालिकलाई नसुनाई
जय गरोस् तापनि विजय गरोस् तपनि प्रभूलाई श्रवणन्
नगराई गन्याको जयविजय जोसुकै हवस् तपनि प्रभुको मान
बढाउन्या हुदैन। तसर्थ डेरै कुरा गरि केहि पुगदैन जो
सिद्धान्त एउटा वात गर्नुपछि भनि सकलले एकै सत्लाहसित
विन्ति गर्दा भया। मजुवाका भलामानिसलाई हुकुम भै
बोलायाजावस् भनि विन्ति गन्या र हुकुम भै मजुवालहेरू
सब जना आया र श्री ५ महाराज नरभूपाल साहबाट
हुकुम भयो तिमिहेरूले वैरि धपायाछौ बढिया गन्याछौ

तापनि हाम्रा हजुरमा विन्ति गर्न आउन्या हो। आयानौ
मुलुकमा जयविजय पन्याको राजैलाई सुनाउनुपछि। तिमिहेरू-
ले आफुदेवि उभो कसैलाई नदेवि काम गन्या जस्तो पर्न
गयो। ठाडालाई नुहाउनु निर्घालाई उठाउनु यो राजाको
काम हो। वैरिलाई धपायाको स्यावासि भनि हुकुम भै
पगडि बक्सि वैरि धपाउदा अघि वैरि धपाउनाको फुसंद
नपाया पछि हाम्रा हजुरमा विन्ति गर्न आउन्या हो। आया-
नौ तसर्थ तिमिहेरूलाई दण्ड हुन्छ भनि सिल्यादण्ड भनि
नाम राषि पांचरूपैजादेवि उभो एक रूपैजादेवि उभो अवल
दोयम सिम चाहार गरि घरहि दण्ड गरिबक्सनुभयो र वैरि
धपाइ सरकारमा विन्ति गर्न नआउन हामिले नजान्येको हो
भनि हुकुम सिर चढाई राजिनामासित सिल्यादण्डमा सामेल
भै गया। वहांदेविन् त्यस्तै तरहसित राजकाज गरि केहि
दिन व्यतित भयाको थियो त्यस्तै विचमा काजि विराज
थापा मरि उनैका छोरा रामकृष्ण धापालाई कजाजि बक्स-
नुभयो। ग्याङ्गमि जयन्त रानालाई कजाजि बक्सनुभयो। १।२
वर्ष त्यस्तै तरहले कजाजि चलाउदा भया वहांदेविन् महे-
श्वर पन्थ भानु जोसि अयांत इ दुइले विन्ति गर्दा भया।
कस्तो विन्ति भन्या इ मगरको जाति कस्ता भन्या भयाको
धामिकन उत्तिकैमा परि गौना पारिकन मात्रै धान जान्या।
मुलुक बढाउन्या हो भनि मनसुवा नगन्या एस्ता बुद्धि बग-
तले पनि भेटाउनन् भन्या जस्ता छैनन्। तसर्थ मुलुक बढा-
उन जो सकछ उसलाई कजाजि मान बक्सनुभया हजुरको
मनसुवा पुग्दो हो भनि विन्ति गन्या र वहांदेविन् आपना
भाईछोरा बन्धुवर्ग जो छन् ई पनि जानअजान तर्कोभर्को
गरि यत्रतत्र लाग्याकालाई पनि झिकाइबक्सनुभया आपनु
गोलबोल बलियो हुदो हो। कस्तै पनि आपनु आपनै हुन्छ।
एकगठ्ठा भयापछि घर बलियो हुन्छ। भनि विन्ति गन्या र
श्री ५ महाराज नरभूपालसाहबाट झिकाइबक्सनुभयो र यत्रतत्र
लाग्याका भाइछोरा सामेल भया। वहांदेविन् महेश्वर पन्थ-
ले जो विन्ति गन्याथ्या सो बढियै विन्ति गन्यौ भनि मजुजूर
पन्यो। रामकृष्ण धापाको धायल कजाजि मान महेश्वर
पन्थलाई बक्सनुभयो ग्याङ्गमि जयन्त राना काजि धामियै-
का थिया। त्यस्तै बषतमा यत्रतत्र भयाका भाइहेरू जो
सामेल गराउनुभयाको थियो तिनलाई गादिको कुभाउदो
नगनु गादिको सोझो गर्नु भनि हुकुम भयो र ती भाईहेरूले
विन्ति गर्न लाग्दा भया। कस्तो विन्ति गर्दा भया भन्या श्री-
नायक वीरभद्र साहका पुत्र हुनुहुन्छ भनि थाहा नहुदामा

गादि षालि हुन जादा सब थरघर भै गादि षालि गर्न हुदैन भनि सल्लाह हुनाले र गादिमा कोहि रहन्या नवेषतामा हामि भाइमा यस्तो कैफेत पन्याको हो हजुरका भाइछोरा हामि जति छौं हामिहरूले श्री नायक वीरभद्र साहका सन्तति हुनुहुन्छ भनि थाहा पाइ गादिको मनसुवा गन्याको होइन एसमा हजुरलाई प्रतित पदैन भन्या धर्मका आधारमा पृथ्वी र ह्याकि छन् समुद्र र ह्याका छन् चतुर्दस लोकले सहित भन्याको ब्रह्माण्ड धर्मको आधारमा र ह्याको छ. सत्यधर्म भन्याको कुरो बडो पदार्थ छ. अधि इनले यस्तो मनसुवा गन्याथ्या इनको क्या विश्वास भन्या हजुरमा पर्ला धर्मपत्र लेषि चढाउछौं भन्या विन्ति गरि धर्मपत्र लेषि श्री ५ महाराज नरभूपाल साहका हजुरमा चढाया. वहांदेषिन् थरघर सब भारा पांचहरूले पनि बढिया विन्ति गर्दा भया भनि सवैले विन्ति गर्दा भया. कस्तो भन्या राजकाज गर्दामा पैल्हे भाइछोरालाई सत्कार्यमा लाग्याको छ कि असत्कार्यका लाग्याको छ भनि चिह्न सोमाफिकसंग सोमनु गराइ जस्तो दर्जा हो उस्तो दर्जासित राष्या भाइ जस्ता सोझा सेवक कोहि हुदैनन्. सत् असत्को विवेक नगरि सोमनु नगराइ जस्तो दर्जा हो सो दर्जा नराष्या भाइको बिगानुं अर्को कोहि बिगार्दैनन्. तेहि क्रमले थरघर बुन्याद पुरानिया जोकोहि भया पनि असत्वृत्तिमा लाग्याकालाई ता कार्यमा कदाचित् पनि नलाउनु भनि विन्ति गन्या र श्री ५ महाराज नरभूपाल साहबाट वेस विन्ति गन्यौ भनि हुकुम भयो र वहांदेषिन् सकल थरघर भारा पांचहरू राषि लडाजिको मनसुवा राषि लडाजिको उद्योग चलाउन लाग्नुभयो र काजि महेश्वर पन्थ काजि जयन्त राना ई प्रमुष भै सब लस्कर लि नुवाकोट हास्र विडा उठाइ गोर्षादेषिन् आया. आउदामा कटुञ्ज्यामा डेरा पन्यो. कटुञ्ज्यादेषिन् सात्रिससंका घल्या भोटघाहरूले आफु आफु मिलि भित्तिसञ्च गोलमा राजा मान्दारह्याछन् र गोर्षाको लस्कर आइ आहा डेरा पन्यापछि बढियै भयो भन्या जस्तो मानि दिनमा कपटमनले मात्र आइ रात्रिमा कुल गरि दगा दिदागा बडो षलबल पर्दा भयो. षलबल पर्दामा हटि गोर्षा आउदा भया. वहांदेषिन् फेरि शुभ साइत ठहराई भारि लस्कर लि काजि महेश्वर पन्थ काजि जयन्त राना फेरि नुवाकोट हास्र आया. वहांदेषिन् कटुञ्ज्यादेषिन् सात्रिससंका घले भोटघा गोलमा राजा मान्याहरू जो जड जड घले भोटघा २।४ लाई मारि गोलमा राजा भयाकालाई पनि मारि तेस्तै तरहले मुलुक कायेम गर्दै धादिङमा पनि खेल गरि फेरि घले राजा मात्र

लाग्याका रह्याछन् तेसलाई पनि मारि धादिङ कायेम गरि त्रिशूलगंगामा भारदार लस्कर आइपुग्दा भया. वहांदेषिन् त्रिशूलगंगा तरि नुवाकोट चढि ठुलो लडाजि गर्दा भया. ठुलो लडाजि हुदा नेपालतरफको ठुलो लस्कर गयो र लडाजि गर्दा बल नपुकि हटि त्रिशूलगंगाको साधु पोलि त्रिशूलगंगाको सांघ लाई काजि महेश्वर पन्थ काजि जयन्त राना सब लस्कर लि फिन्या.

वहांदेषिन् श्री ५ महाराज नरभूपाल साहका हजुरमा काजि महेश्वर पन्थले विन्ति गर्दा भया. कस्तो विन्ति भन्या हजुरका काममा बडो चित्त लाई काम गर्दैनन्. काजि भन्याका ता हामि पो हुं र हाम्रो ठाउमा ई काजि हुन आया भनि रिस गरि अडमिल्दो काम मात्रै गर्छन्. ई मगर साथि लि हजुरको काम पनि होला भन्या जस्तो मान्दिन. म पनि जस पाउन्या छैन भनि विन्ति गन्या र विन्ति मञ्जूर पर्दा भयो. वहांदेषिन् ति मगरहरूले विन्ति गन्याको कुरो सुन्या र हामि श्री ५ महाराजको कुभाउदो गन्या र ह्याछौं भन्या हामि आहा नवसिरहुला भनि तडकि कोहि नेपाल गया कोहि यत्रतत्र लाग्या. वहांदेषिन् तेस्तै तरह भयाको थियो. श्री ५ महाराज नरभूपाल साहलाई स्वप्नामा कोहि कन्या आइ नेपालको भोग तेरा पालामा हुन्याछैन तेरा छोराका पालामा हुन्याछ भनि जादा बहुत फिक्का भइ केहि विक्षिप्तांश जस्तो हुनुभयो. तेस्तो हुदामा २१ पुरश्चरण पुवयाको थियो. वहांदेषिन् श्री नायक पृथ्वीनारायण साहको उपनयनको काल हुदो भयो र हर्ताकर्ता श्री जेठा महारानी हुनुहुन्थ्यो वहां भानु जोसि अर्यालले विन्ति गर्दा भया वहांका पालामा गुरुको षडबड पन्यो तापनि मिश्रज्यूलाई छुटाउन्या होइन भनि विन्ति गर्दा श्री ५ जेठा महारानिबाट श्री गुरुज्यू गोरेश्वर पण्डितलाई कस्ता तरहले बुझाउछौं भनि हुकुम हुदा भानु जोसि अर्यालले विन्ति गर्दा भया हजुरलाई केहि सन्देह नरह्याजावस् हामि बुझाउला भनि एति कैफेत फिकि भित्तिसञ्च सलतन वाधि विन्ति गर्दा बुझाउन सक्छौं भन्या बढिया भयो भनि हुकुम भयो र वहांदेषिन् श्री नायक पृथ्वीनारायण साहलाई सिकारका छल्ले मैधमा श्री जगन्नाथथानमा चलाउदा भया. तेस्तै बषतमा जुम्लाका श्री महाराज पनि आपना पुत्रसमेत श्री देवी जंगनाथको दर्शन गर्न जानालाई पाल्नुभयछ र गोर्षामा आइपुग्नुहुदा जुमलेश्वर महाराजका शरीरमा गोर्षाको हावा लाग्दा केहि स्वभाव फिन्यो र आहा ता अलि बेर हुन्या

हो भनि बस्नुभयो. जलको प्यास लाग्यो जल मगाइ जलपान गर्नुहुदा मनमा ढेर हिक्मत बढन गयो र वहांका मनमा विचार पयो. एक क्षण हावा लाग्दा र एक पटक जल पान गर्दा ता मलाई यस्तो हिक्मत बढ्यो अब दरवारमा पनि जान्छु हो भनि दरवारमा पुगि श्री गुरु गोरक्षनाथको दर्शन गर्नुभयो र तस बषतमा इतका प्रभावले जाहा जन्म्याका मानिसको ता फन ठुलो हिक्मत होला भन्दा ठहराई उहि वडिमा आफ्ना पुत्रलाई तषत घालि गर्नुछैन भनि जुमला पठाउनुभयो र आफु श्री ५ महाराज नरभूपालसित भेट गर्न पाउलाग्नुभयो. श्री ५ नरभूपालसाह महाराजको र श्री जुमलि महाराजको भेट भै क्षेमकुशल वार्ता भैसक्यापछि श्री जुमलि महाराज श्री ५ महाराज नरभूपाल साहसित केहि विस्तार गर्न लाग्नुभयो. जाहा तपाजिका हुंगालाई श्री गुरु गोरक्षनाथ कालिकाको बडो मेहेर रहेछ भन्दा जस्तो लाग्यो. तसर्थ जाहांसम श्री गुरु गोरक्षनाथ श्री कालिकासाई बडो श्रद्धापूवकले गरि जाहांसम राजकाज गर्नुहोला ताहांसम तपाजिहरूको दिनदिन प्रताप बढदै जाला भन्दा जस्तो लाग्यो. जब श्री गुरु गोरक्षनाथ श्री कालिकाको अनादर हुन जाला तस बषतमा आफ्ना भाइभैवात अधिदेपिन्का गुरु पुरोहित बुन्याद भरभारादार सब पांच पुरानिवासित पनि श्री ५ महाराज राम साहबाट भयाको निति धिति चलन जावैन. तस्तै बषतमा तपाजिहरूको प्रताप पनि घटन जाला. वैरको पनि भित्रि हुन जाला भन्दा जस्तो लाग्यो भनि विस्तार गरि श्री जुमलि महाराज श्री जगन्नाथजिको दर्शन गर्नलाई जानुहुदो भयो. वहांदेपिन् श्री ५ महाराज नरभूपाल साहका मनमा यस्तो पयो एक दिन आयाका जुमलि राजालाई ता यस्तो हिक्मत बढ्यो. हामि त श्री गुरु गोरक्षनाथ श्री कालिकाको शरणमा जन्म्यु जहांको अन्न जल षाइ यो उमेर भयो हामिले मनसुवा गर्न छोडन्या होइत. तसर्थ पूर्वतर्फको मनसुवा पुकेन त पनि पश्चमतर्फ मनसुवा गन्या कस्तो हुन्यारहेछ भनि तनहुंकोटया राजालाई सतिघाटमा भेटघाट गरू भनि ताहि पक्रि तनहुंको राजाको मुलुक हात गरौं भन्दा मनमा ठहराई सोहिमाफिकको षलतापत्र लेषि तनहुंमा पठाउनुहुदो भयो तनहुंका राजाले पनि भेट गर्नको मनसुवा चित्तमा नराषि फलाना दिन तहांबाट पनि आउनु हामिले पनि आउनु र सतीघाटमा मुलाकात होला भनि उत्तर लेषि चढाइ पठाया. जुन दिनको तथा थियो उ दिनमा श्री ५ महाराज नरभूपाल साहले थरथर भारादार केहि मानिस लि पाउलाग्नु-

हुदो भयो. धुनपुर पुकि ताहि राज गर्नुभयो. तनहुंबाट पनि आउनु र हामि पनि सतीघाटमा बल्हुंला भनि राज गर्नुहुदो भयो. तनहुंबाट आयाननु दिन भन्दा चौथो प्रहर हुन लाग्यो. वहांदेपिन् श्री ५ महाराज नरभूपाल साह रिसानि हुनुभयो. र आउछौं भनि अघि हामिलाई सल्लाह दिनु आज नआउनु. इ त ठूलो सेषि भयाका राजा रह्याछन. इनसंगको क्या दोस्त छ भनि सब भारा पांचलाई लौ हिंड ऐले तनहुंमा जाइ तिनको राज ऐले उडाउं भनि यस्तै तरहसित हुकुम हुन लाग्यो. सब भारा पांचहरूले विन्ति गर्दा भया. आज त बेला पनि गइगयो रात्रि हुन्या बषत हुन लाग्यो. हात्रो सब लस्कर जम्मा भै आयाका छैनौ. आज दरवार पाउलाग्नाजावस्. भोलि सब लस्कर जम्मा भै आफ्नु तयारिसित आउला र तनहुं हात गरौंला भनि एस्ता तरहले विन्ति गर्दा बुक्नुभएन. फन रिसानि हुनुभयो. तिमिलाई जियको ठुलो माया भएका एस्ता काफर. डर लाग्यो ऐले जानुपर्छ लौ हिंड भनि डोल्यालाई लौ चला भनि हुकुम हुदा भारादारहरूले आंषाको सान गरिदिया र चलायाननु जब आफ्नै बाहुलिले तरवार चलाइ पिठमा घोचिबक्सनुहुदा रगत पनि आयो. मानिसहरू सबै परपर भया. बहुतै रिसानि भै बाहुलिमा तरवार लिनुभयाको तेस्तो हुदा भरभारादार सबैले सदाशिव पाध्या कंडचाललाई तिमिमा त करुणा पनि ठुलो छ ब्राह्मण पनि हौ विन्ति गर भन्दा र सदाशिव पाध्या कंडचाल विन्ति गर्न लाग्यो विराना मुलुकमा जानु आफ्नु बल पनि सबै सामेल छैन रात्रि पनि हुन लाग्यो. तसर्थ हजुरबाट बकस्याको एउटा सितलपाटि छ. नजिकै छ आज ताहि राज गर्नुभया मेरा पनि पितापुत्रको उद्धार होला. भोलि आफ्नु गोलवोल बलियो गरि जाउला. तनहुंका राजालाई चेताउला भनि एस्ता तरहसित विन्ति गर्दा कहाँ हो तिम्रो घर भनि हुकुम भयो र पाउलाग्नुभयो उस रात्रि सदाशिव पाध्या कंडचालका घरमा राज गर्नुहुदो भयो. भोलिपल्ट गोर्षा दरवारमा पाउलाग्नुभयो. वहांदेपिन् श्री ५ महाराज नरभूपाल साहलाई क्रोध दिग्दारि बढ्यो भयो र आफ्ना गुरु गोरेश्वर पण्डितसित पनि मेरा पालामा एत्तिकै हुन्या रहेछ भनि बडो दिग्दारिसित पुरश्चरण पनि जति भयो भयो अब यत्तिकै रहोस् भनि मजि हुदा गुरुज्यू गोरेश्वर पण्डितले पनि वहांको ज्यादा क्रोध बड्याको देखा हुवस् भनि पुरश्चरण पनि उत्तिकैमा रह्यो भयो. त्यस्तै तरह गोर्षामा भयाको थियो. मैघिमा श्री नायक पृथ्वीनारायण साहको उपनयन हुदो भयो. श्री गुरुजि हर्क मिश्र हुदा

भयो. उपनयनका लगनमा गायत्रि दिक्षा दुवै मंत्र हुदो भयो. उपनयनको काम सक्यापछि श्री नायक पृथ्वीनारायण साह-लाई गोर्षा चलाइ शुभ मुहूर्तमा दरवारमा प्रवेश हुदो भयो. च्हांदेपिन श्री गुरु गौरेश्वर पण्डितले उपनयनका लगनमा गायत्रि दिक्षा एकै चोटि भयाको थाहा पाया र गायत्रि दिक्षा दुइ थोकमा एक थोक नपाया. हात्रो मुष मोसिगयो भन्यापछि हामि एस मुलुकमा नबसौं भनि छोराहरूसमेत भै दरवारमा आइ श्री ५ महाराज नरभूपाल साहसित विन्ति गर्दा भया. कस्तो विन्ति भन्या हजुर वालष हुदामा हजुर-लाई गादिको षलवल पर्दा हजुरका मुमाज्यूबाट हुकुम हुदा बहुत तरहले हजुरको जय हुन्या टहल गर्दामा हामिलाइ गुरु भयो भनि बक्सनुभयाथ्यो. गुरु पदवी पनि पाज्यू. तसर्थ हजुरका जियसंम मात्रै नाता ठहर्न गयो. मेरा छोराहरू पनि छुदै थिया गायत्रि दिक्षा या एक थोक मात्रै बक्सनुभया पनि हामि रहदा हौं. दुवै थोकबाट मेटियापछि ता सर्कारको मुलुकमा बसाइ भएन भनि विन्ति गर्दा श्री ५ महाराज नरभूपाल साहबाट दुवै थोक सुनया कि कसो मलाई थाहा छैन भनि हुकुम भयो र भित्रि बुझ्न पठाउदामा गायत्रि दिक्षा दुवै थोक भयो भनि उत्तर आउदा श्री ५ महाराज नरभूपाल साहबाट कसो गरि बुझाउछौ तब बुझाउ भनि भानु जोसि अर्याललाई हुकुम हुदा भानु जोसिले भित्र श्री ५ जेठा महारानीका हजुरमा गुरुजि गौरेश्वर पण्डित-लाई लग्या र श्री ५ जेठा महारानिबाट श्री नायक पृथ्वी-नारायणका भाइहरू पनि छुदैछन् वहांका रानी हुनन् तन-हरूका गुरु ताहिबाट ताहाका छोराबाट गुरु हुनुहोला. ऐले तेस्तो तर्कोभर्को किन गर्नुपर्छ र भनि तेस्ता तरहसित बुझाइ संझाइ थामनुहुदो भयो, वहांदेपिन केहि वर्ष तेस्तै तरहसित व्यतित हुदो भयो र तस बपतमा श्री नायक पृथ्वीनारायण साहको विवाह गर्नु हो भनि कन्या हेर्नलाई सर्वत्रमा मानिस गया र मकवानपुरका महाराज हेमकर्ण सेन महाराजका रीत्यालि ठहराई विन्ति गरि पठाया र जहां बढिया छन् वाहि मान्नु भनि पठायाको हो ताहि बढिया ठहरियो भन्या ताहि ठेगाना गर भनि हुकुम भै गयो र हिन्दुपति श्री महाराज हेमकर्ण सेनसित कन्याको कलियो विन्ति गर्दा हिन्दुपति श्री महाराज हेमकर्ण सेनबाट पनि आफनि रीत्यालि बक्सनुभयो र कन्याको ठेगाना भयो भनि विन्ति गरि पठाया र विवाहको सराजाम तयारि गरि आरि लस्कर बरिखत तुन्याइ शुभ सायतमा श्री नायक पृथ्वीनारायण साह गोर्षादेपिन पाउलागुहुदो भयो. वहां-

देपिन मकवानपुरमा पाउलागु भै शुभ लगनको तजविज गरि ठेगाना दिनको भयो. वहां हिन्दुपति राजाले पनि इ पहाडका राजा हुन् इनलाई तमासा देषाउनुपर्छ भनि बहुते रङ्चङ्ग ठाटबाट नानातरहको नाचकीर्तन तयारि गन्याको थियो. वहांदेपिन विवाहको कर्म हुन लाग्यो र कन्यादानको बषत आयो र हिन्दुपति महाराजले इ पहाडिया राजा हुन् इनलाई छकाउनुपर्छ भनि चन्द्रहार कन्यालाई पहिराई सामेल गराउनुहुदो भयो. तस जगामा दिप जगाउन परेन. वहांदेपिन सकल विवाहको काम गरिसक्यापछि मकवानि महाराज हेमकर्ण सेनको र महारानिको वात भएछ. मैजा बालष छन् ऐले पठाउन्या हो कि समर्थ भयापछि पठाउन्या हो कि भनि महारानिसित कुरा गर्दा महारानिले गोर्षालि साना राजा भनि हियाइ तिरस्कार गरि बोल्नुभएछ. चन्द्रप्रभा गोर्षाका महारानि कहलाएका म जत्तिको जान्या कोहि छैन भन्या सेषि भयाका त्यस्ताको टोकसोमा हात्री बालष छोरि कसोगरि पठाउं. जैले चन्द्रप्रभासंग लडन्या भिडन सकन्या हुनिन् उहिले पठाउला भनि महाराजसित महारानिले विन्ति गरिछन् र सोहि कुरा मनुष्यद्वारा श्री नायक पृथ्वीनारायण साहले सुनुभएछ र हामिलाइ सानु राजा ठहराइ सन्धिनलाई बहुत तुच्छ गरि भन्या भनि इ पनि ठुलो सेषि भयाका रह्याछन्. भनि आफुसित गयाका भारा पांच प्रीतिपात्र जो थिया उनिहरूसित आफुले सुन्याको वातको सल्लाह हुदामा हामिले पनि इनलाई छका-उन्या हो भनि श्री नायक पृथ्वीनारायण साहबाट ऐले त डोला अन्माइदिया पनि लैजान्या पाठ परेन. इनले ऐले डोला अन्माइदिया पनि नदिन्या पाठ पर्न्या कुरो पार्नुपर्छ भनि हुकुम भयो र अरू भारा पांचहरूले कस्तो कुरो पान्या डोला नअन्माउन्या पाठ पर्ला भनि विन्ति गर्दा भया र श्री नायक पृथ्वीनारायण साहबाट हुकुम हुदो भयो. जाहा एकदन्ता हात्ति बहुत लक्षणको कस्तो लक्षण भन्या मंगल-चौथिका दिन त्यस हात्तिका चारै पाउमा दिपको जस्तो ज्योति बन्याको कसै कसैले देषछन् भन्दा रह्याछन् त्यहि ताडिप नवाफले सुनेछ र मागि पठाएछ. उसलाई अर्कै एक दन्ता हात्ति एहि हो भनि पठाइदियाछन्. नवाफले माग्दा पनि नदियाको त्यो हात्ति र इनका दरवारमा बडो चिज चन्द्रहार रहेछ. त्यो चन्द्रहार इ दुइ चिज दाइजामा दिनुपर्छ भनि कर लाइ कुरो थापु र ति दिनयोछैनन्. नदियापछि हामि तडकि जाउला भनि हुकुम भयो र सबैले बेस हुकुम भयो भनि विन्ति गन्या. एस्तै बषतमा मकवानि महाराज

हेमकर्ण सेन महाराजले श्री नायक पृथ्वीनारायण साहलाई कचहरिमा चलाइ वातचित हुदो भयो.

कचहरिमा जस्तो वात हुन्या ही सो भयापछि महा-
राजा हेमकर्ण सेनले ऐल्हेता हा म्ना मजा बालष छन्. ११२
वर्ष पछि डोला अन्माइदिउला भनि मजि गर्दा श्रीनायक
पृथ्वीनारायण साहबाट हुकुम नहुदमा कालु पांडे र भानु
जोसि अर्गलले विन्ति गर्दाभया. हजुरबाट कन्यादान गरि
परअङ्ग लगायापछि बालष भनि आपना दवारमा राषनु
न्योग्य पनि छैन जुवात्रिका गत लगायापछि चन्द्रहार र एक
दन्ता हातिसमेत दाइजो बक्स डोला अन्माइ कस्योजावस्
भनि निन्ति गर्दा महाराज हेमकर्ण सेन रिसाउदा भया.
उनको रिसायाको चेहेडा देषि श्रीनायक पृथ्वीनारायण साह
पनि कचहरिदेषि छठ डेरामा पाउलागनुहुदो भयो, डेरामा
पाउलागनुभयापछि श्रीमहाराज हेमकर्ण सेनले रिसाइ
गोर्षालि साना राजा भया पनि बडो सेषि भयाका छोरि
दियापछि दाइजामा लाग्छ क्या. कर लाइ दाइजो लिन
षोजन्या भनि एस्तै तरहका निन्दित हुन्या वात सुनि श्री-
नायक पृथ्वीनारायण साह उहि बषतमा आपना भरभारा-
दार सब लस्कर लि बिदा पनि नभै तडकि गोर्षा पाउलाग-
नुभयो. वहादेषिन् श्रीमहाराज हेमकर्ण सेनले थाहा पाउनु-
भयो. र बुझाउन भनि आपना काजि कनकसिङ बानिजा
प्रभृति अरू भला मानिसलाई पठाउनुभयो र श्रीनायक
पृथ्वीनारायण साहलाई बहुत तरहसित संकाइ बुझाई विन्ति
गर्दा बुझनुभएन र बुझाउन्या मकवानिका मानिस फिन्या.
श्रीनायक पृथ्वीनारायण पाउलागनुहुदो भयो. बाटाभा
आपना भारा पांचसित हुकुम हुदो भयो. कस्तो हुकुम भयो
भन्या अबदेषि इ मकवानिलगायत र चौविसि बाइसिका
चेलिवैटि बिबाह गर्नु छैन. क्या अर्थले भन्या आपना रानि-
को विन्ति गौचर सुन्नेपछि. सुन्यापछि नातासम्बन्ध मावलि
ससु तलि भयापछि मायामोह हुन्छ. तसर्थ नेपाललगाईत
सकल पहाडको मुलुक लिनाको मनसुवा अघि पनि रहेछ.
मेरा पनि एहि मनसुवा छ. हिन्दुपति महाराज हेमकर्ण सेन-
का महारानिले मलाई तुच्छ वचन बोल्याको ता तेरो मन-
सुवा दूढे गराउनालाई धो रहेछ भनि एस्तै तरहका वातचित
हुकुम हुदै गोर्षा आईपुग्नुहुदो भयो. शुभ मुहूर्तमा गोर्षा
प्रवेश गर्नु हुदो भयो.

वहां मकवानि राजाका रानिले आफुलाई तुच्छ वचन
भन्याको सकल बिस्तार आपना श्री ५ जेठा मुमाका हजुर-

मा विन्ति गर्नु हुदो भयो. श्री नायक पृथ्वीनारायण साहबाट
विस्तार श्रवण गरायापछि श्री ५ जेठा महाजारानिबाट
फेरि विवाह नगरि भएन गर्नेपन्यो बाहा पहाडमा चौविसि
बाइसि राजाहरूका कन्या पनि मगाइ भएन. मधेस्या राज-
पूतकि छोरि जांचबुरु गरि ठहराई गर्नुपछि भनि भानु जोति
अर्गललाई षटाइ षचंबच बक्स पठाउनुहुदो भयो. बिदा भै
भानु जोसि अर्गल मधेश जादा भया. तहादेषिन् गुरुजि
गोरेश्वर पण्डित अतिदूढे हुनुभयाको थियो. श्रीकाशीवास
गर्न जानालाइ भनि बिदा हुन आवनुभयो, र आपना ब्राह्म-
णि कान्छीतरफका छोरारहेरूको अश भयापछि जन्म्याको
हुनाले एस छोरको अश छैन भनि विन्ति गर्दा इनको
पालना हामि गरौला. इनको फिक्रि मान्नु पर्दैन भनि हुकुम
भई नौविस माटो संकल्प गरि रामाराम पण्डितलाई उहि
बषतमा बिर्ता बक्सि गुरुजि गोरेश्वर पण्डितलाई षचंबच
बक्सि बिदा बक्सनुभयो. बिदा भै श्रीकाशीवास गर्नानिमित्त
गुरुजि गोरेश्वर पण्डित जानुहुदो भयो. श्री ५ नरभूपाल
साहलाई पनि विज्ञिप्तांशको व्यथा प्रतिदिन बढदै आउदो
भयो र त्यस्तो देषतामा श्री ५ जेठा महारानि मुमासित
श्रीनायक पृथ्वीनारायण साहको वातचित हुदो भयो. अघि
श्री ५ महाराज राम साहलाई र श्रीगुरुजि नन्दा मिश्रलाई
श्रीदेवताबाट गुरुशिष्य नाता बाधिदियाको हुनाले मिश्रज्यूलाइ
गुरु तुल्याउन छुटाउन हुन्या रहेनछ. भनि मजि गर्नुहुदो भयो
वहादेषिन् भानु जोति डोला लिन गयाका श्रीकाशिमा
पुन्याछन् र मधेशको केहि रितभांत केहि नकुन्याको हुनाले
कस्ता तरहले ठेगाना गर्नुहो भनि चित्तमा लाग्याको रहेछ
तस्ता बषतमा जयमंगल पण्डितसित भेट भएछ र जयमंगल
पण्डितले क्यानिमित्त आउनुभयो जोसिज भनि सोधदा
भानु जोसिले डोला लिन आयाको हुं यहाको रितभात
नबुकिस्कदा डोलाको षदमि भयाको छैन भनि भन्या र
मधेशमा कैले नआउनुयालाइ त कठिन हुन्छ. यहां डेरै रहन्या
बसनुयालाइ र सहजै छ भनि जयमंगल पण्डितले भन्दा
भानु जोसिले तपाजिले डोलाको ठेगाना गरिदिनुहथस् तब
भन्या र उसो भया २१४ दिन सुस्ताउनुहवस् भ ठेगाना
गरूला भनि जयमंगल पण्डित बाबु अहिमानसिंह रजपुतसित
दोस्त पनि रहेछ. उनैसित गया र गोर्षाका राजाले मधेश-
का रजपुतका छोरि विवाह गर्नालाइ डोला लिन पठाउनु-
भएछ र मानिस आयाका रहाछन्. तिनहेरूले मलाइ डोला-
को तजविज गरिदेऊ भन्या र बाहासित म आयाको हुं
तजविज गरिदियाजाबस् भनी भन्या र बाबु अहिमानसिंहले

गोर्षिका कस्ता रजपुत हुन कुन वंश हो भनि सोढा जय-
मंगल पण्डितले राणा रजपुत सूर्यवंशी हुन भनि सकल
विस्तार जब सुनाया वहांदेपिन् मेरै वेटि छन्, मै दिन्छु भनि
बाबु अहिमानसिंहले भन्या र सोहि कुरो लि जयमंगल
पण्डित भानु जोसिसित आया र डोलाको त म ठेगाना
गरूला मेरो क्या काम हुन्छ. एउटा कुरो तपात्रिले भन्नु
हवस् र डोलाको काम छिनुला भनि भन्या र भानु जोसिले
डोलाको ठेगाना गर्नु भयो भन्या बाहिको कुरो विन्ति गरि
गुरु हुन्या निकाशा गरूला भनि कबल गर्दा भया र डोला
को ठेगाना गर्नुको थियो. भानु जोसिममेतलाई लि गई बाबु
अहिमानसिंहसित मुकाबला गराइ डोलाको ठेगाना गराउ-
दा भया. तिनै जयमङ्गल पण्डितले श्रीकाशीमा अवस्तिज्यू
सिद्धको सेवासुश्रूषा ढेरै गर्नुको पनि रहेछ. ति कस्ता अव-
स्तिज्यू भन्या शापानुग्रहको समर्थ भयाका रह्याछन्. तिनको
विस्तार पनि श्रीनायक पृथ्वीनारायण साहका हजुरमा
विन्ति गरौला मुलुक मानाको पनि ईरादा छ. एस्तो
विचार गरि जयमङ्गल पण्डित डोलाका साथमा आयाछन्.
शुभ मुहूर्तमा काशीदेपिन् डोला चलाई गोर्षा ल्याइपुन्या-
उदा भया. वहांदेपिन् भानु जोसि अर्थात् श्रीनायक पृथ्वी-
नारायण साहका मुमा श्री जेठा माहारानिका हजुरमा गई
आशिरवाद चढाइ डोला लिन गयाको सकल विस्तार
गन्या र श्रीसरकारवाट डोला लिन जान त मै गयाथ्यां.
ठेगाना त जयमङ्गल पण्डितबाट भयो. डोलाको ठेगाना
गन्या. मलाई क्या कुरो होला भनि जयमङ्गल पण्डितले
भन्दा र मले डोलाको ठेगाना गर्नु भने श्रीसरकारमा
विन्ति गरि गुरु तुल्याउला भनि कबोल गन्या र जयम-
ङ्गल पण्डितले डोलाको ठेगाना गरि डोलैका साथ लागि
आयाका छन् भनि विन्ति गर्दा पण्डितलाई डाक भनि हुकुम
भयो र वातचित हुदो भयो. वहांदेपिन् श्रीनायक पृथ्वीना-
रायण साहबाट तिमिलाई विन्ति गरि गुरु तुल्याउला भनि
भानु जोसि अर्थात्ले भन्याका रह्याछन् श्रीमहारारानिका
गुरु होउला भनि हुकुम भयो र जयमङ्गल पण्डितले नरि-
बल चढाई आशीरवाद विन्ति गर्दा भया. वहांदेपिन् गुरु
गोरेश्वर पण्डितका छोरा राजीवलोचन पण्डित जगन्निवास
पण्डित यज्ञेश्वर पण्डित चन्द्रचूड पण्डित इतिहेरूले थाहा
पायेछन् र श्रीनायक पृथ्वीनारायण साहका हजुरमा आइ
बडाको मुषारविन्दबाट जमान बढाउदै वैठाउदै न वैठायापछि
टर्दै. अघि हजुरबाट मेरा रानिको भाइहेरूको गुरु होउला
भनि हुकुम भयोथ्यो. आज श्रीमहारानिका गुरु हुनालाई

ता जयमङ्गल पण्डितलाई पदम भयो भन्या सन्यु र कसो
हो भनि आन्यु भनि विन्ति गर्दा भया र श्रीनायक पृथ्वी-
नारायण साहबाट मेरा दुइ रानि छन् ज्येठा रानिको र
भाइहेरूको गुरु तिमिहेरू होला. ऐल्हे आयाको डोला भन्या
जयमङ्गल पण्डितलाई गुरु होउ भनिदिया. राजा भिकन
सर्वेलाई राषनुपर्छ. काम पनि मैले ढेरै गर्नु पर्न्याछ. तसर्थ
मानिस नभै काम हुदै न भनि हुकुम भइ यस्तै तरहले बुका-
उदा संकाउदा बुकदा भया. वहांदेपिन् जयमङ्गल पण्डितले
सिद्ध अवस्तिज्यूको सब विस्तार विन्ति गर्दा भया. कस्तो
भन्या सिद्ध अवस्तिज्यू भन्याका श्रीकाशीमा रह्याका छन्
भन्या. ति प्रसन्न भइ आशीर्वाद दिया भन्या जस्तो आशी-
र्वाद दिया व्यर्थ हुदो रहेनछ. भनि विन्ति गर्दा मा श्रीनायक
पृथ्वीनारायण साहलाई श्रीगङ्गास्नान श्रीविष्वेश्वरको
दर्शन गर्न जानलाई मनसुवा रहेछ. त्यस्तो सुन्दा ता श्री-
काशी जानालाई कन् चित्त दृढ हुदो भयो. बाहंदिपिन् शुभ
लग्ना सकल मंगलोत्सव यज्ञादि गरि विवाह हुदो भयो.
वाहंदिपिन् आफ्ना भाइहेरूलाई पनि मधेशौका रजपुतका
छोरि फिकाइ विवाह गर्नु भर्ना भनि हुकुम भइ आफ्ना
ससुरा अहिमानसिंह बाबुलाई हात्रा भाइहेरूलाई पनि तपा-
त्रिका भाइविरादरका कन्या ठेगाना गरिदिनुहोला भनि
हुकुम भयो र म ठेगाना गरौला भनि विन्ति गरि विदा भै
बाबु अहिमानसिंह मधेश जादा गया. वहांदेपिन् श्री
महाराज नरभूपाल साहलाई विक्षिप्तांश बढयाकै थियो.
तेस्तै वषतमा आफ्ना भाइ गोतियामाका मैजा केहि एक
वातको वेह पदांमा वायु हुदा भया. राजकाज त्यस्तै तरह-
सित चलदै थियो. केहि एक दिनमा भानु जोसि अर्थात्ले
श्रीनायक पृथ्वीनारायण साहका हजुरमा केहि विन्ति गर्दा
भया. कस्तो भन्या बडा आदमि सत्पुरुष सिंह ईनको एकै
लक्षण हुन्छ. बडा आदमि सत्पुरुष सिंहले एक वषतको दाउ
बिरियो भनि मन हटाउनु. हुंदैन. जहांसंम आफ्नु यो देह
कुशल रहिज्याल बडा आदमि सत्पुरुष सिंह तनले कदा-
चित पनि मनसुवा गर्ने छाड्दैनन्. सत्पुरुष सिंह इ दुई
आफ्नै पुरुषार्थले गरि जीवनवृत्ति गर्दछन्. काफर बालष
स्त्रीजाति ई औरका पुरुषार्थले जीवन गर्छन्. तसर्थ राजा
भै मनसुवा कदाचित् कम नगर्नु हजुरका बुबाज्यूबाट
तपस्या लडात्रि ढेरै मनसुवा गर्नु भएथ्यो. मुलुक आजुला
भदि मनसुवा हुदाभा हवजदीन भैगयो आफ्नु मन
सुवा नपुग्दामा मनलाई सबुरि राषन कठिन पर्दो रहेछ.
हजुरका बुबालाई नेपालको मन सुवा आफ्ना पालामा

साध्य नदेषता ताहां एस्तो विक्षिप्त होईजानुभयो. अघि हजुरका बुबालाइ ५१७ पुरश्चरण होइन्ज्यालसंम वहांको पुरा षादामा कुष्ठरोग पनि निको हुन लाग्यो. वहांका शिरमा पैस्याको पुष्प प्रसाद शिरशूल हुन्या मानिसले लाउदा शिरशूल पनि निको हुन लाग्याको यो वहांसंमको लक्षण भयाको थियो. आफ्नु मनसुवा नपुग्दामा आजकाल यस्तो डबल हुदो भयो भनि एस्तै तरहका ढेर विन्ति गर्दा भया. त्यस्तै तरहले रहदा विक्षिप्तांशले कन जेरवार गर्दै आउदो भयो. एउटा केटालाई मात्रै साथमा लि वनवनमा मात्रै हुलन लाग्नुभयो. मानिससितको कचहरि बसउठ पनि छुटिजादो भयो. जिउनारमा पनि कान्छा साहेब पृथ्वीपाल साहवाट चलाया मात्रै जिउनार हुन लाग्यो र एस्तो त्रह भयापछि राजकाज कसोगरि चल्ला भनि भाइछोराप्रभृति थरघर भारा पांच आफु आफुमा वात गर्न लाग्या. वहां- देषिन र भाइछोरा थरघर भारा पांचमा पनि मतो मिलदो भएन कस्तो भन्या कोहि भन्न लाग्या विक्षिप्तांश भया पनि श्री ५ महाराज नरभूपाल साह छदैमा विक्षिप्त कस्तै भया पनि बाहिलाई मानि जस्ता तरहले हुन्छ राजकाज निमिटा- उनेपछै भनि भन्न लाग्या. कोहि भन्या वहां विक्षिप्त भया- पछि श्री नायक पृथ्वीनारायण साह राजकाज गर्नालाई अर्धसामर्थे हुनुभयाको छ. गादिमा राषनुपछै भनि भन्न लाग्या र एस्तो हुदा मतो नमिलि तिनपट्टि हुदा भया. श्री ५ महाराज नरभूपाल साहपट्टि लाग्न्या जहांगिर साह चल् साह शान्तरूप साह भूपतीन्द्र साह एति भया. श्री नायक पृथ्वीनारायण साहपट्टि भाइभैवातमा ११२ जना र काजि महेश्वर पन्थप्रभृति २१४ जना भया. कतैपट्टि नलागि मध्यस्थे भैरहन्या पाण्डे सबै मैदानि पन्थ सबै कडरिया एति भया. वहांदेषिन् श्री ५ महाराज नरभूपाल साहलाई लि जहांगिर साहप्रभृति मद्दतका भाइहरूले एसो ता कसो गरि होला श्री ५ महाराज नरभूपाल साह छदैमा श्री नायक पृथ्वीनारायण साहलाई गादि कसोगरि होला भनि श्री ५ महाराज नरभूपाल साहलाई लिकन अडिदा भया. एस्तै तरहको षलवल पर्दा श्री ५ महाराजलाई लिन अडिया भन्या त कठिन पन्थो भनि श्री ५ जेठा महारानिबाट भानु जोसि अर्याललाई डाकि हुकुम हुदो भयो. कस्तो भन्या भाइभैवातहरूले श्री ५ महाराजलाई लि अडिया अब श्री ५ महाराजलाई ल्याउन्या पाठ कसोगरि होला भनि हुकुम हुदा भानु जोसिले विन्ति गर्दा भया. श्री ५ महाराजासित सदा-

सर्वदा रहन्या पियारो केटो तेसैलाई डाकि वरपर देषाइ हप्काइ दप्काई तेस केटालाई हात गरि श्री ५ महाराजलाई आहा चला भनि हुकुम हवस् र तेसैले चलाउला भनि विन्ति गर्दा भया र सो पाठसित तेस केटालाई डाकि श्री ५ जेठा महारानिबाट सोहि पाठसित हुकुम हुदा तेस केटाले जहांगिर साहहरू अलमलियाको वेला पारि उनीहरूलाई थाहा नदि श्री ५ महाराज नरभूपाल साहलाई चलाइ दवार ल्यायो र वहांदेषिन् जहांगिर साहहरूले वाहिका लागि हामिले तेति गन्याको हो. वहांलाई तेसै निको लाग्छ भन्या बढियै हो हामि मात्रै अर्ध्याला ठहर्न गज्यू त हामि नबसिरहुला भनि तर्कोभर्को गरि गोर्षा छाडि जादा भया.

वहांदेषिन् श्री ५ जेठा महारानिबाट सकल राजकाज चौतरिया काजिबाट हुन्या कामसमेत हुदो भयो र चौतारा- महारानि भनि कहलाउनुहुदो भयो. तस्तै बषतमा चौतारा- महारानिबाट मित्यारि लाया पनि गति काटिन्छन् भन्छन् तसर्थ मित्यारि लाउन्या हो भनि हुकुम अ २१४ जना जान्या थरथोकलाई षटाई भातगाउका श्री राजा रणजित् मल्ल- सित पठाई श्री ५ महाराज नरभूपाल साहको र राजा रणजित् मल्लको पगडि बदलाबदल गरि मित्यारि हुदो भयो, तेहि हमेलामा श्री नायक पृथ्वीनारायण साहको र काठमाडौंका राजा श्री जयप्रकास मल्लसितको पनि तेहि क्रमले पगडि बदलाबदल गरि मित्यारि हुदो भयो. वहांदेषिन् श्री नायक पृथ्वीनारायण साहले आफ्ना जेठा मुमा श्री ५ चौतारामहारानिका हजुरमा गइ केहि विन्ति गर्नुहुदो भयो. कस्तो भन्या गादिमा मालिक श्री ५ महाराज बुबाज्यू हुनु- हुदैमा मपट्टि लाग्न्या इ उपछन्या हुन. श्री ५ बुबाज्यूपट्टि लाग्न्या ति मानिस गादिको सोको गर्न्या हुन्. गादिका मालिक हुदाहुदैमा मलाई गादिमा राषन षोजन्या म छदै मेरा छोरालाई पनि राषन षोजनन्. तसर्थ थिति बिगान्या बडा उपछन्या भन्याका इने हुन् जसले बिगाछै उसलाई सजाय गर्नेपछै. जो सोको हुन्छ उसलाई स्यावासि नगरि हुदैन त जहांगिर साहप्रभृति भाइभैवातलाई बुझाइ संकाइ फिकायाजावस् जो मपट्टि लाग्याकालाई सजा गन्याजावस् भनि विन्ति गर्नुहुदा जो तिमिले भन्यौ यथायोग्यै भन्यौ. हडबड गरि हुदैन २१४ मैन्हापछि फिकाउन्यालाई फिकाउन्या पाठ गर्नुपर्ला सजाय गर्न्यालाई सजाय गर्नुपर्ला भनि हुकुम हुदो भयो. तेस्तै भैरहाको थियो. श्री ५ चौतारामहारानि-

बाट राजकाज सकल हुन्थ्यो. तेस्मा सकल हालिमोहालि केसौ द्वान्या थियो. जो विन्ति गर्थो सो मञ्जूर पर्थ्यो. तस्तै बषतमा श्री नायक पृथ्वीनारायण साह दरोदिमा पौहिलेन पाउलाम्नुभएछ र पौहिले बेलिसक्यापछि उषु ज्युनार गर्दाको मनसुवा भएछ र मानिसहरूलाई उषु कहाँ छन् स्याउ भनि हुकुम हुदा मानिसहरूले षोजन जादा कतै पायानछन् केसौ द्वान्याका डिहिमा मात्रै रह्याछन्. त्यो भन्या सात्रिधुवा छ भनि विन्ति गन्याछन् र आफैसुद्धा पाउलाम्नुभै उषु जिउनार भयो. वहांदेपिन् डिहान्याले केसौ द्वान्यासित समाचार सुनायेछ र केसौ द्वान्याले श्री ५ चौतारामहाराजिका हजुरमा विन्ति गर्दा श्री नायक पृथ्वीनारायण साहलाई रैयत प्रजा आफना लालवाल इनका हिडि बाडिमा किन हातपात गन्यो एसो गर्नु छैन भनि रिसानि हुदा श्री नायक पृथ्वीनारायण साहबाट १०१८ ढाक उषु षादामा एति कुरा पनि विन्ति गर्ने आउन्या यो बडो छुस्कर रहेछ भनि रिसानि हुनुहुदो भयो. सकल मुलुकको हालिमोहालि भयाको हुनाले वहांको मनवारि केहि पुकन नदिन्या जस्तो हुदा त एसलाई राषन्या होइन भनि निषचय गरि केसौ द्वान्यालाई बिगानुहुदो भयो. केसौ द्वान्या बिग्यापछि श्री नयक पृथ्वीनारायण साहले आफना जेठा मुमा श्री ५ चौतारामहाराजिसित विन्ति गरि आफना भाइभैवात जहांगिर साहप्रभृति भाइहरू थरथोक ग्याडमिबाहेक सब मगर झिकाउनुहुदो भयो. आफुपाटु लाग्याका भाइभैवातलाई पनि मुमाका हजुरमा विन्ति गरि कोहिलाई तिमिलाई मान नाहि मानु मात्रै षाइ बस भनि हुकुम हुदो भयो. कोहिलाई विदेश भयो. महेश्वर पन्थलाई पनि विदेश गराउनुहुदो भयो. वहांदे षन् श्री ५ महाराज नरभूपाल साहलाई विराम बद्धे आयो र गण्डिको बुडकोट घाटमा जलाश्रय चलाउदा भया. दानपुण्य गरि २६ वर्ष राज्य भोग गरि परमधाम हुनुहुदो भयो. एउटा केटोले पनि स्त्रीको स्वामि सेवकको षामिद भन्याका प्राणका मालिक हुन् भनि प्राण त्याग गन्यो.

वहांदेपिन्.....

सल्याना रानाग्रामस्थित सिद्ध श्री भगवन्त नाथजीलाई काष्ठमण्डप राजराधानीबाट श्री ५ महाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहले लेखेको पत्र ।

श्री गोरक्षनाथ

१.

स्वस्ति श्री परमहंसपरिव्राजकसकलचक्राधीश्वर

श्री मन्महाराजधीश्वर श्रीश्रीश्रीश्रीश्रीश्री मद्भगवन्तनाथ-
देवदेवेषु सदा समरविजयिषु.

स्वस्ति श्री गिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावलि विराजमान मानोन्नत श्री मन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्री महाराजे पृथ्वीनारायण साहबहादुर संसेरजंगदेवानां सदा समरविजयिनाम् साष्टांगदण्डवत् प्रणामपूर्वकपत्रमिदम्.

यहां कुशल. ताहां चरणारविन्दक्षेमकुशलनै हमारो उद्धार होला. आगे यहांको समाचार भलो छ. उप्रान्त कृपापत्रसमेत शशिधर उपाध्याय आइपुग्या. पत्रार्थ मुहजमानी विधि विस्तार दिनती गन्या. सुन्यो. नाति पैदा भयो भन्दा सुन्यो र बहुते हर्ष भयो....१... श्री गोरक्षनाथका कृपासै सदा बडती होला भनि हुकुम आयेछ. गन्या गराउन्या भन्याका...१... श्री नाथ छन्. उनैका कृपाले जन्म भयोथ्यो. उनैका इच्छाले लिनुभयो. यो संसार भन्याको यस्तै छ. इच्छा...१... श्री नाथजीको छ. परन्तु आफना पावले आशीर्वाद बक्स्या अरू जन्मदा पनि जन्मनन्. जन्म्याका पनि चिरञ्जीवी हुनन्. आशीर्वाद बक्स्याजावस्.

उप्रान्त जुमला जाजरकोटसंग षा गन्या मिठास बढुत राखन्या भनि हुकुम आयेछ. बढिया येक जोस्या मानिस हात्रा यताबाट जुमला गयाका थिया. वहांबाट पनि महतारा १ बुढाथोकि १ द्वि जना जुमलिया यहां आईरह्याछन्. गोर्खा जुमलाको एकत्व गरौं. भला मानिस लिन आञ्चू भन्न आया र यहांबाट पनि महेश्वर पन्थको छोरो वीरभद्र पन्थसमेत जना आठ दश मानिस जुमला जान्छन्. तैयार भै रह्याछन्. तेहि बाटो पठाउं भन्दा चौविसिले मुख्य मानिस पनि जान देवैनन्. मानिस जान दिया पनि सौगात त्यो बाटो जान देवैनन् भन्नानिमित्त हात्रै उहि भोटको बाटो गरि जान्छन्. आफना मानिस पनि ताहांबाट जुमला पठाउन्या. जुमला जाजरकोटसंग हात्रो वनाईवकसन्या. बाकि सल्याना जाजरकोटलाई पनि यहांबाट मानिस आउछन् प्यूठाना पनि भला मानिस आउछन्.

उप्रान्त किरातका काजलाई तरवार हुकुम बक्सी पठाया गयेथ्यो. किरातको अम्बल मदेश पहाड भोट जति थियो आफना आशीर्वादले सबै फत्य भयो. मध्येसमहं

कनकाई नदी पहाडमहां सामाखोलो तमोरनदीको सांध
लाग्यो. मानिस काटन पाइयेनन् भाग्यो कति भोगलानितिर
गयो. कति सुखिमतिर गयो. अरु कार जंगलमाहां जना ८५
वेष्टि काटिया. बाकी सुखिमसंग हात्रो घा हुन लागि रहेछ.
घा वन्यावेष्टि किरातबाट भागी जान्याकन पकरेर हामि-
लाई सौपीदिन्याछ. घा नवन्या अब हामीले सुखिमसंग लड-
नुपर्न्याछ. सुखिम आइजाला. आफना आशीर्वादले कत्तल
गरौला.

उप्रान्त अब मैले दांग जान्या हो कि शल्याना वसन्त्या
हो भनि हुकुम आयेछ. हात्रो बुक्याको त शल्यानामहां
योरो यादर हुन्या भया दांगमहां ढेरै यादर हुन्या भया पनि
शल्यानामहां वसन्त्या हो. शल्यानाले कत्ति याद नगन्या त
भया गर्नुहोला. आदर नगन्या भया छाडनैपर्ला बाकि मण्ड-
लसित हिजैदेखि हामिले आफना पावमहां चढायाकै छ.

उप्रान्त हात्रो विश्वामित्र उपाध्याय गंगानन्द आचार्य
सुखिम गयाका छन्. बृहस्पति पण्डित पुरैनिया गयाका छन्.
किरीटमाली पटना गयाका छन्. वैकुण्ठ उपाध्याय नवाब
सुजाउद्दौलाछेज गयाका छन्. येति ठाउं मानिस वस्यैका
छन्. दीनानाथ उपाध्याय कलकत्ताकन गैरह्याछन्. अलीक
दिनमहां पुगनन्. बांकि लासा पनि भीमगिरिको सिक्ष्ये
राजगिरि जान्छन्. इनको कोठी काशीमहां पनि छ. ग्राहा
पनि धरखेत कोठि छ.

उप्रान्त लमजुंगसित पनि हात्रो ललोपोतो छदैछ.
विश्वेश्वर उपाध्याय र सिवा धिमिन्या वस्याका छन्.
कास्कीसंग पनि ललोपोतो छदैछ. हात्रो वीरभद्र थापा
कास्की वस्याको छ. कास्कीका जना द्वि वामन यहां वस्याका
छन्. अरु चौविसिसंग त हात्रो जस्तो छ. आफना पांवमहां
मालुमै छ. भरिसक्य हामिलाई हान्ने खोजछन्. उनको
पुर्देन र खुमचीरह्याछन्. विस्तार शशिधर विनति गर्नेन्.
विज्ञेषु किमधिकमिति भाद्रपद शुदि ६ रोज ६ मुकाम
काठमाण्डु शुभम् (वि. सं. १८३१)

-०-

(पूर्वपत्रतुल्य जीर्ण खण्डित प्राप्त)

स्वस्ति श्री परमहंसपरिव्राजकसकलचक्रचक्राधीश्वर
श्रीश्रीश्रीश्रीश्रीश्री मद्भगवन्तनाथदेवदेवेषु सदा समरविज-
यिषु. लि.....

स्वस्ति श्री गिरिरजिचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि
बिबिधविरुदावलि विराजमान मानोन्नत श्री मन्महाराजाधि-
राज श्रीश्रीश्री महाराजे पृथ्वीनारायण साहबहादुर ससेत्र-
जंगदेवानां सदा समरविजयिनां साष्टांगदण्डवत्प्रणामपूर्वक
पत्रमिदम्.

ग्राहांबाट एक जना जेठाबुढा र धरधरसमेत काठ-
पांडेकन पठाउंछौं आउंछ. आफनु कृपा भया जुमन्नासिप्र
वनला. उप्रान्त दसइपछि आफना मानिस आइपुग्याथ्या. तसै
विचमाहां विदा गरौं भनि तयार भयथ्यौं. मलाई विसक्य
भयो र ढील भयो. पछि मलाई संच भयो र विदा गरौं
भन्दा लमजुंग तनहुले घाटबाट सवै वन्द गरि छेक्या र
मुषो पनि छिरन दियेनन्. अरु घाट वन्दै गरिराख्याछन्.
तसो हुनाले आफना मानिसकन ढील भयो.

उप्रान्त पूर्वका काजलाई आशीर्वाद बक्सीपठाया गयेथ्यो.
आशीर्वाद शिर चढाईकन किरातको काज गन्याथ्यौं. आफना
आशीर्वादले अरुण सांध लाग्यो. हजार एक वैरि काटियो.
सये चार वैरि नदीमहां वगी मन्यो. सय चौध जहानबच्चा
पकडिया. वल्लो किरात फते भयो. किरात फते भयाको
पगडि एक चढाई पठायाको पहुचला,

उप्रान्त पर्वतले कास्कीको कट्यां भन्याको हान्यो जना
४० पर्वत्या काटियाछन्. जना ३२ कस्क्याली काटियाछन्.
पाडदुरमहां पर्वतले ठाना दीराखेछ. पाडदुर फुट्याको छैन.
बांकी लमजुंगले एक मुखले मुग्जा हात्र गयेछ. एक मुखले
कास्कीको थाक हात्र गयेछ. लमजुंगले धरकायेछ र
कस्क्याली नरेश..... साहसमेत जना ७ कस्क्याली काटि-
याछन्. जना ६।७ लमजुंगिया काटियाछन्. बाकी कास्की-
माथि लडाई लागेइको छ. कास्कीको गुहारकन हात्रा काजी
चौतारा फौजसमेत गोर्खा पुगीरह्याछन्. मंशिरका दिन ४
जांदा रागिनासतिरको काज गछौं. (इत्यादि अपूर्ण)

(यी दुइ पत्र सत्याना रानाग्राम दांग शिरग्राम शिखर
भगवन्तनाथमठका महन्त योगी पुष्करनाथजीका
सौजन्यले प्राप्त) ।

गोरखाधीश श्री रणबहादुर शाहलाई कुमाउंछ
राजा श्री मोहनचन्द्रले लेखी दिएको धर्मपत्र ।

श्रीलक्ष्मीनारायण—श्रीबंदरीनाथ—श्रीकेदारनाथ—श्रीका-
लिका—श्रीपूर्णपीठदेवताः

श्रीनाथाड्डासरोजकभक्तकूर्माद्रिभूपतेः ।
श्रीमन्मोहनचन्द्रस्य मुदा भाति जगन्मुदे ।

श्री मन्महाराजाधिराज श्री मोहनचन्द्रदेवैः श्री मन्महा-
राजे रणबहादुरशाह श्री बहादुरशेखरजंगदेवेभ्यो धर्मपत्रं
संलिख्य दत्तम्—

गोरक्षाधीशमस्मन्मित्रमस्मन्मित्रं च गोरक्षाधीशमित्रं
गोरक्षाधीशशत्रुः कूर्माचलाधीशशत्रुः कूर्माचलाधीशशत्रुश्च

गोरक्षाधीशशत्रु गोरक्षाधीशहितचिन्तनेऽस्माभिरास्थेयमस्म
द्वितचिन्तने तैरिति व्यवस्थितसमयो निर्वाह्यः श्री मदुभा-
भ्यामेतद्विषये च लिखितदेवताः साक्षिण्यः कृताः कृतसमय-
विपर्ययकारिणश्चेता... अनिष्टकारिण्यः स्युस्तद्रक्षितुश्च
धर्माभीष्टवृद्धिकारिण्य इति ।

अंकाकाशविभूमी (१७०९) परिमितशके कालयुक्ताख्यवर्षे
मासे माघामिधाने गणपतितिथौ शुक्लपक्षेऽब्जवारे ।
श्री गोरक्षेशकूर्माचलनरपयोः सन्धिदाढ्यैकवीज
पत्रं सत्यप्रतिज्ञं प्रलिखितमदः पञ्चदेवाभिपुष्टम् ।

ऐतिहासिक पत्रस्तम्भ

नं. ८

चुनीसिले दौनी साहेबको मुन्सी ललकसीलाइ चिठी लेषी पठायाकाको नक्कल — — — — —

स्वस्ति श्रीसर्वोपमाजोग्य मुनसि ललकसि लालाके ली. चुनारायके सलाम षुसी राउर चाही आगे सुन्नेमै आइछहै जे साहेब गढीकेइटी उजारतहै तेहि बास्ते राउरा समकै लिषलहै जेरीरे सभ कारिदा होइ साहेबके समुखाइदेइ गढि उनके लीलाम नहि भइलबाट गांव तप्पा उहिके जंगल गुरदी भइलबाट गढी हमारा पुरनी जानके कीर्ती ह्ये से उनहसे कोछु वास्ता नही है गढि हमारा है बहुत बडे बडे साहेब सुब्बा होये गईले केहु नही कीर्ति मंग कई सकले अब कीर्ति मंग करतहै से मुनासिव नहीहै समुखाइदेई नहिती अछा नहि होइ नही मानीहै तो फौजदारी होई लाकलानसे बुकव मिति आषाढ बंदी १४ रोज सन १२४६ साल

प्रतहु कम होवे कि मुझे रसीद भेजते रहै मै चाकर कदीम निस्सताय हूँ पर्वश मेरी होवे अहवाल ताजा ये है कि श्रीलाट साहब फौज इकठी करे व्यास नदीपर बडेहै मंजूरहै सीषोंकी भारी फौज दूर कराकर १० त १५ हजार अपनी फौज नबीन भर्ती वहा रषनी षचलेना मुलकका बंदोवस्त अपने हाथ रषना घरू कां मलहनासिसे लेना ओर जो नमाने तो जवरदस्ती करके सर्व मुलुक जप्त कर्ना षचं मूजिव नगदी देनी अहदनामा नया कर्ना सिषोंको हल जोता रषना सो इह बर्वादी केवल फूटसे हुइ और होती चली जातीहै गबर्नर आगरेके अजमेरसे ईंदौर गये दिल्लीके बडे साहब कोटकासममै पहुचेहै दौरा आवेगे ईस्मट साहबको जालंधर हांसी दिल्ली होडल आगरे पांचो जगाकी परमटका काम हुवा जहा फूट नहीहै वहा अंगरेज बहादुरका दषल नही जहा फूट दंगाहै वहाके मालक है रहस्य येहै संवत् १९०३ मिति पौष वदी १२ रोज ३ मु. दिल्ली शुभम्..... सेवक ज्वालानाथ चिम्मनलालका कोटि २ कोनिश २

नं. ८५

श्री ५ सर्कार

अजि.....

उप्रांत अजि आगे चढाईथी सो.....१.....मां मुजरी हीषी अब पर्चा अनंदीरामका आयाथा सो भी चढायाहै. १...मां गुजरेगा परंतु ४ महीनेसे दसीदमयान भई सो उम्मेदवार हूं कि १ बार मुषतारजू तथा मुन्सी काशीनाथ

नं. ११०

श्री १०८ भागवत्

२

श्रीमत् राजकुमार कुमारात्मज श्री श्री श्री प्राईमिनिष्टर यान कम्याण्डर इन चीफ जणरल जङ्गबहादुर कंबर राणाजी

१

स्वस्ति श्रीसर्वोपमायोजेत्यादि कददीत राजभारोद्धार-णसामर्थ्य श्रीश्रीश्री काजि हेमदल थापन बहादुरके ज्वाला-

नाथ चिन्मनलालका सलाम जाहिर होय उभयो कुशलं च
उप्रांत श्रीआपका पत्रि भादौ बदि ६ रोज १ का लिष्या
श्रीहजारी मल जीहरीके नामपर २ चिठीके जुबाब ले आया
उस्ने आफ्नै मेरी दोनो चिठीका भी जुबाब लिषा कि अर्जि
दोनो... १ ... मो गुजारदियाहै ५०० रुपया तलबका बाकी
है उनका भी अर्ज कर्दीनाहै दो महीन्हेको असेमे निकासी
होवे यदि भेजदेगे तथा सलामसे भी याद फर्माया बडी कद-
दीनी करी आप कदीमोके पिष्टाननेबाले हो जिलनीतवकके
हमको आपपर थी उससे ज्यादा ईनायत फर्माइ २...
आपकी रोज व रोव तरक्की करे ज्यादा ऐश्वर्य बढे मै
कदमी बुढा चाकर हूं मेरे उपर सदैव क्रिपा द्रिष्टि रषयेगा
जो काम चाकरी होवे उससे याद फर्माययेगा मैभी आपको
टहलमै रहूंगा कभी कभी षबर ताजा भेजता रहूंगा आप
मीका देश मेरी दस्तगीरी कर्येगा तन्षाहको छुट्टो आप-
को ईनायतसेही होगी षबर ताजा भेजी है मुनास होवे तो
... १ ... मै अर्ज कर्नी संबत १९०५ मिति भादौ सुदि ८
रोज ४ शुभन्

नं. १११

श्रीहरिद्वार

१

अर्जि

उप्रांत प्रभु अधि सुन्याको विस्तार अधि अधिका अर्जि-
ले जाहार भयोहोला प्रभु मैले मधेसतिर पठायाका मानि-
सले मुखजमान ल्यायाको षबर पिरोजपुरका नजिक घर-
कोटमा अधि सिषले रातमा डाक हानि मान्यापछि फेरि
दिनमा लडाजि जोरिदा सिषले लडाजि जिति अरेजको
फौज ढेरै मारि १७ तोप लुटि लग्यापछि पूर्वतिरका जगा
जभाका पल्टन फिकि दोहरो लाम बाधिरहामा जोतपुर
बालाले हामि अरेजको मद्दत गर्न बाजौ भनि कुरा गरि
फौज ल्यायेछरे तस्तै बिचमा इ त हात्रा मद्दतमा आयाका
हुन् भनि अलिक बाफलिमा अरेज रहदा जोतपुरवालाले
पुस्तमा र्थ डाक हान्दा २ लाख फौज साफ गरि मारि सिष-

सित सामेल भैरहेछ पटेलावाला २ सिष जोतपुरवालाको १
मतो भै लडाजि जिति पिरोजपुर जलेलावाद सुरज बमै
सहरमा सिषका फौजको अड्डा छ २५।३० कोस अरेजको
फौज हटि बसिरहेछ भन्या षबर ल्याया प्रभु तिलंगाले
ल्यायाको षबर हो सुन्यासंमको विन्ति गरि पठायाको छ
अंतबाट पनि षबर आयाको होला साचो झूटो चरणमा
जाहार होला कुमाउतिरका अर्थ कुमाउको फौज सबै उठि
गयापछि २ सय काला तिलङ्गा आई १ सय नाल सोरमा
१ सय नाल कालिकुमाउमा राष्यो हात्रो फत्य भयो भनि
जगा जगामा २१।२१ तोपको बडाइ गन्यो जो अरेजले
हान्यो भन्या कुरा गरीला तस्को नाक काटियेला भनि
ढडरा पिटाइराषेछ बाटाघाट भन्या सबै बंद गन्यो कसैलाइ
छिन दिदैन प्रभु कुमैजा भन्या साह्रै थकिरह्याछन् पाहा-
डिया जो जान्छन् १० रुपैया कन्दार मैह्लाको दिन्छु पल्-
टनमा भर्ना हो भनी कलं जारि गर्न लागिरेहेछ हात्रा
तिलङ्गा भेस फेरि तिर्थको वहना गरि पठायाको थिया कि
तिमि १० रुपैया मैह्ला १ को दर्माहा लि पल्टनमा भर्ना हो
पल्टनमा भर्ना हुदैन भन्या येस वेलामा तिर्थ जान हुदैन
फर्क भनि समालिघाट तारिदियो प्रभु पुसमा सुवा कासिदत्त
पण्डित ससौगात लि कुमाउ जान भनि गयाथ्या जज् साहेव
ढेंहिरि गयो भन्या षबरले फकि आयाका थिया माघका १०
दिन जादा बुधवार फेरि कुमाउ जान भनि ससौगात लि
गयाका आजसम्म झुलघाट तन्याको छैनन् तिनले तर्न पाया
भन्या सोमाफिकको विन्ति गरि पठाउन्या काम गरुला
हंगमा ठुलो उठघाको छ जाहाको कसक साह्रो मान्याको
छ भन्छन्... १-संम पठायाका मानिस आयाका छैनन् आया-
पछि जो षबर ल्याउनन् सो पछि विन्ति गरि पठाउन्या
काम गरुला अरु मानिस मसित कोहि छैनन् तिलङ्गालाई
पठाउ भन्या जाहा षोसियाका वाहा भन्या मैह्ला १० रुपैया
कन्दार दर्माहा पाउन्या कुरो सुंदा तिलङ्गा पठाउन मनमा
ऊस्को लाग्छ अरु षबर जो पाउला सो विन्ति गरुला
सुन्याका कुरामा केहि उच निच पन्यामा क्षमा राषिवक्सनु
चाहिछ जो हुकुम - - - - -

ईत सेवक जयद्रथ अधिकारिको कीटि दण्डवत्,
सेवा सेवा— — — — —

इति सम्बत् १९०२ साल मिति माघ शुदि ३ रोज
६ मुकाम डोटि डडेलधुरा शुभम् - - - - -

नं. ३१४

सम्बत् १९३१ साल आश्विन बदी ६ रोज ४ मा
आयाको पायासुन्याको — — — — —
आफना इलाकामा चावल चना ढेरै षरिद गरि
गोरषपूर चलान गर्छ भन्या सुनिन्छ येति भन्या सुनियेन
गौराको पलटन गोरषपूरमा ५५।२० दिनभित्र ढेरै आयो
भन्या सुनिन्छ — — — — —
वडालाठ प्रयागमा आउन षोज्दा हाल रसद जमा छैन रसद
जमा भयापछि आउन बाढिया छ केही दिन थामीया बेस
होला भनि येस्तर्फका साहेवानले लेषिपठायो र कलकत्तामा
थामीया भन्या गलबा सुनिन्छ — — — — —
आफना सरदका भारो भारी जिमिदारलाइ तिन तिन चार
चार हजार रुपैयाको रसद जमा गर भनी रुपैया दि कार्तिक
मा बुकिलिउला घटति पनि मिन्हा दिउला भन्छ भन्या
सुनिन्छ — — — — —
नचलीलका राजा मिठौरा बजारमा ढेरै रसद जमा गन्याको
छ साहेवानहेरू पनि बरोबर तेस जगामा तागिती गर्न
आउछन् भन्या सुनिन्छ — — — — —
गोणातर्फबाट लदना घोडा गदहा षचर ढेरै षरिद गरि
वेतियाको जिल्ला सुगौलिमा जमा गर्छ भन्या सुनिन्छ —

--o--

नं. ३४४

श्री ५ सर्कार श्री ३ चौतरिया फतेजंग साहजी
१ २
अजी — — — — —

उप्रान्त गरिषरवर मेरे पौष सुदी ११ रोज ५ मे
लिषी अजी बन्देको —१— के मुलाहेजेमे गुजरी होगी बाद
मुलाहेजे अजी के बन्दाकी —२— नजर षौलतसे कृपा—
पूर्वक हुकुमनामे लालमोहोरका और टुकडे रोटीका उर्मै—
दवार है फर्द ३ दिल्लीके अषवारके शामिल इस अजी के १
—के चरणोमे हाजर कर्ता हुँ सो मुलाहेजेमे गुजरे माघ बदी
३ रोज ५ मे सर्दार भवानीसिहजी मातमिद —१—
दौलतमदारके दिल्लीसे कूच कर्के लारन्स साहव इजेट
नेपालसे मुलाकात कर्के बन्देकी भाई मिश्र सदाशंकरजीको

अपने हमराह लेकर फीरोजपुरको रवाना हुवे अजी सर्दा र
मौसूफकी शामिल इस अजी के —२—की हजूरमे भेजी
है सो मुलाहेजेमे गुजरे रामनाथ उपाध्याय जिमीदार नेपाल
दिल्लीमे आए सर्दार भवानी सिंहजीसे मिलकर सर्दार
मौसूफके साथमे पश्चिमतरफको रवाना हुवे वास्ते ईतिला—
हके अरज रषता हुं षाबिन्द मेरे इन दिनोमे लाहोरतरफकी
लडाईकी हाल सुन सुनकर जमीन और आस्मानतक हिलता
है अगर्चे मौसम और सर्दार भवानीसिहजीकी आज्ञाको
—१— दौलतमदारका हुकुम समझकर मिश्र सदाशंकरजा
बडेभाई अपनेकी सर्दार भवानीसिहजीके साथ भेजदिया है
हमलोगो का हालकी और मेहनतकी कदरदानी फर्माकर
टुकडा रोटीका बषशनेको—१—समर्थ है ज्यादा क्या
विन्ति करू—१—सर्वज्ञ है जान अजान कसूर माफ होवे सं.
१९०२ साल मिति माघ बदी ४ रोज ६ मुकाम दिल्ली
अजी भिक्षुक बालाशंकररय कोटि कोटि शुभाशिषःसन्तु

--o--

नं. १८७

अजि— — — — —
उप्रान्त लाहोरका लडाईको लुटमा अरेजहरूले २५२ तोप
लुट गरि जाहा कलकत्तामा लैआयाको रहेछन् मीती चैत्र
वदी ९ रोब ४ का दिन त्यो तोपहरू सर्व जाहा किल्लाको
मैदानमा राषिकन पलटनहरूले बन्दुक र तोपको सलामि
फैर गरि षुवै कवायत गन्याको थियो जाहादेषि अचानक—
संमको अरेज पलटनजाहरू र जाहाका राजाबाबुहरू छोटा
वडाआदमी सर्व जना कवायेतको तमाशा हेरननिमित्त
किल्लाको मैदानमा गई ज्या भयाका थियो २५२ तोपको
विचमा २ तोप साह्र ठूलो रह्याको छन् जाहा—१—
का फर्मायिषि माल असबाव सर्व षरिद भंसक्याको छ अब
२।४ दिनमा मेहर्मान सुब्बा र मन्तुसि सुवेदार माल अस—
बाव लीयेर जाहाबाट रवाना भै हिडन्याछन् सो इतिला—
निमित्त विन्ति लेषि चह्यायाको छ ज्यादा सर अफसर भुल
चुक हरफ र वेअदबिको माफ फर्माउनिमित्त हुकुम वक्या—
जावस् इति सम्बत् १९०३ साल मीती चैत्र वदि २ रोज
५ — — — — —
सदा सेवक मदनमोहन्तेवारिको वेदोक्त शुभ
आंसिर्वाद शहसूम् शुभम्— — — — —

--o--

नं. २८४

श्रीहरिहरक्षेत्र श्रीगङ्गासागर श्रीगयाजि

१ २ ३

अजि- - - - -
 उप्रान्त-१-का मेलामा चारैतरफका साहेवानहरू
 बहुतै आयाका थिया नाचतमासा घोडदौड पनि १५ दिन-
 संम बरोबर गन्याः घोडा हात्तिहरू पनि बहुतै बढिया आया
 का थियाः विकन पनि बहुतै विक्याका देप्युः लाहुरको लहे
 न्हासि मजिटिया पनि-१-का मेलामा आईपुग्याको
 थियोः सोधपुछ गर्दा-२-गर्न जान्या रहेछ. ४१५ सय
 मानिसहरू पनि साथमा रह्याछन्. जगतबम् पाडेवाहेक
 रणजङ्ग पाडेका छोरास्मेत कालापाडेहरू सर्व १...का
 मेलामा आयाका थिया. वीधमान कार्की पनि उनैका
 साथमा रहेछ-१-मेला भन्यापछि हरिहरस
 महंतले आफना घरमा उतारि राख्याको छ. औ अंग्रेज
 हरूका जमानि थाहा भयो आरन्साहेव रजिडन्ट नेपालबाट
 हावा षानलाइ येस्तरफ आज्ञ्याछन्. मेरटको छाउनिबाट
 कालाको २ पलटन-३-को बाटो गरि हजारिवागका
 छाउनिमा गयो भन्या षबर छ. निमषहरामि कर्नेल काजि
 कप्तानहरूले पनि घोडाहरू किन्याछन्. पच्छाहातिर जाना-
 को तयारि गर्न लागिरह्याछन्. बहुत विंति कति किजो
 गुलामपर सर अपसर माफ फर्मायाजावस् इति सम्बत
 १९०२ साल मिति मार्गसिर बदि ४ रोज ३ मो. पटना
 शुभम् - - - - -

नं. ३६०

श्रीहरि श्री ५ सर्कार

१ २

स्वस्ति श्रीसर्धोपमायोग्यत्यादि सकलगुणगरिष्ठ राजभ-
 रोद्वारणसामर्थ श्री श्री श्रीजनरल अभिमानसिंह राना महा
 सयेषु इत श्रीजयद्रथ अधिकारिको शुभ आशिक सतपूर्वक
 पत्रमिदं इत निक ताहा कुसल चाहिये आगे जाहाको समा-
 चार भलो छ उप्रांत लाहुरतरफको जो पायाको हालसुरथ
 अघि लेष्याको हो मानिस पठाईराख्या छु ल्यायाको हाल

पछि लेषुला भनि लेष्याको हो २।३ तरफ मानिस पठाइरा-
 ख्याथ्या उनैहरूले ल्यायाको षबर अल्मोडमा निजामति
 सिपाहि सय जना सोरमा २५ जना कालिकुमाउमा २५
 जना मात्रै रह्याछन् अरू षालि छ टिहरि गयाका साहेव-
 हरू पनि सुगाठोर गयाछन् भन्या षबर ल्याया ताहा रह्या-
 का पलटन सर्व मंडिमा जमा भै पुसका २७ दिन जादो
 पश्चिमतरफ गयो बहाना भन्या जनरल गुलाफसिले डेर
 बिनाइ गन्यो पक्रन जाँझौ भनि गयाको मेरा प्रतित भया-
 को मानिसले देषि आयाको हो पेटले भन्या साहो डराइ-
 रहेछ अल्मोडा षालि छ हंगमा भन्या ठुलो भैरहेछ भन्या
 षबर ल्याया कासिपूरतरफ गयाकाले षबर पीरोजपूरका
 नजिक घरकोट भन्याको जगामा सिषले रातमा २ डाक
 हानि अंग्रेजको लसकर डेरै षत रह्या ३।४ जनरलसंमका
 पगरि पन्या भन्छन् भन्या षबर ल्याया -१-द्वारसंम
 पठायाका मानिस आयाका छैनन् आयापछि जो षबर
 ल्याउनन् जो पछि लेषन्या पाठ गरुला यो षबर-२-
 मा अजि लेषि चह्याइ पठायाको छु सब विस्तार बडापत्रले
 बुऊनुहोला ज्यादा तेस्तरफको हालसुरथ र आफनु क्षेम-
 कुसल लेषदै रहनुभमा बढिया होला ईति सम्बत १९०२
 साल मिति माघ बदि ५ रोज ७ मुकाम डोटि डडेडेलघुरा
 शुभम् - - - - -

-०-

नं. १२४

अजि - - - - -

उप्रांत करुणानिधान गरिप्रवर हजुरका सुद्रिष्टीले सेवक
 अल्मोडा पुगी आयाको हालषबर अघि चह्याइपठायाका
 अजिले जाहेर भयोहो बाहा आयापछि सेवकले देसतरफको
 षबर बुफि पठाउनु भनि जगा जगामा मानिस पठायाका
 थिया र उनि मानिसहरूले पठायाको षबर पूर्वतर्फबाट
 आयाको कालाको फौजका मालिक षानबहादुर १ गुला-
 फसि १ राजा नमंहरिसि १ बरेलिको मौलिवि १ निडेसि १
 इनिहरूका साथमा रिसाला ५०० अरू पैदल सिपाहि गरि
 २००० तोप ४ लि डोटिको मधेश कलुवापुर कनकपुर
 भन्या गांउको बाटो गरि पश्चिमतर्फ बस्तिको गौडि भन्या
 मा २ रात फौज बस्याको रहेछ तसै बषतमा अंग्रेजको
 फौज रिसालास्मेत १००० यसै काला फौजको पछ्याडि

आगि आयाको रहेछ यस्तरहका अंग्रेजका साहेब २ सिष
 र गोराहरूस्मेत ५००० फौज नवलपारदेपि सामेल भै
 कालाका पछाडि लागदा पैदल फौजभन्दा रिसाला ४।५
 सयले घावा गर्दा भेटायाछन् र वस्तिको गोडि भन्या
 जगामा माघका दिन ३ जादा शुक्र बारका दिन अंग्रेजका
 सवारसंग लडाइजि जोरियेछ अंग्रेजका फौज केहि षर्च
 भयाछन् भोलीवेर सनिश्चर बारका दिन अंग्रेजको पैदल
 पल्टन आईपुग्दा कालो पल्ट भागी तरहराघाट भन्या
 घाटमा येक टापु रहेछ ताही काला पल्ट अडियाको छ
 अंग्रेज पनि ताहादेपि फकि आयो भन्या षवर आयो.
 र गुलामले हजुरमा जाहेर गरि चढाइपठायाको छ अक्ष पनि
 देसतर्फ षबर बुछनलाई मानिस लायाको छ जो षबर
 ल्याउन त्रिन्ति चढाई पठाउन्यां काम गरला जो मजी
 ईति सम्बत् १०१५ साल मिति माघ वदि ५ रोज १
 मुकाम सिलगढी शुभम् - - - - -

ईत सेबक सुब्बा जयतसि थापाको कोटि कोटि
 सलाम - - - - -

-०-

आयाका रहाछन् थी अंग्रेजहेरू कालफीका येस्तर्फ... २...
 बारमा गोरा सिष कालास्मेत गरि २८ हजार फौज
 बस्याका छन् लषनीमा गोरा सिष ६ हजार गुफतारघाट
 गोरा सिष ५ हजार छाउनी हाली बस्याका छन् बर्सादको
 याम हुनाले हाल लडाजी भीडाजी लाग्याको छैन बर्सादबछ
 भारि लडाजी होला भनी उसपारका मानिसहेरू भन्छन्
 भन्या षबर लायेछ नानाराउको हर्कारा पनि तातीय हेरूंसब
 पुगी आयाको येहि बाटो देउषुरि गयो भनी हर्नामसि
 मसित कुरा गन्यो हर्कारासित भेट भन्या भयेन फिरारी
 बाजकाल्योरहुत थोरबहुत देउषुरिबाट येस्तर्फ आउन लागी
 रहाछन् भनी देषन्या रयेतहेरू भन्छन् अरू हाल वांभीका
 राजालाई गोरषपुरबाट तब्दी भै वांभी गया औ तुलमीपु
 रानी र बाँडीकी रानी औ मानि र महोमद हसन नाजी
 साई लषनीबाट तब्दी भै उतै चलान भया भन्या षबर
 भनी हर्नामसिले भन्छ इति सम्बत् १९१६ साल भाद्र सु
 ८ रोज १ शुभम्

सदा भेवक लेफटेन देबु रानाको साष्टांग कोटी
 कोटी सेधा सलाम शुभम्

-०-

सं. ३३९

अजि- - - - -

अप्रान्त गरिवप्रबर भाद्र वदि १२ रोज ५ लेषियाको
 १३।१४।१५ सालको बुटोल जिल्लाको---१--- धोक
 बुझाउन्या कागतपत्र तयार गर्नालाई दस्कत देषत चाडो
 आउन्या काम गर भन्या बीहोराको दस्कत १ ये शुदी ८
 रोज १ का दिन आईपुग्यो बिस्तार बुझि सिर चहाजा
 पसि मङ्गल वारको सायेत गरि आहाबाट हिङ्ग्या काम
 गछु पश्चिमतर्फको हाल बुछनलाई हर्नामसिको हिपाही
 पठायाको हो वंगाला लषनीतर्फ पुगि उस्ले ल्यायाको हाल
 सवार पैदल गरि २ लाख फौज लि तातिया राव कालफीमा
 रायसाहेव कालफीदेषिन् बिस कोसपश्चिम सेरपुरघाटमा
 १ लाख सवार पैदलस्मेत ली बस्याका छन् पिराजसाह
 डील्लिका साहज्यादा कालफीदेषी पूर्व भदोषुरघाट १५ कोस
 मा १५ हजार लस्कर लि बस्याका छन् अंग्रेजले हत्यार
 देउ भनि सबलाइ तकेदा लाउदा येसै कुरामा विगडी कोटा
 बुदिरिमा बगैहका राजाहेरू ताती यारावसित सामेल हुन

सं. ३१८

अर्जी

गरीपर्वर हाल लषनऊका दरियाफूत हुवा कि ईस महीने
 कई रईसने वादशाहके पास अर्ज किया कि एक मुसलमानको
 लडकेको किसू हिन्दूने मारकर उसका खून अपनी देवतापर
 छिडका उसपर बादशाहने हुकम दिया कि उस हिन्दूके देव
 को बोदकर उस देवताको भंग करडालो और उसमे जो
 असवाब है उसको जप्त कर्के हजूरमे हाजिर करे उस
 हुकममुताविक देवलकी बर्बादी हुई ईस हालको हिन्दूयोने
 देषकर समझा कि हिन्दूधर्म छूडता है उस वक्त हिन्दूलो
 यंगरेजके छावनीमे गए ईस षबरको बादशाहने सुनकर
 कोतवालको ताकीद किया कि कोइ हिन्दू यंगरेजके छावनीमे
 नजाने पावे अगर जाते देखो फोरन उसको गिरफतार व रो
 जब कि कोतवाल उनको घरपड कर्ने लगे उस वक्त तमा
 हिन्दूलोग लडनेको मुस्तैद हुए यह फसाद साहेव रजीद
 सुनकर खुद बादशाहके पास गए और उनको बहुत समझा

उस वक्त तक रार मौकूफ हुइ लेकिन हिन्दूलोग अभीतक खिगडे है आइन्दे जो कुछ हाल होगा अर्ज अरूंगा और भाज रातको विन्धानलसे सवारी...१... यहां पहुची लेकिन गर्मीके सबबसे उनकी तवीयत दीक है इससे मालूम होता है कि अब गर्मीके सबबसे वाहर तशरीफ नलेजायेंगे और इन दिनोमे खर्चबगैरह निहायत दिक रहता है आगे मेरे हालर नजर कर्के बकसना होगा तब बडीया होगा और आपके बक्तमे मेरेको दुसरेके दरवाजेसे अर्ज कर्ना मुसकिल है रुपया रोज जो हजूरसे मेरे पर्वरिशके वास्ते हुकम हुवा है सो नजर बकसनेसे मेरेको मिलेगा मिती चैत्र शुदी १५ रोज ४ समत १८०४ शुभम् — — — — —

—०—

नं. ३००

गवर्नर जेनरल

सरकार

१

२

अर्ज

उपान्त १९२४ जेष्ठ वदि १३ रोजमा रवाना भयाको षलितको नक्कलसहित निगाहपत्र ये शुदि ९ का रोज बाइपुग्यो विस्तार बुकि सिर चढाज्यां साहवानहरूसंग भेट मुलाकाद बातचीत हुदा अहदबमोजिम जवाफ गरौला ज्यादा बस्तरफको हालषबर र अधिको सबै जाहर भयोहो हाल र दिल्लीलाई बर्बै कर्नालतरफको फौज धावा गरि चढदैछ कलकत्ताबाट तोप षजाना फौज धवाकस नाउमा रवाना हुदैछ रेल चार्ड तयार गर्नाको ताकीता बढदैछ नजा पलटन भति हुदैछ लषनीमा १ मेम बांकि छ अरू दुदका वालष पनि बाकी छैनन् इउरोपिमा भन्या गलवा छ संतलका दहसतले वर्दभानदेशि रेल बढदै न दिल्लीका दर्वाजा १ षुला छ बाकी पलटनमा आपुसमा तकरार भै सबै बंद छ अरूछन् आजतक र पछामा हुज्जत गर्न्या फौज और फौजका बहतवाला छोटा बडा सबैलाई इउरोपि फौजले षेरामा पाग्यो हो भन्या षवर छ दिल्लीको जंगि षजाना १ सुवेदार गोराले आगे लाईदिदा आफू पनि उड्यो उसले हुज्जतवाला सिपाहिका हात षजाना नपरोस भनी ज्यूको माया मारी यो कास गन्याको हो कलकत्ताका गोरारू पंछाको मेमको र बालषको हात चन्दा बहुत अबसोस गर्दैछन् अरेजहरू बगि सारै षवरयाका थिया अब केहि थिर छन् कलकत्ता मोदि औ महाजन सब गै ...१... साहबसंग यस्तो सवाल भन्या कि हामि त्यादी त हतियारका नाजुक छौ हाम्रा

उपर लुटमान चल्या कसो गरू भन्दा...१... साहबले धेरै समझाई बुझाई हुकुम गन्या इउरपि पहरा जंगि हतियार बाधी सहरको षवर्दार गर्लान् भंदा सबै फर्क्या भोलिदेशि सवारहरू सहरको चौकि दिन्याछन् यो लडाई भिडाई अथवा यस्तै हुलगुलका षवर्दारलाई डाक बिजसि सारै फाइदा रहेछ हामिलाई पनि चाहिन्या कै लाग्यो यस बातमा अथवा यस पालाका हुलले अरेज या...१... साहब कौसल सारै हडबडायाका छन् ताहां केहि मद्दत लेषि आया आपनो काम छिराउन्या दोस्त राषन्या बेला कै लागछ हिन्दुस्थानतरफका राजाबाबुले आपना बुधिअंसारको षातरि...१... कम्पनिलाई गर्दैछन् ज्यादा फिजो कहांतक लेषि चढाउ लेषदाको कम ज्यादा माफ बकसी निगाह निमक बर्दारउपर रहदै जावस—

इत सेवक कृष्णमान कार्कीको अनेक कोटि सेवा
सलाम शुभ — — — — —

१९०४ साल जेष्ठ शुदि ९ रो शुभम् — — —

येहि षवर दुस्त हो भनि बिति चढाउन बडो मुसकील छ हल्कारा फ्रेस्ट आव इगलेसमेन अषवारप्रभृति सबै अषवार नवीसलाई नया अयन जारी छ वदि यो षवर नछापनु भन्या — — — — —

—०—

नं. ४३०

रामदीहल जासुले ल्यायाको षवर— — — — —

तपसौल

नर्वबलमा गौरा सीष मनराजी जमा फौज ७०० सये तोप ६ सवार ३०० सये जमा फौज १००० रहेछ—
लोटनमा गौरा सीष मनराजी गरी जमा फौज ३०० सये — — — — —

लठापार अंग्रेजका ईलाका पीपरामा सुदीन चौधरी गाउ ३ कालाले लुटी फेरि फर्की हार्न इलाकामा आयाछन् — — — — —

अंग्रेजले कालाको षवर बुछनलाई ५० जवान जासु राष्याको रहेछ

गोर्षा माहाराजबाट बेगमको फौजलाई हाम्रो ईलाकामा नीकालीदीया हामी तीसग लडीकन मादां हु भनी उनका सीपार्हाहरू भन्थ्या

अंग्रेजले ठाउ ठाउका ठानाको षजाना उठाई गोरषपुरमा लैजान लाग्याका छन्

—०—

नं. ३७६

मथुरा षर हुन्या कंदर्वकथकले ल्यायाको षवर उप्रान्त पुसको १९ दिन जादा अंगरेजको लस्कर सिपाहिले हल्ला दिन जादा लिष्ट साहेबस्मेत ५ साहेब र १० हजार लस्कर पन्यो येसमा ४ हजार लस्कर १ साहेब भरतपुन्याले किल्लाबाट मान्यो ४ साहेब र ६ हजार लस्कर डिकवाला सिदियाले किल्लाबाहिर बस्याको थियो उसले मान्यो वहाबाट हटि ८ कोसपुहो छाउनि परिरहेछ सिदिया दीलथराम जसिबन्त राव दक्षिणवाइ डिकवाला इनैहरूका साथमा १११ लाष फौज लि भरतपुन्यालाई मदत दिन आइरहेछ २ हल्ला अधि भयो अलेको तेश्रो ठुलो हल्ला भयो यो कुरा कसैले प्रकास नगर्नु भनि मनाहि भैरहेछ ५ हल्लामा ३ हल्ला भनि बांकि २ हल्ला छ भन्छन वाहा अंगरेजको लस्करमा क्या बोल्छन् भनि सोधा अंगरेजले हान्याको गोला किल्लाबाहिर आडमा लाग्यो पनि आडलाई केहि नभै गीरी पानिमा पस्छ...१... को बासुरिको सबद पनि सुनिन्छ आफै लडन लागिरह्याछन् भरतपुर लिन कठिन छ अब बांकि रह्याको २ हल्लामा क्या हुन्छ भनि दुनीजा बोल्छन् मथुरा छोड्याको आज २५ दिन भयो भनि समाचार कह्यो कचा पक्का सुन्याको लेषी पठायोको छ निस्तुक हाम्रा हरकाराहरू पठायोको छ आइपुग्यापछि उनहरूले जो न्याउनन् लेषी पठाउन्या काम गरुला शुभम् - - -

अल्मोडाबाट चतुरभुज मल्लले लेष्याको षवर विजिनिस माघ वदि १४ रोज १ मा पठायोको पुग्योहो- - -

-०-

नं. ४२४

दिल्लिबाट सुबेदार हिराप्रताप सिले लेष्याको षवर... उप्रान्त रणजित् सिले १४।१५ हजार लस्कर सर्दार गोसाईज्यू अषातयार गराई मंडिमाथि चढाई गन्यो राजा ईश्वरिसि भागि गोपालपुरको पाहाड चाँड कमलागढमा पस्यो सिषको लस्कर गोपालपुरको हसटमा बसिरहेछ रणजित्सि दिनानगरमा छ गोर्षील पल्टनको ठुलो साष छ कस्मिरमा राषनाको तजविज गरिराषेछ भन्छन् रणजीत्सि जवाला जानाको षवर छ मंडिमाथि चढाई गन्याको अर्थ पाहाडको रस्ता अंगरेजलाई देषाउला भन्या संकाले हो भन्छन् चारै-त्तर्फ बालयो गरि मगमा बसिरहेछ दसाईबाद कौनतर्फ देषतछ पछि बुकियेला सिषको मुसाहेव रिसालदार मकटिया

गर्भसि आपना बाबुको अस्तु बहाउन हरिद्वार आउनालाई सिषसाहेबसंग बिति गरेछ र हाम्रो रिसालदार आपना बाबुको अस्तु बहाउन हरिद्वार आउछ भनि जाहा षत लेषि आयेछ अछा मस्त्र छोडके आवता भन्या जवाफ गयो सिषले जनाना तो नहि है भन्यो र ३० हजार सवार ८ तोप साथ दि पठायो काडिको रस्ता गरि रिषेश्वरघाटमा उत्रि आपना बाबुको अस्तु बहाई येक रात बसी गयो भन्छन् नागपुरवाला राजा आषा साहा अधि ब्रह्मचारिको रूप गरि जाहा आया छन् महिना १।। बसि जवाला गया वाहा गई प्रकास भयाका गडेवालदेषि रोजिना रूपेण १० जनाज मन १० दिछ दषिनबाट २ लाष रुपियाको हुँडि आयो ३ सय घोडा षरिद गन्या ५ सय सिपाहि राष्या नागपुरबाट आपना दरिदेवान सिपाहि जान लागिरह्याछन् सिषबाट मिलनालाई बोलायो हाल गयाका छैनन् फुलासिले अकलगढ षालसा गरिदियो वाहि बसिरह्याछन् षलकतमा पनि लाहुर बरोबर रोटिकाहि नहिहै भन्छन् सरनाम ठुलो लस्कर सच्चा छ जयेपुरको विबस्ता अधिभंदा षबर बढि आउदा अर्जुन भद कर्नसि थापालाई पठाजाथ्यु जैपुर पुगि वाहाको कैफियत बुकि १९ दिनमा हामिसंग सामेल भया ईनिहरूले आषाले देष्याको र सोधनि गन्याको तहकित कैफियत अधि उजौर-सिहलाई पक्राइदिदा अंगरेजले सबै वर्षको धर्म दियेछ राजा जगतिसि षुसि भया अंगरेजसंग येक घा हुनगयो षत्पटुद आवतजावत हुदा हुदा वर्षप्रति ८ लाष रूपेण पनि दिनाको कबुल गरायो रानिबाट सरनको मरन गन्यो ८ लाष रूपेण दिनाको कबुल पनि गन्यो तिम्रो बदि सारा त्रिदुस्थानमा चलयो भंदा राजारानिको तक्रारै भयाको थियोगरे राजा काल प्राप्त भयापछि रानि गर्भवति रहिछन् तापनि राजाले नाउ राष्याको भया प्रसुति भयापछि राजासंग जादा हु नामर्दसंग जान्याछैन भनि गर्भको रक्षा गरि ब्रमिन पछि पैदा हुदा साहेब पैदा भया सवाजैसि नाम रह्या वहादेषि बडो बडो दानपुष्य हुन लाग्यो राजा गादिमा बस्या येस सालमा अंगरेजले साहारको प्रगना ईन्नोरगढ र मनगढ अमराईमा बंगाला सहरमा अदालत बसाउन देउ भनि अजमिर प्रगनाको बालडेर साहेब २ पलटं लि जादा अधि जगतिसि राजाले कबोलियत गन्याको लाकलाम भर्दछी वाहादेषि बढता दिदीन भनि जवाप दिया राजा सवाजैसि गादिमा छं हुकुं रानिको छ भर्तपुर जोतपुर बुदिकोट नौषंडमा खाडले पनि जेठो गादि रामचंद्रको जयपुरको हो वाहापछिका हामि हो तिाम भित्त छी भनि जवाव दिये

जयपुरका हरकारा चारैतर्फ फिर्ना लागिरह्याछन् लस्करको मालिक चार्नासि रावजि रानिका हजुरमा जान्या आउन्या मुसाहेब वैरिसाल रावजो देसदेवान रणजितसि रावजी छन् नागाको पल्टन हजार ८ को सत्रारि पल्टन लाष १ सहर-वाहिलो बसिरहेछ लाष २ किल्ला किल्लामा बसिरहेछ सारा सहर किल्लैभित्र छ लयसवदि लस्कर जमा ३ लाष ८ हजार छ बालडेर साहेब सहरदेखि दक्षिनतरफ सवाको-सको टोफाबत माझिनागमा २ पल्टनसमेत बसिरहेछ उस-तर्फ जैपुरका चौकि छन् १ आदमि जान पाउदैनन् अजुन भट्टहरूलाई पनि जान दियेनछन् मेरटबाट उल्डन साहेब गयो रस्ता स्वामपुत्रमा भेट्याछन् चलन परि कन्दारभंदा आफनै चलन अदता चलाउनाको हुकं छ हाल यो षवर लि आयापाछ जो होला विधि गरीला कांतिपुरमा ठमेलदेखि माथि बस्वासंग कुरा परिरह्याछन् भन्या षवर जाहा बोल्द-छन् कसो हो ताहा मालुम हाल येस्को कैफियत बतमा लेखि पठाउ भन्या ज्यादा ठूलो हुन्या भयो अझि पनि जमानि विस्तार बिबि गरि पठायाको हो येस पाला पनि जमारि विस्तार बिबि गरि पठायाको छ अजि गर्नन् सहरमा दिनदुनियाको सातादिनप्रति हलालपोरले जाच गछन् हात्रा अश्रं मधुरा जान्या तिर्थबासि हो भादौको मेला पर्वन्छौ अनि कसम षाई अकसम टिकिरह्याछौ बसिसक्नु गाह्यो भयो रणजीतसिले सर गन्याका जगा जगा मानिस येससंग आउछन् सिपसग हात्रो दोस्ति छ भन्छन्

-०-

नं. ४१७ श्री गुरुज्यू श्री ५ महाराजा
१ २

स्वस्ति श्री सर्वोभमाजोग्पेत्यादि सकलगुणगरिष्ठ राज-भारोद्धारणसामर्थ श्रीश्रीश्री जनरल भीमसेन थापा श्रीश्रीश्री काजि रणध्वज थापा महासयेषु इत देवरिषि उपाध्याको बेदोक्त सुभ आसीर्वादिपूर्वकपत्रमिदम् जाहा निक ताहा आफ सब कुशल मंगल सदासर्वदा चाहीये आगे जाहाको स्माचार भलो छ उपांत लाठ बाकपुरमा आईपुगि ...१... हर्को र लाठको मुलाकाद भै षिलत भयाको...१...लाई बिरामि-देखि अलिक दीन गहा सुस्ताई घर जान्या काम गरीला भन्याको र श्री टक्सारिलाई भोली आया र कुरा गरीला अनि सुईटिन अंगरेजले भन्याको षवर अधिका चिठिमा बिबि गरि पठायाको हो पुगि बिस्तार भयो हो उम दिन पैरुह्यै आदप सुईटिन अंगरेजसंग मुलाकाद गन्या चाजो

परेन र ठुलासंग मात्रै मुलाकाद सौगात दीन्या लीन्या काम भयो उ २ अरेजलाई दिउला भनि लग्याको सौगात फिर्ता ल्याईयो भोलीबेर श्री टक्सारिले मात्रै जानु भन्याको हो अलिक आराम नभया जस्तो मानुभयो र...१... ले म पनि जान्छु भन्नुभयो अधिक श्रावण वदि ३० रोज ३ सवेरै दुवै जना जानुभयो लाठको मुलाकाद गर्दा पनि म संगै गयाको थिया संगै थिया भोलीबेर पनि संगै गयाको थिया हाजिरि पान लाग्याका र ह्याछन् उस बेलामा पुगियो अलीक बेर बाहिर सुस्ताई भित्र डाक्या ताहाबाट आयाको अरेजसित अलिबेर बस्दा आदम अरेजले हाजिरि षाईसक्यो फेरि आदम र ताहाबाट आउन्या अरेज यका ठाउ बसि कुरा-कहानि गन्या तब आदम अरेज आई भेट मुलाकाद गन्यो सौगान दाषिल गरियो हेन्यो अली बेरपछि राष भनि आफना माछेलाई भन्यो सौगात थन्याया कुरा गर्दा र म भित्र जान पायाको थिन थोरै बेर आदम अरेज वाहा बसि टेका-रिको राजा मित्रजितसग भेट गर्न भनि निस्कगो ताहाबाट आउन्या अरेज र आदम अरेज अलाफस्टन अरेजका कोठिम सगै बस्याका र ह्याछन् सुईटिन अरेज गोलघरनेरा बस्याको रहेछ ताहाबाट आउन्या अरेजले पुजि लेखि पठायो र सुइ-टिन अरेज पनि वाही आयो भेट मुलाकाद भयो सौगात दाषिल गरियो आफना हानमा उठाईकन कुचिन पनि हेन्यो यो चिनमो होताहै भन्यो कस्तुरि पनि चबर पनि हातैमा लिकन हेन्यो षुकुरि पनि हेन्यो छाता पनि बेस गरि हेन्यो वीउलीको हो नेपालैमा बन्याको हो भनि सोध्यो षुसि भयो साठसितका मुलाकातमा पनि ल्याउन्या लैजान्या कुराकहानि दुर्धतिर संकाउन्या उहि थियो प्रिथक मुलाकाद हुदा पनि निस्सतत्रकास मिजाज पुसवाहाल भयाको सुइटिन भन्याको बेस अरेज रहेछ मलाई क्या मजि छ भनि टक्सारिले भंदा कलकत्ता सदहै हाजिर्यैसा जगा वहि है जिस तरहसे उकिल लोग रहते रहे उसि तरहसे वाहि हाजिर रहना अछा है भनि सुईटिन अरेजले भन्याको सुन्याध्या सब बिस्तार सदर चिठिले जाही होला टेकारिको राजा बेतियाको राजा अरू अरू बाबु मैयाहरू लाठका मुलाकादलाई अनि आयाका थिया लाठले अरू कोहि हिन्दुस्तानिसंग भेट गरेन अरू अरू अरेजसित मात्रै भेट मुलाकाद गन्या...२...का प्रतापले र तषाईहरूका घाग जसले हात्रा तर्फमा लाठले बेस गरि भेट सिप्टाचार गन्याको देष्टा बिनाभय प्रांत हुदैन अरेजले नेपालको ठूलो भय राष्याको रहेछ भनि हिन्दुस्तानिहरू सब षुसि छन् श्रावण सुदि १ रोज ४ का दिन लाठ वाकिपुर-

द्वेषि कुच गरि नाउपर सवार भयो रोज ५ का दोश्रा
प्रहरमा दानापुर पुग्यो नाउबाट उत्रि ४ घरि दानापुरमा
बस्यो २२ तोप सलामि दाघिया लगतै दानापुरदेखि उठि
नाउमा चढि कोसभर पाँछउ सेरपुर भन्याका ठाउमा बस्न
गयो सरासर पछिउ जान्छ गलवा भरथपुरको गठन् लाठका
साथमा पास चौकिलाई येक सय गोरा पहरा चौकिलाई २
सय काला.....

-०-

नं. ३७८

कहाउबाट हरिदत्त पाडे लक्ष्मीधर दाहालले ल्यायाको
अकवालको फर्द - - - - -
उप्रान्त आजकाल सुन्याका हालसुरथका अर्थ जजसाहेबको
खबर दिल्ति जाइ इन्का मामा कमल बोरट साहेबसंग
भन्या भेट भयाको रहेनछ दषिनतिर सफरमा गयाका रह्या-
छन् उनका छोरासित भेट भयेछ र भेट हुदा बोरट साहेबका
छोराले आफ्ना बबालाई चिठि लेषि जजसाहेबलाई सात
वर्षको थमौति र पाहाडको बोरटि सुबेदमंडितकको काम
लि आया बोरटि प्रमाना मुलुकमा चल्याको छैन सदरमा
लेषि गयाको छ सदरबाट हुकुम आयापछि बोरटि परवाना
मुलुकमा चलन्याछ भन्या षवर छ बाँकि चौथाइ तलप घटा-
उनाका अर्थ भन्या कंभनिका घर कर्जा ढेरै हुनाले साहेबान
चिरकटभरको तलब घटि हुँछ भन्या षवर छ येस कांको
कलटर साहेब र अल्मोडा बस्न्या बलटनको कर्नेल बटसाहेब
इटाइबाट आइपुग्य भन्या षवर छ बाँकि अरू षवर भन्या
बागेश्वरलगायेत चिनियाका सरहदसम्म उटाधुरातक सडक
बनाउनाको हुकुम परवाना बुढाका नाउमा चप्रासि गया
जजसाहेब येस मैन्हामा सडक हेर्नालाई जोसिमठतिर जाँछन्
खेठका मैन्हामा हबलबाघ आउन्याछन् भरथपुरमा लडाइ
हुन्या बषतमा जति कंभनि र साहेबलोगहरू थिया उनिहरू
लाई इनाम मिल्ला भन्याको रहेछ येस पाला सुबेदारलाई
येक सै रुपैया र ज्यादारलाई साठि रुपैया हबल्दारलाई
पचास रुपैया अम्बलदारलाई चालिस रुपैया सिपाहिलाई
अठाइस रुपैया इस्ता पाठसंग इनाम बाडियेछ अल्मोडामा
हावा पान आउन्या साहेबहरू फर्काबादको जजसमेत दस
जना आइरह्याछन् अरू आइपुग्याका छैनन् बाँकि सनसार-
चन्दका छोरा अनिरुद्रचन्दले अंरेजसंग गुहार मागेछ र
अंरेजहरू सामेल भै लुध्यानामा कौसल भयेछ र जुन दिनमा
ब्रह्माको र हात्रो लडाइ भयाको हो उ दिन हात्रो मुलुक

पालि थियो उस बषतमा सिषले धर्म राष्याको छ गुहार
भन्या हामि दिदैनौ ज्या षजाना जो चाहिछ हामि दिक्छी
भन्या जवाप दियो भन्या षवर छ भनि कह्या— — —

-०-

नं. ३६८

श्री हरिद्वार

१

बदलीमा आउन्या मीश्र सुब्बा आइपुगंज्याल पाया
सुन्याको षवर लेषनु भनि सुब्बा चतुर्भूज मल्लबाट अल्मो-
डामा राषी आयाको हबल्दार भाजुबिरले लेष्याको षवर-
उप्रान्त असारको महिनामा रंजितसि हक भया ४ राति ७
केटि सहगामनि भया रंजितसि हक हुन्या बेलामा राजा
ध्यानसिले म पनि साथ सती जान्याछु भनि विन्ति गर्दा
आजतक मैले राजा ध्यानसिलाई पर्वरस पालना र मानि-
आयाबमोजिम तिमिहरूले पनि मान्या पालना गर्न्या काप्र
गर्नु भनि आफ्नु छोरा षडगसिलाई अह्लाई राजा ध्यानसिको
वाहां पक्राई गयाको हुनाले राजा ध्यानसि सति भयेनन्
सुनको सिङ्ग चादिका खुरस्मेतको गाई सौ चादि मुन
साग्याको अभाारी असवाबस्मेतका हाति १० घोडा सौ नगडा
२ करोर दान संकल्प भया चिताको भस्म मट्टि षरानि
अस्तुस्मेत गाडि ३ तेस्का साथमा आपनु पल्टन ३ अरेजको
पल्टन २ उमा पल्टन पाच....१... मा आइपुगछन जति
वर्षको उमेर रंजितसिको छ उति फेर बृकट बृकटना तोपको
सलामि दागनु भन्या षवर चलिरहेछ औ जोतपुर जैपुरको
उपर अंरेजको ८ आठ पल्टन कर्नेल गौनसाहेबस्मेत गया
आहा अल्मोडामा रह्याका कप्तान टेनरसाहेब सुल्टीनसाहेब
पनी हामि हसियारतरफ जान तयार छन् पश्चिमतरफको
अर्थ १ बडासाहेब २०।२५ मानिस साथ लि रोम स्यामको
बादसाहसंगको भेट सलुकलाई गया भन्या षवर छ कंधारमा
फौज पुग्याको छैन सुजाबलसाहेबको अर्थ कोहि कैदमा छ
भंछन् कोहि भागी गया पनि भंछन् अंरेजका फौजमा भन्या
छैन भन्या र पश्चीमतर्फ गोरास्मेत १ कम्पु अरू जाँछ
भन्या गलवा षवर छ पूर्व ब्रह्मा राजाको ३ बेटा जुदा
बाटो गरि आउन लागिरेछ नेपाल द्रवारमा पनि सब
भारदारहरूले काम छाडि फराकत भयाछन् भन्या बजारमा
सोहोरा चलिरहेछ साचो कुटो जो हो सुन्याको बिन्तार
लेषिछ माफ भयाजाला औ आहाको सब मुलुकि काम
छोटासाहेबलाई सपुर्द गरि कर्मस्तर लसिष्टसाहेब गढतर्फ

जान तयार छन्, सिमल्या लाठसाहेबसंग पनि पुग्नुछन् भन्था षवर छ भनि लेख्याको रहेछ जाहेर होला शुभम्--

-०-

नं. ३७२

कुमाउवाट आयाको षवर

उप्रान्त असौजका १७ दिन जादा ईन्का अक्रुवर मैह्लाको पैले तारिष हुन्छ तसअर्थ अक्रुवर मैह्लाको पैल तारिषमा हिन्दुस्तानको सयर गर्नालाई कलकत्ताबाट लाट खेनेरसाहेबको कुच हुन्छ भन्था कुराको बिस्तार जज तीरियलसाहेबले गन्या र कहांतकको सयर हुन्छ कदाचित् पहाडमध्ये अल्मोडाको सयरलाई पनि अवाई भया डोटि पहाडमा भयाको ततोफा पनि ...१... बाट श्रेस्तावारको पत्रस्मेत पठाउनुहुन्छ भनि बिस्तार गरियो र अल्मो- डामा अवाई भन्था कठिन छ वर्तकदिर अबाइ हुन्था रहेछ भन्था तिमिलाई षवर दिउला हाल भन्था नाउमा सवार भै दत्तारस आउनुछन् वाहाबाट कानपुर लषनी फकाबाद बरिलको बाटो गरि मेरठको छाउनीमा जान्याछन् वाहाबाट भूमिको याम हुदा सिमल्याको छाउनिमा गै बस्योछन् भन्था बिस्तार जजसाहेबले गन्या सो जाहेर होला बांकि येक रोज फरासिसको बादसाह सिकार खेलन गयाको फिर्दा रस्तामा येक सिपाहिले दगासित बादसाहको उपर गोली चलायेछ र बादसाहलाई गोलि लागेनछ पछि उसै बषत फुस्तबल दहेसतले आपना जियपर चलाई सिपाही मरेछ भन्था र हिजोआज हाभ्रा बादसाहलाई बडो बेराम भैरहेछ बाचनाको कठिन छ भन्था चैतका मैह्लामा बेलायेतबाट लेख्याको षवर कलकत्ताबाट हाल आईपुग्यो र वाहा रहन्था साहेवानहरू हिजोआज फिकरमा छन् येति छापा अषबारमा लेखिआयाको बिस्तार हो जाहेर होला बांकि अबका साल जजि २ पलटनस्मेत जगा जगामा रहन्था निजामत्को पलटन- स्मेत बडूत टुट्यो भन्था षवर सुनिन्छ पलटन टुट्याको बादसाहका हुकुमले हो कि कंपनीकौसल्ले हो भन्था बिस्तार बघउठ हुदा साहेवानहरूसंग गरियो र कलकत्ताको कौसल्ले टुट्याको हो पलटन टुट्याको अर्थ ठेकाको बडकरार पुग्न लाग्यो अब दोश्रो साल ठेकादार कंपनीको बदलि हुन्याछ तसअर्थ आफनु उमाषचं मिलाउनाको वास्ता पलटन टुटन लागिरहेछ भन्था बिस्तार साहेवानहरूको जवानी सुन्याको हो जाहेर होला सुवाठीर ठाकुरद्वारमा रहन्था पहाडी पलटन पनि टुट्यो भन्था पल्लिक षवर छ डोटिका मदेसतिरको षवर

अले गया वर्षामा दिपसाका छोराहरूले पैरिगढ भन्थाको जगा हानिकन चक्लेदारसित जाई ठेका गरि लियाका थियो फेरि आजकाल धौलाराका चोहान रजपुतहरूले त्यो जगा हाभ्रा अधिको हो भनि गंगासि भन्थाको ५१७ सये लस्कद लि पैरिगढमा आई बस्यो गंगारामसाहीहरू भागि बसंतपुर छोडि अंग्रेजका मुलुकमा गै बस्याका छन् उनीहरूको तका- रार हुदा डोटिको मदेसका जिमिदार रैयत भागि कोही अंग्रेजको अम्बलमा गया कोही भावरमा बस्याका छन् २ जिमिदार हाभ्रा पहाडमा आई बस्याका छन् अछु फिरि लडाई गदंछन् भन्था षवर छ अब उप्रान्त जो पायाको लेपुला लेखामा ज्यादा कम भयाको माफ भयाजाला शुभम् --

-०-

नं. ३९९

श्री चौतरियासाहेब

अजि — — — — —

उप्रान्त गरिब सेबकको अर्थ डोटी सीलगढिमा रह्याका कबिलालाई चतुर्मासाभर साह्र बीराम हुन जादा सो कुराको बिति बिस्तार गर्दा वेथाको जये बीजये बीचार गरी अल्मोडा जाभ्या काम गरोला भनीबाट मजि भयो र केही दीन डील हुन गयो नीहायेत बेथा थोरो घटि पन्थमा लागनीबित्तिकै चाहीन्या पाईषचं र मामुली ससौ- गत ली बीदाबादी भै आयाको कार्तिकको २७ दीन जादा अल्मोडा आइपुग्यां २८ दीन जादा जज तीरियेल्साहेबसंग भेट मुलाकात गरी २९।३० दीन जादा पलटनीयां साहेवान- हूसंग भेट श्रेस्ताचार गरियो श्रेस्ताचार हुंदा सोधनी गन्याबमोजीम निमकको भाउदो र चरणको जस कुसल क्षेम मुनासीबमाफिक बीस्तार गरियो बांकी सोर काली- कुमाउ र अल्मोडामा रहन्था कुरुवा फौज पलटं जो अघी थीया सोही छन् कास्मीरलगायेत मारवाडको धर्तिभरमा यो साल अवर्षन् भै सुषा पर्दा कानपुरतक मधेसमा अनी- काल पन्याको षवर सुनिदा र भदौको मैह्लादेपी वाहा पनि वर्षा नहुदा हाहाकालले अल्मोडाबजारमा अनाज आउन बीकन छोडेछ र अनाज गैह्रको १ हट्टि वंदोवस्त पनि भयेछ, तेस वंदोवस्तले पनि पलटं धानिदा १ हट्टि मौकूफ गरि वनीजा दुकानदारहरूले पलटंलाई बेसाह दी पाल्नुपछं भनी माहाजनअनुसार दुकानपीछे ५।२५।५० जवान पलटंका सिपाही हिल्ला लाग्याको रहेछ नीरष भन्था रुपैयाको

पसेरी आटा चावलको छ जाहेर होला बाँकि बाह्रां जनेली कमान रद्याको कर्नेल पारी साहेब हाल बेलायेत गयेछ र दोश्रो कर्नेल नआउन्ज्याल कर्नेली कमान कप्तान मुचेरी साहेबले गर्नु भन्था षतम भयाको रहेछ त्यो कप्तान गरम-मीजाजी पनि रहेछ दीनका २ वषत परेट दलेख गराउदा पल्टका साहेवानसमेत सब सीपाही सब बिराजी छन् अब १०।१२ दीनभित्र सिमल्या लाठसाहेबको मुसाहेबी काममा रद्याको कर्नेल काकसाहेब आउन्था निस्तुक षवर छ बाँकी नेपालमा भुक्तपले १२ हजार हबेली टुट्यो १२।१५ हजार मानिस पनि षच भयो भन्था गल्वा षवर छ षवरको काग-जमा भन्था ८ हजार हबेली टुट्यो हर्षसाहेबका पनि दोमं-जला कोठीको उपरलो तला टुट्यो भनी लेषीयाको छ थो षवर कसो हो भनी जजसाहेबले सोध्या र गल्वा षवरको सोभाव तफाबत हुँछ हात्रा सदरबाट आयाको कल्मी षवरमा भन्था भर्नेपालमा पुराना हबेली र देवालय मंदीर गरी जमा २ हजार टुट्याका र जषमीसमेत ५ मये मानीस षच भयो भनि लेषि अग्याको थियो भनी बिस्तार गरीयो र ल्हासा सहर र नेपाल पटना बराबर जमीन मिन्याको हुनाले तेसै रातको भुक्तप हुदा मुल भुक्तप ल्हासा सहरमा भयेछ र सहरका हबेली बहुत टुटी जमीनसंग बराबर भयेछ तेसभंदा कम नेपालमा नेपालभंदा कम पटना सहरमा हुन गयेछ बाकी जंगी कामको लाट बानसाहेब बेलायत जान भनी हाल सिमल्याबाट कुच गरी कानपुर दाषल छन् जंगी मुल्कि दुवै कामको अषत्याखी लाट गवनर वेंटींग साहेबलाई भयो सयेर सफरको अर्थ गवनर साहेब हाल कलकत्तामा छन् केही बंदोवस्त पनि गर्नु छ मंदराजतरफ जान्याछन् बाकी लाहोरवाला रणजीतसिले कस्मीरको बंदोवस्त गर्नु आपनु छोरा सेर्सिलाई पठायाको थियो आफु भन्था रातदिन जनानषानमा रहन्था कारिदाहरूले दीबर बहाई रकम लीदिदा कस्मीरका रैयत भागी १ साल गाउ पर्गन्ना बैरान हुदा रणजीतसि गै कस्मीरको बंदोवस्त गरी लाहोर गयाको हीजोआज अधंगी बाथले रणजीतसि बहुत वीरामी छ भन्था षवर छ जो हुन्छ भनी येती बिस्तार जज साहेबले गन्थाको हो जाहेर होला बाकी हीजोआज अरेजको भारी फौजको जनाउ लुधयाना मेरठया छ उप्रान्त कच्चा पक्का षवर जो पाईयेला सुनीयेला जाहेर गरी पठाउला आईन्दाके मालक महातारी चरण हुनुहुँछ हतौर गरिव पर्बेस्तपर नोगाह रद्याजाला ज्यादा हद्द अदन्न शुभम् — — —

ईत गरिव चतुभुंज मल्लको सलाम ३
१० साल कार्तिक शुदी ६ रवौ अल्माडे शुभम् ———

-०-

नं. ४५९

दिल्ल सभर किल्ला सहरयनाको नाप—

गिर्द कदम जम्मा	— — — — —	१३१७९
पश्चिम ढोका लाहुरि दरोजादेषि काव्यालि		
दरोजासम्म कदम	— — — — —	९६०
तस्देषी मौरि दरोजासम्म कदम	— — — — —	५६०
तस्देषी कस्मेरि दरोजासम्म कदम	— — — — —	९९०
तस्देषी बरसीषना षिङ्किसम्म कदम	— — — — —	७७०
तस्देषी लालदरोजासम्म कदम	— — — — —	२९०
तस्देषी केलेघाट षिङ्किसम्म कदम	— — — — —	३४५
तस्देषी निगंबोधघाट दरोजासम्म कदम	— — — — —	५००
तस्देषी छिङ्किढोकासम्म कदम	— — — — —	१९०
तस्देषी षिङ्काघाटसम्म कदम	— — — — —	५१०
तस्देषी राजघाट दरोजासम्म कदम	— — — — —	१७००
तस्देषी षिङ्किढोकासम्म कदम	— — — — —	६६०
तस्देषी वाक्या षिङ्किसम्म कदम	— — — — —	६१६
तस्देषी दिल्लिदरवाजासम्म कदम	— — — — —	९९०
तस्देषी तुरुकमान दरोजासम्म कदम	— — — — —	१११०
तस्देषी अजमेरि दरोजासम्म कदम	— — — — —	१४४५
तस्देषी फराशषाना षिङ्किसम्म कदम	— — — — —	९९५
तस्देषी लाहोरि दरोजासम्म कदम	— — — — —	९९९
काव्यालि दरोजादेषी पुरव किनारा निगंबोध घाटसम्म सहर्को पूर्व पश्चिम कदम		२३००

-०-

नं. ५२

अजि — — — — —

उप्रान्त प्रयागतर्फ सिपाही पठायाका छन् बुटवलमा साहेब भयापछि पायासम्मको षवर चरणकमल तल अजि चह्ला-उला भनि बिनिति गन्थोको हो प्रयाग किल्ला भत्तयाकां येक सये तृपन्न हात ५५३ रहेछ तेसतर्फका गोला तोप किल्ला गिर्दा दषिनतर्फ जमुनामा डुव्याछन् गदिदेषि आघ्रा कोस उत्तरमा बांद टुटि गाउं ७ किठ्यानिस्मेत डुबि दिन तिन प्रहरसम्म जलाम्पय भयेछ मानिस भन्था सबै गाउं सहृ

छोडि बाँदमा बस्याछन् अत्र बस्त्र मालताल सबै डुबेछ
आजतक आलमाल बन्दै खोजदै छन् कच्चि घर सबै भक्त्या-
छन् पक्का घर मात्र रह्याका छन् भन्या आफना आफना
घड्यारिमा घर बनाई बस्नछौं भन्दा घर बनाउन हुदैन
गठिका अगाडि मैदान चाँडिन्छ भनेछ र कोहि अन्त गै
बस्या कोहि आजतक बाँदमा बस्याकै छन् भन्या पश्चिम-
बाट लडाजि हारि अंगभंग भयाका गोरा २ पटेला प्रयागमा
आयाका छन् भन्दा सुनियाको हो तिनलाई भन्या आंषाले
देषन पायेनछन् २ पटेला थिया पटेलाबाहिर निस्कन दिद-
नथ्या सियाही पहरा बस्याका थिया निश्चय होगया भन्या
बोलि याहाका मानिस बोल्दथ्या भन्या पत्र ल्याया देषन
पायेनछन् म पनि गोरषपुरको गलवा पवर हेरै सुन्दा पाल-
पाको मुहुँडा गोरषपुर हो तात्राको क्या डउल रहेछ बुझि
जान्या हो भनि गाईघाट १ पैनावलको बाटो गरि गोरषपुर
नजिक पर्न्या गरि आँज्या गोरषपुरका पूर्व पलियाभार
ठानामा डाँक परेछ डाँक पर्दा गोर्षालिले हो भन्या हौराहा
गन्याछन् ताहांपछि सडक बनायेछ उसका मुलुक पश्चिमतर्फ
जाहां ताहां सडक तयारि हुन लागि रहेछ गोरषपुरदेखि २५
सवार आई लोठनमा बस्याका रह्याछन् सिप्रानासंग बाटो
बनायाको छ तेस आमपासिका मानिस भन्या गोर्षालिसंग
येसै वर्ष लडाजि हुन्या थियो पश्चिममा लडाजि हुन जादा
याहां अहिले तयारि ताकति जिनिस परिदि मात्र हुन्छ
आगापर लडाजि हुन्छ भन्या बोलि गर्दा रह्याछन् गरिप्रवर
शुभचिन्तक हुं केहि देष्याको केहि सुन्याको चरणकमलतल
अजि चह्यायाको छ सियाहि बिरामि छन् ईनलाईस्मेत लि
कार्तिकभरमा चरणकमलतल हाजिर हुंला केवल आधार
षामिदैको छ जो हुकुम — — — — —

शुभचिन्तक श्रीनन्द उपाध्या कड्यालको चतुर्वेदोक्त

आसिर्वाद — — — — —

कार्तिक शुदि ६ रोज ४

—०—

नं. ३८२

उपान्त लाहुरसंम पवर बुझ्न पठायका मानिसहरूले
ल्यायाको समाचार सुघाठोरको बाटो गरि बेलासपुरको
घाट उत्री रजितसि बस्याको अम्बर सहरमा कार्तिक
मैलाको १५ दिन जादा पुगी १० दिनसंग उसै जगामा बसि
लोध्यानाको बाटो गरि आयाछन् गोर्षालि पल्टनका छाउ-

नीमा गड डेरा गन्याछन् फिरिगीको र सिधको लडाई हुन्छ
भन्या बोलि गर्दैछन् क्या बातमा हो भनि गोर्षालि सुबेदार
जमादार घालसाहरूसित बुढदा उनिहरूले कह्याको समा-
चार पहिले तकरारको बिज निस्क्याको माडबारको र
सिधको बिचमा कसुर भन्या मुल्कमा १३ लाष हाँया
उठन्या रहेछ चौअनी सिधलाई दिन्थ्यो आधा मुलुक सतर-
द्राबारि आधा मुलुक सतरद्रापापरि तेस मुलुकको राजा
मुसलमान रहेछ उही राजा फिरिगीसित मिलि फिरिगीको
छाउनी कसुर भन्या जगामा हालन नगेछ यो राजा त
हामिले राष्याको पो हो र तइले जाहां किन छाउनी
हालिस् भनि छाउनी पालिदियाछन् ३ फेरा छाउनी फिरि-
गीले डालेछ ३ नै पल्ट सिधले पालिदयेछ फेरि आफै
षड्यासि येक सै येक तोप बाह्र हजार सवार लि गइरहेछ
फिरिगीको र सिधको मोहाडा जोरियाका कसुरमा १ ठाउ
लोध्यानामा १ ठाउ २ ठाउ जारियाको छ लोध्यानाको
मोहाडामा सिधतर्फको सर्धिसि भन्याको सरदार १ हजार
सवार लिकन बस्याका छ फिरिगीका जनरल कागसाहेब
कर्णेल बयेटेनसाहेब २ पल्टन लि लोध्यानामा बस्याको छ
लोध्यानादेखि येक सै कोस अंबर सहरमा रजितसि डेड
लाष सवार १३ पल्टन लि बस्याको छ गेदाम षजाना
पनि सतरद्राका किनारामा तयारि गर्ने लागीरहेछ फिरि-
गीको कपतान किर्गिसाहेब पनि अडा अडामा गोदाम
षजानाको ताकति गर्ने लागीरहेछ मेरठमा र आगरामा
फौजको पनि जमा उ गर्ने लाग्याको छ वहाको षलकि बोलि
भन्या सिधतर्फकाले येस पालि फिरिगीसित मुकर १२
मैलाभित्र लडाई हुन्छ भन्या कुरा गठन फिरिगीतर्फका
मारिसहरूले पनि मिधसित निश्चै लडाई हुन्याछ भन्छन्
घाटबाट भन्या सबै सिधका हातमा कायेम छ भन्या बोलि
गठेन् मिधको र फिरिगीको दोसादमा आलुआले भन्याको
येक राजा थियो उस राजाले सिधलाई कर तिर्दथ्यो दोसाद
हुनाले फिरिगीसंग तकरार परेछ पछि उहि आलुआले
भन्याले क्या ठानेछ र फिरिगीसित तकरार गर्न्यो होइन
भनि सिधलाई छोडी फिरिगीसित मिल्न गयेछ फिरिगीले
पनि त्यो लाहुर हात्रो सर भयापछि ताहाको मालिक
तुल्याइदिउला भन्या पातिरजामा दियेछ र बसि सहर
भन्या जगामा बस्याको छ फिरिगीलाई आपनु तयारि गर
तयारि भयापछि म अगुवा भै जाउला भन्या कुरा गठे भनि
सिधका फौज र फिरिगीका फौज दुवैतर्फका सुबेदार जमादार
घालसा महाजन जिमिदाहरूले येस्तै कुरा गठेन् भन्या

माचार ल्याया बडा बडा मानिसहरूले भन्याको समाचार
होइन कोहि कुरा सांचो झुटो होला चरणबाट तजबिज
हुन्यैछ शुभम् - - - - -

-०-

नं. ३८७

श्री प्रयाग

श्री जमुना

१

२

नागोर, जयपुर, जोतपुर, रजपुतानतरफ षवर बुकन
पठायका हल्काराले कह्याका षवरको फर्द - - -
उप्रान्त भरतपुरका राजाको र जंगि जर्नेल लिकसाहेवको
धर्म भै भरतपुरको लडाईं माकुप भयाको थियो जर्नेल लिक
साहेब र भरतपुरका राजा मन्यापछि भरतपुरका राजाका
छोरा रजाईं गथ्यां, उनका जंगि कामको मुक्तियार जुहवा-
रिलाल भन्याको कायत रहेछ ऊसकि छोरि कोहि रजपुत
लाई दियाको रहेछ र रस्तामा डोला जांदा भरतपुरका
राजाले देष्याछन् कस्को डोला हो भनि सोढा जुहवारि
लालका छोरिको हो भनि वरपर रहन्या आदमिले भंदा
त्यो डोला बाहा ल्याउनुषछ भनि राजाले हुकुम दियाछन् र
मानिसहरू डोला फर्काउन जादा अब मेरो नीमत हुन्छ मैले
बाचन्या होईन भनि जुहवारिलालकि छोरिले जहर षाईं
मर्दा मेरा छोरिको यो नीमत भयो त तिम्रा मुलुकको नीमत
गछु भनि लाष रुपैया अरेजलाई दि मेरो पिछा लेऊ म
भरतपुर सर गरिदिन्छु भनि लस्कर चढाईं भरतपुर अरे-
जको सर गराईं राजा कैदमा थिया उस्तैमा अरेजले जुह-
वारिलाल कायतलाई राजासाहेबले सब बातको मुक्तियारि
तलाई दियाको थियो कि भनि सोढा सबै कामको मुक्तियार
मलाई थियो ठुजो अयेस गथ्यां भनेछ र मुषमा थकि गदा-
हामा चढाईं चारपाट्या गरि ढोल बजाईं निमकहराम गथ्यां
पुनिको यो गत हुन्छ भनि सहर घुमाईं षपाईंदियेछ फेरि
अधिको करार ठूलो पायाको हुनाले भरतपुरभरको पुलस्-
दारि काम दियाको रहेछ राजालाईं र...१... का किल्लामा
राष्याको थियो कैदमा थिया, भरतपुरका राजाको र जोत
पुरका राजाको दोस्ति रहेछ केहि युक्तिले गरि मलाई
आहाबाट ऊकास्या काम गन्या बढिया होला भनि पठा-
याका रह्याछन् र पनालको बाटो गरि...२... का किनारा-
संम तिमिले निस्कनु सोदागरको बाहना गरि २ घोडा उहाँ-
संम पुन्याईंदिन्या काम गरीला, उसै घोडामा चढि तिमिले
आउनु भनि जोतपुरका राजाले भनि पठायको रहेछ, ऊहि

व्यवस्थासंग भरतपुरका राजा जोतपुर गयाछन्, नागपुरका
राजा पनि कैयतमा थिया, उस्तैमा अरेजसित केहि वातको
तलमाथि पन जांदा कालापानि पठायको, ऊहाबाट भागि
रंजितसिसंग पिछा पन गयाछन्, अरेजका दहमतले पिछा
लिन सकेनछ र ऊहादेषि बैरागिको भेक गरि जोतपुर गया-
छन्, बैरागिको जमातमा बस्याका रह्याछन्, उस्तैमा कंचनि
नाचन गयेछ र जमातमा टक्का पैसा सबै बैरागिले दिया-
छन्, राजाले आफुले लायाको अंगुठि दियाछन्, कंचनले
ऊ अंगुठि दोकानमा जंचाउन लैजांदा माहाजनले यो माल
तैले काहा पाइस् भनि कंचनिसंग सोढा फकिरले दियाको
हो भनिछ, दिन्या फकिर पैचास सकछेस् कि भंदा पैचान्दछु
भनिछ र ऊ माल लि माहाजनले जोतपुरका राजासं-
लगेछ, राजाले पनि यो माल काहां पाइस् भनि सोढा यो
बिस्तार सबै गरेछ, कंचनिलाईं ल्याईं बैरागिका जमातमा
लेगि दिन्या मानिस हुन हुन् भनि पैचानिदिछ र तिमि को
हो जस्ताको तस्तो भन तिमि साना आदमित होइतो
तिम्रो दर्द म पुन्याउंला भन्याछन् र म नागपुरको राजा
हुं रंजितसिले पिछा लिन सकेन यस दर्दले आइ ह्यांछु भनि
आपनु बिस्तार गन्याछन् र तिम्रो पिछा लिनां, तिम्रा
षातिर जो गर्नुपर्न्या काज म गरंला भनि षातिरजमा दि
राष्याको रहेछ, नौ कोटि मारवाड भरहिंदुस्तान रजपुत-
नको यक मतो गरि नागपुरका राजा र भरतपुरका ई ३
जनालाई हामिले सोपु ठेग हाम्रो सिर दिनु कबुल
भन्या बन्दोवस्त भयाको छ, अरेजहरूले जोतपुरका राजा-
संग हाम्रो धुनि देऊ भनि माग्न पठाउंदा राज्ये दोलथ सबै
तिमिसित छ ईनले क्या धुन गन्या सिरिफ आपनु ज्यान
मातै आयाको छ ईनलाई सोषन सकिदैन, अरेज बादसाहा
हो भनि मान्याको छ, आपना पुषले लडाईं गराऊछन् भन्या
तयार छौ, हाम्रो सिर नजाईं सीपिन्याछैन भन्या जवाष
जोतपुरका राजाले दिया, अब लडाईं हुन्छ भन्या कुरा गथ्यां
भनि कहा शुभम् - - - - -

-०-

नं. ३९०

हलकारा अजुंल मिश्र यजनिधि पाध्याले दिल्लीबाट
ल्यायाका षवरको फर्द - - - - -
उप्रान्त दिल्लीमा गै बालासंकरको घरमा बस्याका थिय्यो
बालासंषरसित आहाको हान्सुरथ क्या छ भनि हामिले
सोदा आजभोलि अरेजको फौज ज्यावंत काबिलतर्फ गछ

काठमाडौं आयाको फौज फिर्त्याको छैव फेरि नया फौज
जमाउन लाग्यो थियो काबिल गयाका मानिस फिर्तन
भन्दावातिर मधोसिमा कोहि कबुल गर्दैनन् पाहाडिलोगहरू
व्येहोरा नपाउन्थ्यो भति हुन्छन् काबिलको व्येहोरा मुन्दा
उतिहरू पनि भागि जाउछन् अरेजको फौज दिल्लीमा २३
सौ मेहरटमा ४५ सौ छ उहि पनि दिनहुं बढाई गछन्
वापुगढ भन्थ्यो जगामा पहरा चौकि गर्थ्यो मानिस मात्र
छैन हामि दिल्ली बसञ्ज्याल टट्ट टागन उट बयेल जति
प्रायाको परिद गरि दिल्लीमा राष्याको थियो हामिहरू
काठमाडौं आयापछि सब लिलास मन्यो भन्थो खवर रस्तामा

मुन्याथिउ काबिलबाट फिर आयाको ४ सौ लस्कर हामिले
भन्थो भेटेनो दिल्लीदेखि १५।१७ कोसपुढो बस्याको थियो
तेस लस्करमा कत्तिका हात कत्तिका घुट्टा काटियाका छन्
बिना घाउ नलाग्याको षालि कोहि छैन तिनिहरू त अरे-
जको बदबोई गर्न आया जति घाउ लागी आयाका मानिस
छन तिनिहरूलाई काटिदिनु भनि दिल्ली बस्या साहेबले
उर्दी दियो भनि गल्लिमा गलवा खवर थियो भनि कहा
शुभम्- - - - -

भौमगुप्तको पतनपछिको नयाँ संवत्

-शंकरमान राजवंशी

संवत्को प्रचलन विभिन्न किसिमको हामी पाउँछौं । जुन प्रचलन महापुरुषहरूको नामबाट राजनैतिक परिवर्तन-बाट वा प्रभावकारी महत्वपूर्ण घटनाबाट भएका छन् । संवत्मा सबप्रथम कलिसंवत् छ । कलिसंवत् महाभारतको युद्धपछि चलेको हो भन्ने कुरा दक्षिण चालुक्यवंशी राजा पुलकेशी (दोसा) का समयको एहोलको पहाडखण्डमा रहेको जैनमन्दिरको शिलालेखबाट थाहा हुन्छ । त्यसमा महाभारतको युद्धदेखि ३७३५ तथा अकराजा (शकसंवत्) को ५५६ वर्ष बितेपछि यो मन्दिर बनाइयो भन्ने लेखिएको छ । यसबाट (३७३५-५५६-३१७९) शकसंवत्भन्दा ३१७९ वर्षपहिले महाभारतको युद्ध भएको थियो भन्ने देखिन्छ । भारतको युटमा विजय पाएपछि युधिष्ठिरले राज्य चलाए । तसर्थ कलिंगतसंवत्लाई युधिष्ठिरसंवत् पनि भन्दछन् । ताडपत्रमा लेखिएको सुमतित्र नामको ज्योतिषविषयक पुस्तकको दासो पत्रमा संवत्का विषयमा यसरी उल्लेख गरिएको छ । जस्तै:-

युधिष्ठिरद्वाराजो दुर्योधनस्तयोः पिदा ।
उभौ राजौ सहस्रौ द्वे वर्षन्तु सम्प्रवर्तति ।
नन्दराज्य शताष्टं च चन्द्रगुप्तस्ततोपरे ।
राज्यं करोति तेनापि द्वात्रिंशच्चाधिकं शतम् ।
राजा शूद्रकदेवश्च वर्षसप्तविंशतिवर्षिनौ ।
शकराजा ततः पश्चाद्दसुरन्ध्रकृतन्तथा ।

- ❖ यो कुरो मेरो नेपाली लिपिविकास नामक पुस्तकको ११ पृष्ठमा पनि दिएको छ । त्यसमा ३७३५ को ठाउँमा ३७५३ भई हिसाब अशुद्ध हुन गएको छ ।
- ❖ यस सुमतित्र पुस्तकको अन्त्यमा कुनै बुद्धिमान् मानिसले यस श्लोकको गद्यमा टीका लेख्दा शक ४९८ पछि मानदेवराज्याब्द ३०४ भनी श्लोकका भन्दा बढी कुरा थपिदिएको छ । त्यो कल्पित हो भनी मेरो सिद्धविषयको निष्कर्ष नामक पुस्तकमा खण्डन गरिएको छ ।

(राष्ट्रिय अभिलेखालय विषयांक ४९५ को सुमतित्र) ।
(२००० वर्षसम युधिष्ठिर र दुर्योधनको संवत् चल्छ ।
त्यसपछि ८०० वर्षसम नन्दको संवत् चल्छ । त्यसपछि
१३२ वर्षसम चन्द्रगुप्तको संवत् चल्छ । त्यसपछि ४९८
वर्षसम शकसंवत् चल्छ) ।

अर्को कुरा दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीवतिले वि. सं. १८५४ मा बनाएको रत्नदीपक नामक ज्योतिषपुस्तकको टीकामा संवत्मा विषयमा भविष्योत्तर वचन यसरी दिइएको छ । जस्तै:-

कुरुवंशोदभवो राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
वेदवेदाभ्यरासाब्द ३०४४ स्वशक चालयिष्यति ।
जातेऽधर्मं पुना राजा विक्रमाको भविष्यति ।
शालिवाहो नृपो नाम शंकराराधने रतः ।
(रत्नदीपटीका) ।

(कुरुवंशमा पैदा भएका कुन्तीका छोरा राजा युधिष्ठिरको संवत् ३०४४ वर्षसम चल्नेछ । फेरि अधर्म भएमा राजा विक्रमार्क हुनेछन् । १३५ वर्षसम उनको संवत् चल्नेछ । त्यसपछि शंकरको आराधना गर्ने शालिवाहू नामका राजा हुनेछन्) ।

यसरी युधिष्ठिरका पालादेखि संवत्को प्रचलन हुंदै चन्द्रका पालामा नन्दसंवत्, विक्रमका पालामा विक्रमसंवत्, चन्द्रगुप्तका पालामा चन्द्रगुप्तसंवत्, शूद्रकका पालामा शूद्रक-संवत् र शकका पालामा शकसंवत् चलेको रहेछ भन्ने कुरा थाहा पाइन्छ । तर यी सबै नेपालमा चलेका संवत् होइनन् । तसर्थ अब नेपालमा प्रचलित संवत्का विषयमा विचार गरौं ।

नेपालमा लिच्छविकालमा सर्वप्रथम लिच्छविसंवत् चल्यो । त्यो लिच्छविसंवत् शकपूर्व २२ मा चलेको हो भन्ने कुरा मैले लिच्छविसंवत्को निष्कर्ष नामक पुस्तकमा प्रतिपादन गरिसकेको छु, जुन संवत् लिच्छविले किरातलाई विजय गरेपछि चलेको थियो । यो लिच्छविसंवत् राजा शिवदेवका पालामा चल्दै रह्यो । अंशुवर्माका पालामा आएर त्यस लिच्छविसंवत्लाई छाडेर अर्को संवत् देखापर्दछ । त्यस संवत्को नाम कर्त उल्लेख भएको पाइएको छैन । त्यसकारण त्यस संवत्का विषयमा विभिन्न इतिहासकारहरूले आफ्ना विभिन्न मत प्रतिपादन गरेका छन् ।

सर्वप्रथम भगवानलाल इन्दजीले त्यसलाई वि.सं. ६६३ देखि चलेको हर्षसंवत् भनी प्रतिपादन गरे । सिलवन लेभीले चाहि त्यसलाई वि. सं. ६५२ देखि चलेको भोटसंवत् भन्ने कल्पना गरे । के. जी. शंकरले त्यसलाई वि. सं. ५९५ देखि चलेको यशोवर्मसंवत् भन्ने तर्क निकाले । पं. हेमराज शर्माले त्यसलाई वि. सं. ६३३ देखि चलेको मानदेवसंवत् भन्ने अटोट गरे । बालचन्द्र शर्माले त्यसलाई वि. सं. ६२८ देखि चलेको ठकुरीसंवत् भन्ने विश्वास गरे । रमेशचन्द्र मजुमदारले त्यसलाई वि. सं. ६३५ देखि चलेको संक्षिप्त शकसंवत् भन्ने निष्कर्ष निकाले । हितनारायण काले त्यसलाई वि. सं. ६३१ देखि चलेको अंशुवर्मसंवत् भनी कलम दौडाए । कारण त्यस बेला गणना गर्ने कुनै खंढिलो आधार थिएन ।

अहिले चांगुनारायणको पादपीठमा रहेको अंशुवर्माको एक सुवर्णपत्र प्राप्त हुन आयो । त्यस सुवर्णपत्रमा संवत् ३१ माघ शुक्ल त्रयोदशी पुष्य नक्षत्र आशुतवारको मिति उल्लेख गरिएको छ । त्यस मितिलाई उपयुक्त सबै मत-तान्तरबाट गणना गरी हेर्दा कुनै मतमतान्तरबाट पनि मिल्न आएन । त्यसकारण यो संवत् कहिलेदेखि चलेको रहेछ भनी अनुसन्धान गर्नुपर्ने भयो र संवत् ३१ कं अधिक-

मासको उल्लेख भएको अंशुवर्माको अर्को अभिलेख पनि पाइयो । अनि त्यस वर्षमा अधिकमास परेको पनि रहेछ भन्ने ज्ञात हुन आयो । अधिकमास पर्ने कुनचाहि वर्षमा उक्त सुवर्णपत्रमा उल्लिखित मितिको गणना मिल्न आउला भनी अनुसन्धान गर्दै जाँदा अधिकमास पर्ने शकसंवत् ५०५ मा गएर उक्त सुवर्णपत्रमा उल्लिखित मितिको गणना मिल्न गएकोले ५०५-३१ = ४७४ शकसंवत्देखि अंशुवर्मसंवत् उठेको रहेछ भन्ने देखियो । यो अंशुवर्मसंवत् राघवदेवका पालामा गएर शकाब्द ८०२ मा टुंगिन्छ । राघवदेवका बाबु तृतीय मानदेवका पालामा लेखिएको सहोत्तरतन्त्र नामक स्मृत ग्रन्थ पाइएको छ । सो पुस्तक केशरपुस्तकालयमा छ । त्यस पुस्तकको पुष्पिकामा संवत् ३०१ वंशाख शुक्ल सप्तमी पुष्य नक्षत्र आशुतवारको मिति उल्लेख गरिएको छ । त्यसलाई पनि शकाब्द ४७४ बाट उठेको अंशुवर्मसंवत्बाट गणना गर्दा मिलेकोले अंशुवर्मसंवत् शकाब्द ४७४ बाट उठेको रहेछ भन्ने कुरालाई पुष्टि दिएका छौं । अब शकसंवत् ४७४ मा कस्तो घटना भएछ भनी विचार गर्नुपर्ने भयो ।

वसन्तदेवका पालादेखि आभीर गुप्तहरूले राजकाजको काममा स्थान पाइसकेका थिए भन्ने कुरा उनका पालाका अभिलेखहरूबाट थाहा पाइन्छ । यी गुप्तहरू आफूलाई गोमी भन्दछन् । प्रशस्त गाई भएकालाई त्यस ताका गोची शब्दको प्रयोग गरिन्थ्यो । भौमगुप्तकी आमा आभीरीले पशुपतिमा राखेको अभिलेखमा आफूलाई गोमिनी भनि उल्लेख गरेकी छन् । वसन्तदेवको अभिलेखमा दूतकका रूपमा गुप्तहरूको उल्लेख पाइन्छ । तिन ताका राजाको आज्ञा जनतासम्म पुऱ्याउने काम गर्ने अधिकारी दूतक कहलाउन्थ्यो । राजाको विश्वासपात्र नभई दूतक बन्न त्यसै पाई-दैनथ्यो । वसन्तदेवका दूतक रविगुप्तले सर्वदण्डनायक महा-प्रतिहार भन्ने पदवी पाएका थिए । लिच्छविकालमा शान्ति-सुरक्षासंबन्धी काम गर्ने पुलीसबिभागका उच्च अधिकारी-मध्ये मुख्य अधिकारीचाहि सर्वदण्डनायक भनिन्थ्यो । कूटनीति आदि विभिन्न आवश्यक कुरा राजामा जाहेर गर्ने अधिकारीमध्ये मुख्य अधिकारीचाहि महाप्रतिहार भनिन्थ्यो । त्यसकारण यी रविगुप्त वसन्तदेवका पालामा शक्तिशाली थिए भन्ने थाहा हुन्छ । लिच्छविसंवत् ४३४ देखि यी रविगुप्त शक्तिशाली हुंदै लिच्छविसंवत् ४५४ ताका आएर राजाका सहायक शासकसमेत हुन पुगेका थिए ।

तर लिच्छविसंवत् ४५४ को बलम्बु चौकिटार र पाण्डिपुत्रको वसन्तदेवको अभिलेखमा रविगुप्तका साथै महासामन्त क्रमलीललाई पनि सहायक शासक बनाई अधिकार दिएको उल्लेख छ । यी क्रमलीललाई श्री पदवी लगाएको र रविगुप्तलाई नलगाएको हुनाले रविगुप्त जातिसुकं शक्तिशाली भए तापनि रविगुप्तभन्दा क्रमलील माथिल्लो तहका रहेछन् भन्ने बुकिन्छ । किनभने यी क्रमलील महाराज महासामन्त हुन् । यसरी महाराज महासामन्त क्रमलील वसन्तदेवका सहायक शासक भई राजनीतिमा भूमिका खेल्न पुगेका थिए । यसको फलस्वरूप कए वर्ष नबित्दै वसन्तदेव तथा रविगुप्तको अन्त्य भयो । त्यसैले लिच्छविसंवत् ४५५ चैत्रमा प्रतिहार ध्रुवसंघले राखेको पशुपति भस्मेश्वरको अभिलेखमा राजाको नामोल्लेख छैन । त्यस बखत गङ्गामा को बस्ने भन्ने निश्चित भइसकेको थिएन भन्ने बुकिन्छ । किनभने राजदरवारभित्र रहने प्रतिहार ध्रुवसंघले शिलालेख राख्दा राजाको उल्लेख नगर्नु एउटा घटित घटनाविशेषको कारण हुन सक्दछ । त्यसपछि लिच्छविसंवत् ४६७ मा रामदेवका पालामा यी क्रमलील पूरापूर शक्तिशाली भइसकेका देखापर्दछन् । यसरी क्रमलीलको कूटनीतिद्वारा रविगुप्तको पतन भयो । त्यसपछि गुप्तहरूको शक्ति केही सेलायो ।

तर लिच्छविसंवत् ४७९ मा राजा गणदेवका पालामा भीमगुप्तले पुनः रविगुप्तको स्थान पाए । लिच्छविसंवत् ४८२ मा गएर आफ्ना पदवीमा श्रीसमेत थप्न पाएकाले रविगुप्तभन्दा एक तहमाथि पुग्न यी भीमगुप्त समर्थ भएका थिए । लिच्छविकालमा श्री पदको ठूलो महत्व थियो । श्री भन्ने पदवी तिन ताका राजाले अथवा राजासरहका व्यक्तिले मात्र लाउन पाउँथे । तसर्थ गङ्गामा गणदेव रहे तापनि राज्यको सारा अधिकार भीमगुप्तको हातमा थियो । राजाभा जाहेर गरेर निकासापुकासा गराउने कुराचाहिं केवल औपचारिकता पुऱ्याउनु जस्तो मात्र हुन्थ्यो । लिच्छविसंवत् ४८२ मै बभ्रुवर्माले पनि दूतक भई उनी राजदरबारका एक अधिकारी हुन पुगेका थिए । तर क्रमलीलले जस्तै यी बभ्रुवर्माले भीमगुप्तप्रति कूटनीति खेलेनन् । यी बभ्रुवर्मा भीमगुप्तकै पक्षपाती भए । त्यसैले लिच्छविसंवत् ४८९ मा राजा गंगादेवले आफ्ना पालामा आफ्नो पक्षपाती बभ्रुवर्मालाई दूतकमा नियुक्त गरे । तर राजा गंगादेवका पालासम पनि भीमगुप्त शक्तिशालीनै थिए ।

गंगादेवपछि गङ्गामा शिवदेव बसे । तर लिच्छवि राजा केवल नाममात्रको भई सारा अधिकार भीमगुप्तका हातमा गएको र आफ्ना पुखाले भीमगुप्तबाट अधिकार खोस्न नसकेको कुरा लिच्छविराजा शिवदेवको मनमा खटकन लागेको थियो । भारतका राजा चन्द्रगुप्तले नन्दवंश खतम गर्नका निमित्त कूटनीति खेल्ने चतुर चाणक्यको सहायता पाए जस्तै कूटनीति खेल्नमा सिपालु सुयोग्य व्यक्ति सामन्त अशुवर्माबाट सहायता पाएपछि शिवदेवले भीमगुप्तलाई पन्छाउने सुसंगठित योजना बनाए । अशुवर्माको कुशल नेतृत्वले गर्दा त्यस योजनाबमोजिम भीमगुप्तको हातमा गएको आफ्नो अधिकार खोस्न शिवदेव सफल भए । राज्यको अधिकार पुनः आफ्नो हातमा आएपछि शिवदेवले आफूलाई "लिच्छविकुलकेतु" (लिच्छवि कुलका झण्डा) भनी घोषणा गरे । लिच्छविसंवत् ५१२ मा शिवदेवले राखेको विष्णुपादुकाफेदीको अभिलेखमा आफ्नो प्रशरितमा लिच्छविकुलकेतुः भनी उल्लेख गरेका छन् । त्यस अभिलेखमा भीमगुप्तले पाएको उनको श्री पदवी किंकिएका र दूतकचाहिं महाबलाध्यक्ष कुलप्रवीरलाई बनाइएको छ । लिच्छविकालमा प्रधान सेनापतिलाई महाबलाध्यक्ष भन्ने पदवी दिइन्थ्यो । त्यस वेलाको महाबलाध्यक्ष भन्ने पदवी युवराजसरहको हुन्थ्यो । यहाँ राजाका मुख्य विश्वासपात्र महाबलाध्यक्ष कुलप्रवीर हुनाले सेना पनि राजा शिवदेवकै पक्षमा भइसकेका थिए भन्ने ज्ञात हुन्छ । अशुवर्मालाई क्रमलीलका पालामा भएका घटनाकौ इतिहास थाहा थियो । त्यसैले स्थिति अनुकूल नभएसम्म आफू अगाडि देखा नपरी भित्रभित्रै अशुवर्माले भीमगुप्तको शक्ति घटाउँदै लगे । जब स्थिति राम्रो अनुकूल भएथ्यो अनि मात्र अशुवर्मा अगाडि देखापरे । यसरी बलवान् भीमगुप्तलाई हटाउन सकेकोले शिवदेव अशुवर्मादेखि निकै प्रभावित भए । त्यसैले अशुवर्माले शिवदेवका साथैमा रहेर शासन चलाउन पाए । लिच्छविसंवत् ५२६ संम अशुवर्मालाई साथमा लिई शिवदेवले शासन चलाए ।

शिवदेवले राज्य त्याग गरेपछि अशुवर्मा स्वयं शासक हुन पुगे । अनि अशुवर्माले नयाँ संवत्को आरम्भ गरे । त्यस बखत भीमगुप्तबाट शासन खोसेको २९ वर्ष पुगेको थियो । त्यसैले अशुवर्माले सर्वप्रथम बृगमतीमा अभिलेख राख्दा संवत् २९ अंकित गराए । अशुवर्माले संवत् १ देखि शुरू नगरी एकैचोटि २९ देखि किन शुरू गरे, यसको

रहस्य हो भौमगुप्तका पतनको श्रीगणेश । अंशुवमालि भौमगुप्तको एकाधिकार शासन हटाउनाका निम्ति एक सुसं-
गठित योजना तयार गरेका थिए । त्यस संगठनमा देशवर्मा
सम्मिलित थिए । यी देशवर्मा भौमगुप्तका विरोधी थिए ।
त्यसैले लिच्छविसंवत् ४९५ मा देशवमालि आफ्नी आमा
देशभट्टारिकालाई मातृदेवताको जीर्णोद्धार गरी राख्न
लगाएको पाटन शंखमूल सिकुवहीको अभिलेखमा भौम-
गुप्तको नामै लिएका छैनन् । अंशुवमालि भौमगुप्तलाई
हटाएपछि यी देशवर्मालाई दूतकमा नियुक्त गरे । त्यसैले
लिच्छविसंवत् ५२० को खोपासीको शिवदेवको अभिलेखमा
दूतक यी देशवर्मा देखिन्छन् । अंशुवमालि शासन हस्तगत
पछि पांचाली शासनपद्धति अपनाएका थिए । यो पांचा-
लीपद्धति अचेलको पंचायतपद्धति जस्तो थियो । यसरी
अंशुवमालि राजनैतिक परिवर्तन ल्याए । यसरी परिवर्तन

ल्याएर स्थिति बलियो नभएसम्म अंशुवमालि नयाँ संवत्
चलाएनन् । अंशुवर्मा बलियो भएपछि गुप्तहरूले टाउको
उठाउनसम्म पनि सकेनन् । त्यसैले अंशुवमालि नयाँ संवत्
चलाउँदा भौमगुप्तको पतनको श्रीगणेशलाई लक्ष्य गरी
चलाएका हुन् । भौमगुप्तका पतनको श्रीगणेश लिच्छवि-
संवत् ४९६ मा भएको बुझिन्छ । लिच्छविसंवत् शकपूर्व-
२२ मा चलेको हुनाले लिच्छविसंवत् मा २२ वर्ष घटाए-
पछि शकसंवत् हुन्छ । तब ४९६-२२ = ४७४ शकमा शुरू
भएकोबाट गणना गर्दा अंशुवर्माको चांगुनारायणको पाद-
पीठमा रहेको सुवर्णपत्रको मिति मिल्न आयो । यो नयाँ
संवत् चाहिँ अंशुवमालि चलाएको हुनाले त्यसको नाम अंशु-
वर्मसंवत् भन्ने राखियो । यस गणनाको विस्तृत विवरण
मेरो लिच्छविसंवत्को निष्कर्ष नामक पुस्तकमा दिइएको छ ।

कलामा बुद्धजीवनी ।

एक संक्षिप्त अध्ययन ।

—हरिराम जोशी

व्यक्ति समाज हो औ समाज व्यक्ति । तर व्यक्तिको सामाजिक मूल्यको पहिचान तबै हुन्छ जब उसले महान्ता प्राप्त गर्दछ । फलतः उ समाजनै संकिन्छ । महान् व्यक्तिहरूको अभ्युदयमा मानिसहरू ओइरिन लाग्छन् स्वागतार्थ । जेसस क्राइष्टको जन्ममा मागिको आगमन औ सिद्धार्थ गौतमको जन्म हुँदा मनुष्यहरूका अतिरिक्त देवताहरूको पनि आगमन भएको अनुश्रुतिलाई यसै कुराको सन्दर्भमा लिनि संकिन्छ । लुम्बिनीमा सिद्धार्थ गौतमको जन्म हुँदा भगवान् असितको आगमन भएको औ उनले सामुद्रिक शास्त्रका आधारमा सिद्धार्थ गौतमको उज्ज्वल भविष्यको वर्णन गरेको कुरा बौद्धग्रन्थहरूमा स्पष्टतः चित्रित गरिएको छ (१) । उक्त वर्णनको पुरातात्विक आधार खिष्टाब्दको प्रारम्भिक समयको एक मुद्रामा भेटिएको छ जसमा “भगवतोसितस” लेख स्पष्टरूपले उत्कीर्ण छ (२) । अथर्व वेदमा पनि मनुष्यको विलक्षण प्रतिभाको उत्कर्षमा उसको अभिवादनका निति मानिसहरूको तांती लागेको कुरा स्पष्ट चित्रित गरिएको छ ।

आचार्य उपनेयमानो ब्रह्मचारिणं कृणुते गर्भम् अन्तः ।
तं रात्रोस् तिष्ठ उदरे विभर्ति तं जातं द्रष्टुं अभिसयन्ति
देवाः (३) ।

अथर्ववेद ११।५।३

यसैले महान् आत्माहरूलाई सीमित घेराभित्र मात्र राख्ने प्रयास गरिनु न केवल हाम्रो अपितु विश्वसंस्कृतिकै महत्त्वलाई नबुझ्नु हो भनेमा कुनै अत्युक्ति हुनेछैन । किनभने उनीहरू सीमित घेराबाट घेरै माथि पुगी विश्वमानव

वनिसकेका हुन्छन् । हाम्रो वर्णाश्रम व्यवस्थाको मुख्य आदर्श पनि त्यहीनै छ । यसै यथार्थ सत्यलाई बिसन्तु क्षम्य मात्र नभै अक्षम्य अपराध हो ।

महान् आत्माहरूको अभ्युदयसंगै उनीहरूको अभिवादनका निति मानिसहरूको तांती लाग्ने कुरा माथि व्यक्त गरिसकिएको छ । अनि उनीहरू ती महान् व्यक्तिहरूका जीवनलाई आदर्शमय संकटै उनीहरूको प्रचार र प्रसारमा तल्लीन हुन्छन् । रामायण, महाभारत तथा बुद्धचरितम् आदि ग्रन्थहरूको रचनाको उद्देश्य पनि त्यहीनै देखिन्छ । विद्वान्हरूले महान् आत्माहरूको सुन्दरतम आदर्शलाई आफ्ना लेखनीले शिला, तार, भुज आदि प्राकृतिक सामग्रीमा अक्षरमय गराएका छन् । भारतमा शिलामा उत्कीर्ण गर्ने पहिला मौर्य सम्राट् अशोकका पिता सम्राट् बिन्दुसार थिए । भोपाल समीपस्थ सांचीमा हालै एक शिलालेख प्राप्त भएको छ जसमा सम्राट् बिन्दुसारको नाम पनि उत्कीर्ण छ जसबाट उक्त कुराको पुष्टि हुन्छ । त व्यापकरूपले अभिलेखहरू प्रतिष्ठापन गर्ने काम सम्राट् अशोकद्वारा गरिएको देखिन्छ । सारनाथमा प्राप्त अन्तम कुशाण कालको एक शिलाछत्रमा भगवान् बुद्धद्वारा “धर्मचक्रप्रवर्तन समय उपविष्ट उपदेश यथा चतुः आर्य सत्य” उत्कीर्ण छ (४) । स्टेन कोनोका अनुसार पालिभाषामा उत्कीर्ण यहीनै एकमात्र भारतीय अभिलेख रहेको छ जसका आधारमा त्यस समय पालि त्रिपिटकको अस्तित्व रहेको कुरा निर्णीत हुन्छ (५) । महाकवि अश्वघोषकृत बज्रच्छेदिकाको खोतनदेशी अनूदित ग्रन्थ भोजपत्रमा लेखिएको हिन्दचीनमा प्राप्त भएको छ (६) । खरोट्टी लिपिमा लेखिएको

घम्पपद ग्रन्थ मध्य एशियामा प्राप्त भएको छ (७) ।

यद्यपि महान् आत्माहरूको जीवनी तथा त्यससित सम्बन्धित घटना, उपदेश, शिक्षाहरूलाई अक्षरत्व प्रदान गर्ने कार्य कममा अन्तिम वैदिक कालदेखि भइसकेको कुरा यस समयमा पाठ्यविषयको विविधता उपनिषद्हरूमा पाइएबाट स्पष्टतः अनुमान गर्न सकिन्छ (८) । भगवान् बुद्धका समयमै चतुःषष्ठी लिपिको प्रचार भइसकेको कुरा ललित-वस्तर ग्रन्थबाट बुझिएकोले पनि त्यस कुराको पुष्टि अझ स्पष्टसंग हुन्छ (९) । तर, प्राचीन कालमा मूर्तिपूजाको अस्तित्व देखि हापनि महान् आत्माहरूको जीवनीलाई आपना कलाकृतिमा दर्शाउने प्रयास तृतीय शताब्दी ई. पू. भन्दा अगाडि यहाँ उल्लेख्यरूपले भए जस्तो लाग्दैन । सन्धत उत्खननमा प्राप्त विभिन्न प्रकारका पशुहरूका बीचमा अवस्थित योगासन मूर्ति उत्कीर्ण मुहरको प्राप्तिले अवश्य पनि महादेवको पशुपतिस्वरूपको प्रतीकात्मकतालाई प्रकटित गरेको छ । फेरि, भगवान् बुद्धले मूर्तिका उपासनाको विरोधमा उपदेश गरेबाट मूर्तिपूजाको आधिक्य भगवान् बुद्धका समयमा यहाँ रहेको कुरा अवश्य निर्णीत हुन्छ । कुरुक्षेत्रमा अनुमानित दसौं शताब्दी ई. पू. को दुर्गाको एक प्रतिमा एत भएको छ जसलाई यहाँ उदाहरणार्थ प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । जावाल उपनिषद्का निम्न पंक्तिले पनि प्राचीन कालमा यहाँ प्रतिमापूजाको प्रचलन भएकोतिर स्पष्ट इंगित गर्दछ ।

भगवान् बुद्ध मूर्तिपूजाका कट्टर विरोधी भएको हुंदा उनका प्रगाढ भक्तहरूले पनि आराममा उनका मूर्तिको अनावरणसाथ पूजाकर्म चलाउन सकेका थिएनन् । हुनत चौथो शताब्दी ई. पू. मा उनलाई देववत् मानिन लागि-सकिएको थियो । दीर्घनिकाय ३२ सुत्तमा यक्ष र देवता-हरूको संवाद बुद्धसित भएको वर्णन गरिएको छ जुन यहाँ स्मरणीय छ (१०) । तृतीय शताब्दी ई. पू. मा सम्राट् अशोकले भगवान् बुद्धद्वारा उपदिष्ट उपदेशहरू शिलास्तम्भ-हरूमा उत्कीर्ण गरी प्रचारित गरेर पनि भगवान् बुद्धको प्रतीकोपासनाविषयक शिक्षा जीवन्तनै राखेको कुराको अनुमान हुन्छ । तर यो निश्चय छ- भगवान् बुद्धको जीवनी-लाई तृतीय शताब्दी ई. पू. मा प्रतीकात्मक रूपले चित्रित गर्ने परम्परा भने चलिसकेका कुराको यथेष्ट आधार भेट्टि-एको छ । धर्मचक्र प्रवर्तन स्थल सारनाथका स्तम्भका

नजीकको अवलोकनमा त्यसमा बुद्धजीवनी प्रतीकात्मक ढंगले दर्शाइएको निश्चयनै जानिन्छ । यद्यपि उक्त स्तम्भमा उत्कीर्ण आकृतिहरूको बेग्लै अर्थ लगाउनेहरू पनि छन् जुन युक्तिसंगत देखि ।

सारनाथस्थित उक्त स्तम्भको शीर्षक कलाको दृष्टिले ज्यादै नै आकर्षक छ । त्यसलाई घण्टाकृति भनिन्छ जसको आकार उत्फुल्ल कमल जस्तो छ । कमलनालका स्थानमा गोल कण्ठा छ औ त्यसका माथि एक गोल फलक । त्यसका माथि गोल शीर्षपट्ट छ जसमाथि चार सिंहका आकृतिहरू छन् । शीर्षपट्टमा एक हात्ती, एक वृषभ, एक दगुरिरहेको घोडा तथा एक सिंहको अर्धचित्र छ । यी शीर्षकका आकृतिहरूका बारेमा विद्वान्हरूका विभिन्न धारणा छन् । तिनी-हरूमा डा. लाखको बिचार स्मरणीय छ र उनका अनुसार शीर्षपट्टका हात्ती, घोडा, वृष र सिंहाकृतिहरू क्रमशः इन्द्र, सूर्य, शिव र दुर्गाका प्रतीक हुन् औ त्यस प्रकारको प्रतीकांकनले ती चारै देवदेवीहरू बुद्धका अनुगामी भएको कुरा इंगित गर्दछ (११) । सरसरती हेर्दा उहाँको विचार औचित्य-प्रदानै लाग्दछ । तर बौद्ध अनुश्रुतिमा बुद्धको जन्म हुँदा विशेषतः इन्द्र, शिव, ब्रह्मादिकै मात्र आगमन भएको कुरा वर्णित छ । फेरि, भगवान् बुद्धको जन्म हुँदाको दृश्य देखाइ-एका मूर्तिहरूमा पनि इन्द्र, शिव, ब्रह्मादिकै मात्र मूर्ति उत्कीर्ण देखिन्छन् । सूर्य र दुर्गाका मूर्तिहरू उत्कीर्ण गरि-एका पाइएका छैनन् । यी आधारहरूले डा. ब्लाखको उपरोक्त अनुमान युक्तिसंगत नलान्ने स्पष्ट छ । डा. फोगे-लले ती आकृतिहरू खालि अलंकारस्वरूप मात्र रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन् (१२) । श्री बी. मजुमदारले चाहिँ उक्त आकृतिहरू बुद्धजीवनीसित सम्बन्धित घटनाहरूका प्रतीक मानेको छ (१३) । उहाँको यस तर्कमा ओज रहेको कुरा अवश्य देखिन्छ । उहाँका अनुसार शीर्षकको घण्टाकृति कमलको प्रतीक छ जसलाई मायादेवीको गर्भको पनि प्रतीक स्वरूप मान्न सकिन्छ । भगवान्को आसननै कमल मानिन्छ । वैदिक साहित्यमा भगवान् नवद्वारयुत कमलमा आसीन हुने कुरा वर्णित छ ।

पुण्डरीकं नवद्वारं त्रिभिर् गुणेभिर् आवृतम् ।
तस्मिन् यद् यक्षम् आत्मन्वत् त वै ब्रह्मविदो विदुः (१४) ।

अथर्ववेद १०।८।४३

महायान बौद्धधर्मले पनि त्यसै तथ्यलाई स्वीकारेर "ओं मणिपद्मे हुं" को सुप्रसिद्ध मन्त्र प्राणीमात्रको कल्याणार्थ उपदेश गरेको छ । यसरी महायान बौद्धधर्मको जुन मूल उपदेश छ त्यो महायानको आफ्नै मौलिक देनस्वरूप नरही त्यसको प्रारूप महायान (महासंघिक) को अभ्युदयभन्दा पहिलेनै भइसकेको थियो भन्ने कुरा सम्राट् अशोकद्वारा प्रतिष्ठापित प्रस्तुत स्तम्भका शीर्षकले पनि स्पष्ट पारेको छ । शीर्षकका पशुआकृतिहरू बुद्धजीवनका भिन्न भिन्न घटनाहरूसित सम्बद्ध छन् ।

(१) हात्ती-बोधिसत्वको गर्भप्रवेशको प्रतीक । महाकवि अश्वघोष विरचित "बुद्धचरितम्" मा यसवारे उल्लेख गरेको छ ।

पूर्वं तु सा चन्द्रमिवाभ्रमध्ये स्वप्ने ददर्शात्मवपुर्विशन्तम् ।
नामेन्द्रमेकं धवलं न धीरा तस्मान्निमित्ताद्भिभयांचकार ।
बुद्धचरितम्, प्रथमः सर्गः

(ती रानीले गर्भधारणको पहिलो स्वप्नामा आफ्ना शरीरभित्र एक सेतो हात्तिले प्रवेश गरेको त्यसरीनै देखिन् जसरी बादलमा चन्द्रमा प्रवेश गर्दछन् । तर, त्यस कारणले हात्ती घीर रानी डराइन्) ।

द्वितीय शताब्दी ई. पू. को भारूत स्तूपमा पनि माया-देवीका सपनाका दृश्य कुँदिएका छन् जसमा हात्तीको आकृति पनि छ । (१५)

(२) वृष- बोधिसत्वको जन्मराशिको प्रतीक ! बौद्ध अनुश्रुतिअनुसार बोधिसत्वको जन्मराशी वृष रहेको छ ।

(३) अश्व- बोधिसत्वको महाभिनिष्क्रमणको प्रतीक । बौद्ध अनुश्रुतिअनुसार बोधिज्ञान प्राप्तिका लागि आफ्नो राजप्रासादबाट प्रस्थान गर्दा बोधिसत्व सिद्धार्थ गौतम कन्धक नामक घोडामा चढेर गएका थिए । अश्वघोष विरचित बुद्धचरितम्को अध्ययनमा पनि यस कुराको स्पष्ट पत्ता लाग्छ ।

इति सुहृदमिवानुशिष्य कृत्ये तुरगवरं नृवरो वनं यियामुः ।
सितमसितगतिद्युतिर्वपुष्मान् रविरिव शारदमभ्रमारुरोह ।
बुद्धचरितम्, पंचमः सर्गः

(यसरी वन जाने इच्छाले नरश्रेष्ठ कुमारले त्यस उत्तम अश्वलाई कर्तव्य कर्मको, मित्रको समान उपदेश दिए र

उज्ज्वल गति एवं द्युतियुक्त वपुष्मान् राजकुमार सेतो-घोडामाथि यसरी चढे जसरी शरत्कालका मेघमाथि सूर्ज चढ्छन् ।

(४) सिंह- बोगिसत्व सिद्धार्थ गौतम शाक्यसिंह भएको प्रतीक । सिद्धार्थ शाक्यकुलका थिए । यिनका पिता शुद्धोदन कौशल जनपदअन्तर्गत कपिलवस्तु शाक्य गणराज्यका गणप्रमुख थिए । यस कुराको पुष्टि बौद्धग्रन्थबाट हुन्छ ।

ऋजुं जानपदो राजा हिमवन्तस्स पस्सतो ।
धनविरियेन सम्पन्नो कोसलेसु निकेतिनो ।
आदिच्चा नाम गोत्ते न साकिया नाम जातिया ।
तस्मा कुला पव्वजितोहि राज न कामे अभिपत्त्ययं (१६) ।
-सुत्तनिपात, पव्वज्जासुत्त

(हे राजा यहाँबाट सीधा हिमालयको तलहटीमा कौशल देशमा एक जानपद छ । त्यसको गोत्र आदित्य हो र जाति शाक्य । हे राजा, त्यस कुलबाट कामोपभोगको इच्छालाई त्यागेर म परिव्राजक भएको हुं) ।

अर्को, ख्रिष्टाब्दको प्रारम्भिक कालको एक विशाल बुद्धमूर्ति सारनाथमा प्राप्त भएको छ । त्यसका खुट्टाका बीचमा एक सिंहको मूर्ति छ त्यसले पनि बुद्धको शाक्यसिंह पदवीतिर इंगित गर्छ (१७) ।

(५) चक्र- चौबीस धर्का भएको चक्र चौबीस बौद्ध-प्रत्ययको प्रतीक छ ।

(६) चार सिंह- शीर्षकमाथिका चार सिंह शाक्य-सिंहको पराक्रमलाई चतुर्दिशामा शंखनाद गर्ने बौद्धभिक्षु-हरूको प्रतीकस्वरूप छ । भगवान् बुद्धका शिक्षाको मूलमन्त्र उत्थान र अप्रमाद रहेको छ । सारनाथमा बुद्धद्वारा उपदिष्ट उपदेशको अध्ययनमा उक्त तथ्यको स्पष्ट कुराको भेटिन्छ । उनले भिक्षुहरूलाई आफूद्वारा उपदिष्ट धर्मको दूरस्थ प्रदेशहरूमा प्रचारार्थ उत्साहित गरेका थिए ।

"भिक्षुहरू, बहुजनको हितका लागि बहुजनका सुखका लागि, लोकमाथि दया गर्नाका लागि, देव र मनुष्यहरूका प्रयोजन, हित र सुखका लागि विचरण गर । दुई जना एक-

साथ नजाऊ । म पनि... उरुवेला... सेनानीग्राममा... धर्मो-
पदेशका लागि जाँदैछु (१८)।

सम्राट् अशोकद्वारा प्रतिष्ठापित अन्य स्तूपहरूका शीर्षकमाथि पनि भगवान् बुद्धको जीवनका घटनासित सम्बन्धित प्रतीकहरू निर्मित छन् । रामपुरवाकी शीर्षकहरूमाथि एकमा सिंह औ अर्कोमा वृषको आकृति कुँदिएको छ । भगवान् बुद्धको जन्मभूमि लुम्बिनीमा प्रतिष्ठापित अशोकस्तम्भमाथि अहिले कुनै मूर्ति पाइँदैन तापनि आरम्भमा त्यसमा अश्वकृति रहेको कुरा विदित हुन्छ । सातौँ शताब्दी ई. मा नेपाल एवं भारतको भ्रमणमा आउने चीनी यात्री युआनच्वांगले लुम्बिनीस्थित अशोकस्तम्भमाथि घोडाको मूर्ति देखेका थिए (१९) । बुद्धको जन्मभूमि लुम्बिनीको अशोकस्तम्भको शीर्षकमा अश्वकृति राखिनु औ उनी बोधिज्ञान प्राप्तिका लागि आफ्नो राजप्रासादबाट कन्थक नामक घोडामा चढेर मध्यरातमा प्रस्थान गरेको कुरा बौद्ध ग्रन्थहरूमा उल्लिखित भएवाट शीर्षकका आकृतिहरूको बुद्धजीवनका घटनाहरूसित खास सम्बन्ध भएको कुरा निर्णित हुन्छ ।

बौद्ध मूर्तिकलामा बुद्धको मूर्ति प्रदर्शन गर्ने परम्परा ख्रिष्टाब्दको प्रथम शताब्दीपूर्वसम्म पनि चलेको देखिएको छैन । भरहुत (१५० ई. पू.), गया (ई. पू. प्रथम शताब्दीको प्रारम्भ) तथा सांची (ई. पू. प्रथम शताब्दीको अन्त) का महान् बौद्धस्थलहरूका पाषाणवेष्टनी र प्रवेशद्वारहरूमा उत्कीर्ण आकृतिहरूको अध्ययनमा तत्समय बुद्धको मूर्तरूप प्रदर्शित गर्नुको सट्टा प्रतीकहरूको उत्कीर्णनद्वारा तिनलाई दर्शाउने परम्परा चलेको कुरा स्पष्टरूपले थाहा पाइन्छ । उक्त बौद्धस्थलहरूमा बुद्धमूर्तिको सट्टा रिक्त राजसिंहासन, पीपलवृक्ष, चक्र, तथा पाद जस्ता चिह्नहरू उत्कीर्ण गरिएका छन् (२०) । जसले प्रतीकात्मकरूपले बुद्धजीवनसित सम्बन्ध राखेको कुरा सजिलैसित अनुमान गर्न सकिन्छ । किनभने उपरोक्त चिह्नहरू क्रमिकरूपले सिद्धार्थ गौतमको राजसिंहासनत्याग अर्थात् महाभिनिक्रमण, बोधिज्ञानप्राप्ति, धर्मचक्रप्रवर्तन तथा मनुष्यहरूको बोधिज्ञानप्रति श्रद्धा, भक्तिका साथ अनुशीलन आदिका प्रतीकस्वरूप छन् । यी आधारहरूबाट ख्रिष्टाब्दको पूर्वसम्म कलामा बुद्धको मूर्तरूप उत्कीर्ण गर्ने परम्परा नचलेको कुरा स्पष्टरूपले थाहा हुन्छ ।

ख्रिष्टाब्दको प्रारम्भिक कालमा बौद्धधर्म मूलरूपले दुई शाखांमा विभक्त भएको थियो (१) हीनयान (स्थवि-रवाद) र (२) महायान (महासाधिक) । महायानको प्रारूपसँगै बुद्धका मूर्तिहरू बनाई तिनीहरूको उपासना गरित्त लागेको थियो । यसरी त्यस बेलासम्म बौद्धधर्मले आफ्नो मौलिक रूपलाई विशेष गरी छोड्न लागेको कुरा स्पष्ट हुन्छ । किनभने महायानीहरू बुद्धका लोकोत्तरस्वरूपमा विश्वास गर्दथे । यसैले यिनीहरूद्वारा चालिएको बुद्धका मूर्तिपूजाको प्रचलनले महायान धर्म प्राचीन समयदेखि प्रतीकोपासनामा अभ्यस्त हुँदै आइरहेका स्वसाधारण जनतामा लोकप्रिय हुनगयो । यसरी ई. पू. तेस्रो शताब्दीदेखि प्रथम शताब्दीसम्म नेपाल एवं भारतीय कलामा बुद्धको मूर्तरूप नपाइए तापनि ख्रिष्टाब्दको प्रारम्भदेखि बुद्धमूर्तिहरूको बाहुल्यता देखिन लागेको थियो । मानिसहरूले भगवान् बुद्धका जीवनीसित सम्बन्धित घटनाहरूमा आधारित मूर्तिहरू निर्मित गरी विभिन्न स्थानमा प्रदर्शित गर्न लागेका थिए । गुप्तकालीन भारतमा अनेकौँ प्रस्तरहरू पाइएका छन् जसमा बुद्धको जीवनीसित सम्बन्धित घटनाहरू चित्रित छन् (२१) । सारनाथमा प्राप्त बौद्ध अर्घचित्रहरूमा बुद्धका जीवनीका मुख्य मुख्य घटनाहरू अंकित छन् । एक ऊर्ध्वपटमा बुद्धका जीवनीका चार मुख्य घटनाहरू यथा जन्म, बोधि, धर्मचक्रप्रवर्तन तथा महाभिनिक्रमणका दृश्यहरू अंकित छन् । त्यसको समय पाँचौँ शताब्दी ई. को छ । दोस्रो ऊर्ध्वपटमा तीन खण्ड छन् । पहिलो खण्डमा मायादेवीको स्वप्न, बुद्धजन्म र सद्यः जात शिशु बुद्धका नाथ, नन्द र उपनन्द तथा इन्द्र र ब्रह्माद्वारा अभ्यर्थना छ । दोस्रो खण्डमा महाभिनिक्रमण र गयामा बुद्धका तपका दृश्यहरू छन् । तेस्रो खण्डमा मारविजय र महाभिनिक्रमणका दृश्यहरू छन् । कोशलनरेश प्रसेनजितका अगाडि विधर्मीहरूलाई छकाउनाका लागि बुद्धले चमत्कार देखाएको र आफ्नो मातालाई उपदेश दिनाका लागि त्रयस्त्रिंश स्वर्गबाट बुद्धको अवतरण भएका दृश्यहरूका अतिरिक्त क्षान्तिवादिन् जातकको आधारमा कुँदिएका बोधिसत्वद्वारा कलाबुका नर्तकीहरूलाई उपदेश बिदा तिनमाथि कलाबुका अत्याचारका दृश्यहरू अंकित मूर्ति र चित्रहरू पनि सारनाथमा पाइएका छन् (२२) । फेरि अजन्ताका भित्तिचित्रहरूमा बुद्धजीवनीका कथाहरू चित्रित गरिएका छन् (२३) । यसरी ख्रिष्टाब्दका शुरुभन्दा पछि बुद्धजीवनीसँग सम्बन्धित घटनाहरू कलामा अंकित गर्न लागेको स्पष्टरूपले देखिन्छ ।

उत्तर प्राचीन कालीन नेपालमा पनि महान् आत्मा-
हरूको जीवनी कलामा दर्शाउने कार्य भएको स्पष्टरूपले
अवलोकन हुन्छ। वासुदेव कृष्णको जीवनीको घटनासित
सम्बन्ध राख्ने कालीयदमन मूर्ति त्यसै समयमा निर्माण
गरिएको थियो। जुन मूर्ति हिजोआज हनुमान्ढोका सुन्दरी-
चोकमा प्रतिष्ठापित छ। त्यस ताका शिवपार्वतीका जीव-
नीका घटनामा आधारित मूर्तिहरू पनि यहाँ निर्माण
गरिएका थिए। यस तथ्यको पत्तो काठमाडौं नःचल, काठे-
सिभू तथा टंकेश्वरीस्थित कुमारसंभव महाकाव्यमा आधा-
रित मूर्तिहरूको प्राप्तिले हुन्छ। ती मूर्तिहरूमा पार्वतीले
महादेव पति पाउनका लागि गरेको तपस्या, महादेवले एक
जना ब्रह्मचारीको भेष लिई पार्वतीको परीक्षा गरेको,
महादेव-पार्वतीको दाम्पत्यजीवन र कार्तिकेयजन्मसित
सम्बन्धित घटनाहरू देखाइएका छन्। कुमारसंभव महा-
काव्यमा आधारित अनुमानित अन्तिम उत्तर प्राचीन कालका
मूर्तिहरू हनुमान्ढोकाअगाडि पनि प्रतिष्ठापित गरिएका
थिए। जुन हिजोआज पुलीसक्लबमा प्रदर्शित छन्। हिन्दू-
देवताहरूका जस्तै त्यस ताका कलामा बुद्धजीवनीका विभिन्न
घटनाहरूमा आधारित दृश्यहरू पनि अंकित गरिन लागेको
थियो। अनुमानित छैटौं शताब्दी ई. को चावहीलको
अभिलेखमा भगवान् बुद्धका लागि भवन निर्माण गरी
त्यसमा किन्नरीजातकमा आधारित घटनाक्रम चित्रमा
देखाइएको कुरा वर्णित छ।

संखिद्य सुचिरं कालं भवनं भवविच्छिद्यः।

किन्नरीजातकाकीर्णानाचित्रविराजितम् (२४)।

चावहीलको अभिलेख, अनुमानित छैटौं शताब्दी ई.

जातक ग्रन्थहरूमा यथार्थतः भगवान् बुद्धका पूर्वजन्मका
जीवनचरित्र छन्। यसरी त्यस ताका यहाँ बुद्धजीवनी
उत्कीर्ण गर्ने प्रचलन भएको कुरा थाहा हुन्छ। अनुमानित
सातौं शताब्दी ई. मा निर्मित एक शिलामूर्ति काठमाडौं
यंगालहिटीमा राखिएको थियो जुन हिजोआज राष्ट्रिय
संभ्रहालयमा प्रदर्शित छ। त्यो मूर्ति तपश्चर्यामा निरत
भगवान् बुद्धको तपस्या भंग गर्ने हेतु मारणको आक्रमण
भएको आख्यानमा आधारित छ। लुम्बिनीस्थित अशोक-
स्तम्भको समीपमा एक मन्दिरभित्र अनुमानित पाचौं
शताब्दी ई. को शालभञ्जिका समातेकी मायादेवीको भग्न-
मूर्ति प्रतिष्ठापित छ जसमा भगवान् बुद्धको जन्म भएको

देखाइएको छ। अनुमानित सातौं शताब्दी ई. को एक
शालभञ्जिका समातेकी मायादेवीको मूर्ति पशुपति देवपत्तनमा
प्रतिष्ठापित छ। यी आधारहरूबाट उत्तर प्राचीन कालीन
नेपालमा कलामा बुद्धजीवनी देखाउने परम्परा चलिसकेको
कुरा जानिन्छ।

मध्यकालीन नेपालमा पनि कलामा बुद्धजीवनी देखाउने
चलन चलेको देखिन्छ। अनुमानित बाह्रौं तेह्रौं शताब्दी
ई. को भ. पु. सिद्धपोखरीस्थित एक शिलामूर्तिमा भगवान्
बुद्धद्वारा राजगृहस्थित वेणुवनमा मगधसम्राट् विम्बिसार-
लाई धर्मोपदेश गरिरहेको दृश्य देखाइएको छ। वेणुवनमा
भगवान् बुद्धको आगमन भएको समाचार सुनेर राजा
विम्बिसार आफ्ना मन्त्रीहरू र नगरवासीहरूका साथ
दर्शनका लागि प्रस्थान गरेको बाँती मगधराजले मुनिश्रेष्ठ
श्री भगवान् बुद्धबाट अमृतं रस पान गरी दिव्य, निरामय
(शोक-मोहरहित), र निष्ठा (श्रद्धा) ले परिपूर्ण धर्मदृष्टि
प्राप्त गरेको कुरा बौद्धग्रन्थहरूमा स्पष्टरूपले वर्णित छ।
अश्वघोष विरचित बुद्धचरितम् महाकाव्यको षोडश सर्ग
यहाँ स्मरणीय छ (२५)। अनुमानित बाह्रौं शताब्दी ई. को
ल. पु. भिन्डेबहालस्थित एक चैत्यमा भगवान् बुद्धका जीव-
नीका विभिन्न घटनाहरू मूर्तिका रूपमा उत्कीर्ण छन्।
ल. पु. नकबहीलस्थित अनुमानित अन्तिम मध्यकालको
काष्ठकलामा भगवान् बुद्धका जीवनका घटनाहरू कुंदिएका
छन्। यसरी बुद्धजीवनी सम्बन्धी घटनाहरू विद्वान्हरूले
साहित्यको माध्यमबाट प्रचार गर्दै आइरहे जस्तै कलाकार-
हरूले उक्त धर्ममा आफ्नो प्रगाढ श्रद्धा, भक्ति अभिव्यक्त
गर्दै आफ्ना कला र शीपद्वारा खिष्टाब्दको प्रारम्भिक समय-
देखि मूर्तरूप दिदै आइरहेका छन्। कलामनीषीका उक्त
प्रकारका कार्यको फलस्वरूप बुद्ध एवं बुद्धधर्म लौकिक
जगत्मा अत्यधिक लोकप्रिय हुन गएको छ। अनि बुद्धधर्मले
विश्वमा सर्वाधिक लोकमान्यता हासिल गर्दै विश्वलाई
उज्ज्वल भविष्यमा आशान्वित गराएको छ। यसै कारणले
मनुष्य आजको लागि होइन, अपितु भोलिको सुखद
भविष्यको कामनामै बाँचेको छ। बस, सुखद भविष्यको
कामना!

दिप्पणी

१. हेर्नोस्- महाकवि अश्वघोष विरचित "बुद्धचरितम्", चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी-१, ई. सन् १९९६
२. हेर्नोस्- डा. मोतीचन्द्रलिखित "काशीका इतिहास" हिन्दी ग्रन्थ रत्नाकर प्राइवेट लिमिटेड, हीराबाग, बम्बई- ४, ई. सन् १९६२, पृ. ८८
३. हेर्नोस्- अ. सि. बोस लिखित "द काल अब द वेदज" भारतीय विद्याभवन, बंबई, १९६० ई. पृ. ११४-११५
४. हेर्नोस्- डा. मोतीचन्द्र लिखित "काशीका इतिहास" १९६२ ई. पृ. ७७, केटलग अब द म्यूजियम अब आर्कियोलजी सारनाथ, पृ. २३०
५. हेर्नोस्- " " " पृ. ७७ " " " "
६. हेर्नोस्- जयचन्द्र विद्यालंकार लिखित "भारतीय इतिहासका उन्मीलन" १९५६-५७ ई. पृ. २२८
७. हेर्नोस्- भारत समाचार
८. औपनिषदिक पाठ्य विषय उल्लेख्यरूपले निम्न छ-

स होवाच । ऋग्वेदं भगवतोऽध्येमि, यजुर्वेदं ... इतिहासपुराण पंचमं वेदानां वेदं पितृयं राशि... निर्धि... नक्षत्रविद्यां सर्वदेवजविद्याम्...

छा. उ. ७।१।२

तस्मै स होवाच । द्वे विद्ये वेदितव्ये इति हस्म यद् ब्रह्मविदो वदन्ति परा चैवापरा च । तत्रा परा ऋग्वेदो मजुर्वेदः सामवेदोऽथर्ववेदः शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दो ज्योतिषमिति । अथ परा यया तदक्षर-मधिगम्यते ।

मु. उ. १।१।४-५

एवं वा अरेस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेतद् यद् ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोथर्वागिरस इतिहास पुराणं विद्या उपनिषद श्लोक । सूत्राणि ।

वृ. उ. २।४।१०

हेर्नोस्- डा. मंगलदेव शास्त्री लिखित "भारतीय संस्कृतिका विकास" (औपनिषद् धारा) भारतीय विद्या प्रकाशन, वाराणसी, १९६६ ई. पृ. ४१, ४५, ९

९. चतुःषष्ठी लिपिका नाम निम्न लेखिएअनुसार छः-
१) ब्राह्मी, २) खरोष्ठी, ३) पुष्करसारी, ४) अंग-लिपि, ५) बंगलिपि, ६) मगधलिपि, ७) मांगल्य-लिपि, ८) मनुष्यलिपि, ९) अंगुलीयलिपि, १०) शकारिलिपि, ११) ब्रह्मवल्लीलिपि, १२) द्राविडलिपि, १३) कनारिलिपि, १४) दक्षिणलिपि, १५) उग्रलिपि, १६) संख्यालिपि, १७) अनुलोमलिपि, १८) ऊर्ध्व-नुलिपि, १९) दरदलिपि, २०) खास्यलिपि, २१) चीनलिपि, २२) हूणलिपि, २३) मध्याक्षरविस्तर-लिपि, २४) पुष्पलिपि, २५) देवलिपि, २६) नाग-लिपि, २७) यक्षलिपि, २८) गन्धर्वलिपि, २९) किन्न-रलिपि, ३०) प्रहोरगलिपि, ३१) असुरलिपि, ३२) गरुडलिपि, ३३) मृगचक्रलिपि, ३४) चक्रलिपि, ३५) वायुमरुलिपि, ३६) भौमदेवलिपि, ३७) अंतरिक्षदेव-लिपि, ३८) उत्तरकुख्डीपलिपि, ३९) अपरगोडादि-लिपि, ४०) पूर्वविदेहलिपि, ४१) उत्क्षेपलिपि, ४२) निक्षेपलिपि, ४३) विक्षेपलिपि, ४४) प्रक्षेपलिपि, ४५) सागरलिपि, ४६) बज्रलिपि, ४७) लेखप्रति-लेखलिपि, ४८) अनुद्रुतलिपि, ४९) शास्त्रावर्तलिपि ५०) गणावर्तलिपि, ५१) उत्क्षेपावर्तलिपि, ५२) विक्षेपावर्तलिपि, ५३) पादलिखितलिपि, ५४) द्विरुत्तरपदसन्धिलिखितलिपि, ५५) दशोत्तरपदसन्धिलिखित-लिपि, ५६) अध्याहारिणीलिपि, ५७) सर्वरुत्संग्रहणी-लिपि, ५८) विद्यानुलोमलिपि, ५९) विमिश्रितलिपि, ६०) ऋषितपस्तपत्रलिपि, ६१) घरणीप्रेक्षणलिपि, ६२) सर्वौषधनिष्यन्दलिपि, ६३) सर्वसारसंग्रहणीलिपि, ६४) सर्वभूतरुद्रग्रहणीलिपि, ।

-ललितविस्तर अध्याय १० (ललितविस्तरको चीनी अनुवाद ई. स. ३०८ मा भएको थियो) ।

हेर्नोस्- गौरीशंकर हीराचन्द ओफा लिखित "भारतीय प्राचीन लिपिमाला" वि. सं. १९७५, (ई. सन् १९९८) पृ. १७

१०. हेर्नोस्- हरिरामद्वारा संपादित "नेपालको प्राचीन अभिलेख" नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान वि. सं. २०३०, पृ. ३१८, राहुल लिखित "पुरातत्व निबन्धा-वलि"
११. हेर्नोस्- डा. मोतीचन्द्र लिखित "काशीका इतिहास" ई. सन् १९६२, पृ. ६२

NEPAL

(Continued)
THE POPULATION
THE NEWARS

by Sylvain Lévi

The population of Nepal divides, as is usually the case, into two groups: the masters and the subjects, the conquerors and the vanquished. The masters are the Gurkhas who conquered Nepal in 1768. The subjects are the Nevars, the masters at one time, dispossessed by the Gurkha conquest. If one believes the Vamcavali, the Nevars themselves only entered the valley after the institution of the Nepalese era (year 9=889 J. C. ; rectified date; 1096 J. C.); they came from southern India under the leadership of Nanya deva an ordinary raja of the Carnatic (The central plateau of the Deccan); their native place was the country of Nayera. The classical geography of India ignores this country. The chronicler, or rather the tradition he follows evidently designates under that name the country of the Nayars or Nairs, the Malabar coast. Legends confirmed by positive indications connect, in fact, the religious history of Nepal to the southern extremity of the peninsula. When the Nevars who had definitely become part of the Hindu civilization, preoccupied themselves to find ancestors on the soil of orthodox India, the Nairs quite naturally struck the complaisant imaginations of the national genealogists. The analogy of the two names: Nayera, Nevara, already demonstrated to evidence the original parentage of the two nations; besides, if the Nevars scandalized the Brahmans

by their indifference to the sacrament of matrimony, the Nairs at the other end of India were practising the same doctrine, and although admitted in the Brahmmanic organization, they faithfully cherished the custom of pelynadry, common to the Himalayan tribes. The 'Svamins' of the Deccan while passing through as pilgrims or installed as priests in Nepal, must have noticed at first sight these links between the Nairs and the Nevars, since colonel Kirkpatrick was equally aware of them at first sight. The conceit of the Newars is flattered by this reconciliation, since the Nairs in spite of their irregular practices are classified as Ksatriyas amongst the noble castes.

But history has drawn nothing from these whims: the features, the customs, the language of the Nevar reveal quite another origin; it is to the North of the Himalaya that one must look for their cradle. And it is also from there that the local traditions contained in the Puranas and the chronicles, bring the first inhabitants of the valley: The Bodhisattva Manjucris, who opened an outlet to the imprisoned waters and who transformed the old lake into inhabitable earth, came into Nepal from Mahacina-China; the disciples who followed him, and who were the first colonists, were also people from the Maha-Cina; the king whom he installed,

Dharmakara was a native of this same country. Only later, with the Buddha Krakuc-chanda, orerunner of Cakya muni, Brahmans and kaatriyas came from the Hindustan; and it was a Hindu raja, Dharmapala who succeeded to Dharmakara the Chinese. Kings and Saints hastened since then in a flock from India; yet Nepal escaped again to the "people of the four castes". The barbarous Kiratas who had come from the eastern valleys, took possession of the town and reigned over it for a long time. A raja who had come from southern India, Dharmadatta of Kanci (Conjeveram), expelled them and re-established the four castes. But the deplorable times of the iron age, of the Kali Yuga, had arrived and the ksatriyas of an authentic character had disappeared. The god-father and patron of Nepal, Ne Muni, had no choice but to select a king among the shepherds; these shepherds, it is true, were really worth princes, because they had entered Nepal as the followers of Krisna, the god shepherd. After the shepherd, a new dynasty of herdsmen (Abheras) governed the country; then the Kiratas became once more the masters. However, there remained in Nepal personages of Kastriya blood; the powerful emperor Acoka was able to find a son-in-law. Lastly there appeared the legitimate dynasties of real Rajputs, who came from the West: the Race of the Moon, the race of the sun, the Thakuris.

Free from the disguises of the legends, the account reduces itself to a small number of acceptable facts: a first immigration arrives from the North of the Himalaya; it is followed by another immigration which arrives from the south. The country at first belongs to warlike tribes established in the mountains of the East; the population of shepherds which occupies it, several times attempt to shake off their yoke. Lastly, bellicose parties, sprung out from the Rajput countries succeed in gaining independence to Nepal, and under their authority the

kingdom becomes civilized.

The Nevars are the companions of Manjucri; their features like their language show their parentage with the tribes of Tibet as well as with the other indigenous clans which share between them the territory of the Gurkhas' kingdom. The Eastern tribes, the least penetrated by the Hindu influence, still retain positive signs of their origin. Thus the Limbus, who form a branch of the Kiratas divide themselves into two tribes: the tribe of Kaci or Benares and the tribe of Lhasa; they relate that ten brothers born at Benares, separate themselves into two groups and found again themselves in Nepal where they had come, some directly from India, others by a 'detour', in passing through Tibet. Another myth gathered by Sarat Chandra Das deserves to be recalled as an historical document owing to the amount of general truth contained therein, it could very easily be applied to most of the Nepalese valleys: one day, a Tibetan herdsman who was tending to his flock towards the defile of Kangla, to the west of Kanchanjanga, discovered that one of his yaks had disappeared. He followed the marks crossed the defile and found his yak, lazily stretched, with its stomach well filled. The tired herdsman falls asleep; on waking up, the yak was still missing; a new search brought the shepherd on the marks of the animal to a verdant vale. He playfully sows a few seeds of barley, returns to his country, relates his discovery; nobody wishes to believe him, still less to go and see for themselves. A little while later, our shepherd leads his flock in the valley he had visited he found again his barley sprouting with ripe ears (of barley) on to it. He plucks them and shows them to his friends. This time they were compelled to believe him and they flooded him. In this way the village of Yangma was founded.

The ancient ancestors of the Nevars came, also, undoubtedly from the northern regions

and their name, which has no relation at all to the more or less authentic country of Nayera, is in direct connection with the very name of Nepal, either be it that it derives its origin from the word Nepal (Nepala), or that Nepal owes on the contrary her name to a Sanscrit adaption of local ethnic¹. The date of their migration is not clearly determined; no history has registered it. Hodgson, however, has found that the legends of the reigning races indicated an interval of 35 to 45 generations, or 1000 to 1300 years, since their entry into the country; he rather preferred the more ancient date, in relying on the comparison of local idioms with the Tibetan tongue; their roughness and poverty offer a sharp contrast to the suppleness and the richness of the Tibetan language, such as it was shaped by the apostles and doctors of Buddhism from the VIIth. century. So long a lapse of time, and the accidental infusions Hindu blood have not sufficed in eradicating the primitive traits of the race. The Mongolian type, described by Hodgson, on the faith of numerous observations, is still recognizable on the features of the Nevars and of the populations which surround them, Magars, Gurungs, Sonuwars, Kachars, Haiyous, Chepangs, Kasoundas, Mourmis, Kirants, Limbous and Lepchas: head and face very large, particularly large between the cheek-bones; large forehead often narrowed on the top, receding chin; large and protruding mouth, but the teeth vertical and the lips without abnormal thickness; heavy jaws, widely separated eyes, on a level with the cheeks, more or less shaped obliquely; pyramidal nose fairly long and raised except at the bridge where it is often deeply sunk in to the point of allowing the eyes of meeting, but of a coarse form, thick-set, especially at the tip, with large round nostrils: abundant and flat hair; the face and body without hair; the stature rather low, but muscular and vigorous. The Nevars, compared to their less civilized neighbours, are distinguished by a longer face, larger eyes and a better sha-

ped nose; this is here the mark of inter-marrying with Indians.

Civilization has been the cause of the disappearance of the social organization of the primitive Nevars; one can have an idea with the help of the other tribes of the same race, established in the remote valleys and better sheltered from outside influences. They are all divided in tribes, sectioned in clans and by-clans; the idea of caste is strange to them, the quality of birth is absolute. Customs of endogamy and exogamy govern marriages; the bride must belong to the tribe, but must not be issue of the same clan; fraternity by blood, friendship is reckoned with as much as the bounds of the clan. The food is not regulated by any law; except the totem, eponym animal of the group, is prohibited. The bull is a good particularly appreciated; the Gurkhas have had to fight severely with their subjects to impose on them the respect of the cow "Hindu fashion". The dead are sometimes burnt, but more often buried. Religions so to speak officially is a rudimentary Buddhism. Witchcraft, the belief in spirits, the practices of sorceries are universally acknowledged.

Buddhist missionaries from India were undoubtedly the first to bring the gospel in the valley of Nepal. After the accomodation of the colonists brought by Manjucri from China, the symbolism of the traditions brings into Nepal the prehistorical Buddhas and their successor of Cakyamuni. The fringe of the Terrai, propitious to the growth of the Buddhas, would also skirt the mountains of Nepal; from the garden of Lumbini, the eye encompasses a horizon of verdant heights and frozen summits which are the Nepalese Himalayas; the besetting allurements of the near at hand refuge might have drawn the Buddhas, amateurs of alpine sceneries: example, the mountainous circle of Rajagrha, so dear to Cakyamuni. The Jainas, who shared

this taste of picturesque landscapes and this eagerness of apostdeship, seem to have attempted to wrest from Buddhism, the conquest of the Himalayas: one of their legends shows the last of the great apostles, Bhadrabahu, on his way to Nepal, at the time of the gathering of the council of Pataliputra, half a century before the arrival of the Macedonians into India.

Buddhism, supple and convenient, was able to find its way in the organization of the Nev-ars without any upheaval; it discreetly sowed the conceptions and doctrines of India, and allowed the harvest to slowly ripen. No sooner was it ripe, than a brutal adversary came to wrest it away. The sacerdotal Brahmanism, threatened to extinction by the triumph of the heresies, had cleverly searched for a refuge in the popular worships; it had adopted and consecrated them, and renewed pantheon. Tradition, in Nepal as in India has incarnated this crisis in the Cankara acarya, the most formidable champion of Brahmanic Hinduism. It is made to appear twice in Nepal, by twice employing the same procedure of factitious connection: the presence of two Cankara (deva) kings, is interpreted as a positive souvenir of the double passage of Cankara into arya. Cankara arrives in Nepal; he finds there the "four castes" converted to the Law of Buddha. He triumphs without a struggle over the convents, wins a brilliant victory on the father of families (grihasthas) massacres a portion of the vanquished, forces cruel humiliations on others, cancels the signs which distinguished the religious men from the laymen, constrained the nuns into matrimony and substitutes the god Civa to the Buddha.

On their side, the royal families, that had arrived from India or who pretended having done so, were not of nobility to impose themselves with impunity. Licchavis or Mallas, their names shone with a disquieting brilliancy in the annals of Buddhism. In the VIth century,

Samudra Gupta, Emperor of Hindustan, could still boast of some parentage with the Licchavis. Brahmanic presumptions had progressed since and the code, said to be from Manu, who gave to orthodoxy his articles of faith, classified the Licchavis and the Mallas (together with the Khasas called upon to ascertain some day their succession) among the illegitimate castes sprung up from the Ksatriyas. Their ancestors were really authentic Ksatriyas, united with the women of the same castes; but one among them had neglected his sacred duties, and his son was thereby excluded from the Savitri, the formula of initiation which "regenerates" the high castes, lowered on the condition of degenerated Ksatria (vratya) and the indelible stain was transmitted to his descendants. To win back the lost honour and stand up on an equal with the true Rajputs, the Licchavis and Mallas were compelled, alike the Khasas after then, to proclaim a serve rigorism and to reject unions of inferior rank. Nepal thus acquired her local Ksatriyas adorers (worshippers) at the same time as Buddhistic and Brahmanic gods and which naturally served as a connecting link between the two avowals. Finally the missionaries who had brought from India, the worship of Civa had at the same time introduced the system of castes which was inseparable from it; the adepts they had won were immediately incorporated in define groups, established in imitation of India, but without, however, copying her; the valley was too widely separated from Indian, by its past, by its traditions, by its customs to enable her to unite immediately to the Hindu communities. Thus a double society worked out in Nepal: one under the control of the Brahmans, wholly destributed in defined castes, characterized by the serve of the table and the bed: no legitimate marriage outside the caste; prohibition, under penalty of forfeiture and irrevocable exclusion, to eat in common with other castes. The other, heretic, hostile in principle to the system of castes but already affected with the contagion: a religious

and military autocracy organized to the fashion of the Brahmans and the Hindu Ksatriyas, at its head. The strength of the example given by the superior classes, the fashion, the mind prone to imitation assured from that, time the triumph of the Brahmanic organization; gradually, each class of the Buddhistic society closed up within insurmountable barriers.

The conquest of Nepal by Harisimha deva in 1324 precipitated the elaboration of the system of castes. It brought in to reside in the valley for the first time, a Hindu king of blood and origin irreproachably authentic and a conscientious observer of the laws of Brahmanic purity. He is believed to have brought with him seven castes: Brahmans, Bhadelas (Bandyas ?) Acaryas, Jaisis, Vaidyas, Rajakas and Khadgis. The enumeration is expressive; Harisimha, expelled by the Musulmans of the Terai regions where he reigned, took the precaution to bring away with him in the suspicious shelter which alone remained open to him, the indispensable auxiliaries of the holy life: the masters of sacred science, the priests of local divinities for the soul and for the benefit of the body, the doctors, the washermen and the butchers; the one was no less necessary than the other. To entrust one's limbs, one's clothes, one's meat to servants whom the law does not authorize to undertake these various employments, does not expose one to the least risk, save the negligence of the most solemn duties. Harisimha deva did not wish to lose neither his soul or his rank. His washermen and Hindu butchers introduced in the Nepalese society bore the same austere conceit as the Brahmanic and the Ksatriyas; consigned by the Brahmanic law to an infamous rank, they relished, however, the honor of being classed therein; and their example influenced the lower strata of the population to the benefit of the formation of castes alike that of the Brahmans working on to the top of the social ladder.

The conquest of Harisimha, hastened also by its political results, the opening of the new 'regime'. Having supervened after a long crisis of feudal anarchy, it held away with equality over the parties and the rival clans and re-established order. Soon after, the restoration of the Mallas gave back to the country a national monarchy adept at understanding and satisfying the local interests. The reign of Jaya sthiti Malla falls in this period of fruitful seclusion that follows violent upheavals and works out durable benefits. Happily Harisimha deva and his dynasty had introduced in Nepal the social pre-occupations which stirred India at that period. The crushing triumph of Islam, the ruin of the last of Brahmanic empires threatened with a sudden collapse the institutions which the sacerdotal talent had patiently erected. To avoid such a formidable catastrophe, the few princes who retained with their independence the religion of the past, gathered at their court eminent jurisconsults (lawyers) bade them to draw up "Sommes" (summaries) intended to complete the written law, for a long time unchangeable, with the help of the oral law, constantly rejuvenated to adapt itself to the present. The house of Harisimha deva was distinguished by its zeal. The minister of Harisimha, the Thakkura Candecvara, composed or had composed under his name two encyclopaedias of religious jurisprudence: the Smriti-Ratnakara and the krtiya-Cintamani; among the princes of the branch (House) who reigned over Tirhout on the southern frontier of Nepal, Narasimha deva patronised Vydyapati, author of the Dana-Vakyavali; Madanasimha deva ordered the writing of the Madana-Ratna-Pradipa; Chandrasimha deva protected Micra Micra, author of the Vivada-Candra and Hari Narayana favoured Vacaspati Micra, author of the Vivada-Cintamani. Jaya Sthiti Malla was keen on the accomplishment of the same work in Nepal. He called five Pundits from India to help him: Kirthi Natha Upadhyaya Kanyakubja, Raghunatha Jai Madhali, Sri Natha Bhask, Mohi

Natha Bhatta and Rama Natha Jha who compiled the *Castres* and drew from them a series of laws on the castes, the funerals, the houses, the fields. "Laws of such a nature existed in the past, adds the chronicler, but they got lost owing to the neglect in not using them".

The task was a delicate one; it was a case of adapting the social institutions of Brahmanism to a population divided into two autonomous communities and over which triumphism. It was therefore necessary to carefully arrange matters as regards the feelings and the traditions of the majority, if one wished to work out a lasting benefit. In the first instance it was the question regarding the *bandyas*; the adopted solution had to exert its influence on all the other problems. The *Pundits* only managed the affair. They admitted on the faith of the traditions, that the *Pandyas* were the real descendants of the *Brahmans* and the *Ksastriyas* converted by the Buddha *Krakucchanda* during the *Treta* period; the vicissitudes of time and the intervention of *cankara acarya* had compelled them to neglect the monachal life, to live among his own kink (in family) and to exercise professions; but the "four castes" did not honour them the less. It was decided to classify them according to their genealogy, as *Brahmans* or as *Ksastriyas*, but without establishing any sub-divisions. "The *Bandyas* are equals to the *Samnyasis* who are all of one class alone without any caste distinction. The equality of the two religions was thus recognized in principle; but it worked out to the benefit of Brahmanism which supplied the point of departure of the classification:

The population was divided to the number of 64 castes:

1) 'Brahman', or 'Dvija', or 'Vipra': sacerdotal caste. They belonged to the two great Brahmanic families: *Panica-Gauda*, *Brahmans* of *Hindustan* come up from the neighbouring

plains into *Nepal*; *Panica Dravida*, *Brahmans* of *Decan*, brought and installed by *Cankara acarya*, according to the tradition, but renewed or multiplied in fact by the frequent political or religious relations of *Nepal* with the South of *India*.

2) 'Bhupa' 'Raja' 'Narendra', or 'Ksastriya': military caste.

3) 'Lekhaka': writer.

4) 'Kayastha': scribe.

The exaltation of the castes of the writing was a sign of the ages; it consecrated the triumph of the regular administration, or as we shall say, of the offices. Their power was recent, but it has done nothing but grow since then and the *Kayasthas* of *Bengal* contest today the first place to the *Brahmans*.

5) 'Mantrin': Counsellor

6) "Saclva": Comrade

7) 'Amatya': Minister

These three castes comprised the high 'personnel' of the court.

8) 'Pujita' These three castes probably comprised the priests of various

9) 'Devacinta' ranks who took up the

10) *Acarya* profession of local god worship or other functions known to be compromising. The *Pujita* is undoubtedly the *Pujari* who officiates in the temples of *Giva* and of the *Caktis*:

1) *Acarya* is the *Brahman* of the *Nepals* who became *Hindu*, to whom he serves as a spiritual professor and as a priest at certain ceremonies. The *Devacinta* is a variety of the same nature.

- 11) 'Grahacintaka': Astronomer
 12) 'Jyotisa': Astronomer
 13) 'Ganika': Calculator
 14) 'Daivajna':
- Four castes of analogous profession but classified at different ranks of the social ladder, according to the nature of their speciality and of their customers.

The abundance of astrologers castes answers to the passionate tendency of the Nepalese for astrology. The Chinese have ascertained this taste as well as the Europeans. Nevar or Gurkha, the Nepalese will consult the astrologer in every circumstance, whether it is a question of taking a medicine, of taking a wife, or of waging a battle; the horoscope regulates all the details of life.

- 15) 'Alama': ?
 16) 'Srichante': ?
 17) 'Sajakara': ?
 18) 'Supika': ?
 19) 'Cichaka': ?
 20) 'Marikara': ?
 21) 'Silpikara': Artisan.
 22) 'Bharika': Bearer ?
 23) 'Napika' barber. One of the most considered beings of Hindu society, which has constantly recourse to his cares; he is the worthy counterpart of the western Figars, with the same variety of accessory appropriations: surgeon, mediator, etc.
 24) 'Lepika': plasterer
 25) 'Darukara': workman in wood
 26) 'Taksaka': carpenter
 27) 'Srinkhari': ?
 28) 'Ksetrakara': land-surveyor. The reform of weights and measures worked out by Jaya Sthiti Malla made his work already very complicated still more difficult. The estimate of a surface or of a weight was not a passable task, because the unity of measure would vary with the quality of the thing to be measured. (See inf. p. 299).
 29) 'Kumbhakara': potter. Still another element most indispensable to a Hindu commu-

nity, the laws of religious purity incurring an awful consumption of clay pots. The accumulation of the fragments of (earthen pots) pottery and of clay pots which bake in the sun betrays the entrance of a Hindu village.

- 30) 'Tuladhara': weigher. (key. sup. 28)
 31) 'Karnika': weaver ?
 32) 'Kamsyakara': metler of ordinary alloyed metals and manufacturer of clocks.
 33) 'Suvarnakara': Goldsmith.
 34) 'Tamarkara': a worker in bronze.
 35) 'Gopala': shepherd.
 36) 'Bhayalacancu': ?
 37) 'Kamjikara': ?
 38) 'Tayoruta': ?
 39) 'Tankadhari': ?
 40) 'Vimari': ?
 41) 'Surpokara': ?
 42) 'Natebaruda': ?
 43) 'Bathahom': ?
 44) 'Gayana': Singer
 45) 'Citrakara': Painter
 46) 'Natijiva': actor who prostitutes his wife
 47) 'Surabija': ?
 48) 'Mandhura': ?
 49) 'Vyanjanakara', maker of porridge, cook
 50) 'Mali'. Gardener
 51) 'Mamsavikri'. butcher
 52) 'Mirata'. hunter ?
 53) 'Badi': ?
 54) 'Dhanyamari': ?
 55) 'Tandukara'. weaver ?
 56) 'Nadichedi'. cutter of the umbilical cord
 57) 'Kundakara': ivory carver.
 58) 'Lahakara'. blacksmith, ironmonger.
 59) 'Ksatrikara'.
 60) 'Dhobi': washerman.
 61) 'Rajaka': dyer; clearer.
 62) 'Niyogi': ?

63) Mantngi

64) Carmakara carriers and skimmers.

It was further necessary to provide for the legal situation of an already considerable group and which claimed for a special treatment. The Brahmans come up from the plains have often allowed themselves to be seduced, without attempting at resistance, by the charm very little fierce, of the mountaineers; but the populations who had welcomed them and who respected their prestige were not disposed to accept for the children of these irregular unions, the degrading condition which the orthodoxy of the codes imposed on them. The Brahman always accommodating himself with Heaven, imagined several transactions: In the Gurkhas' country, he resuscitated, as we shall see, the caste of the khas, which had disappeared in usage by his illegitimate progeny. In Nepal, among the Nevars, he invented the group of the Jaisis, an intermediate class that pretended to equal in rank the class of the Bandyas. At the time when the Bandyas were assimilated with the Brahmans, it was necessary to seclude the pretensions of the Jaisis. They were then divided into four classes, according to the social condition of their mother; Acarya, Daivajna, Vaidya, Crestha. The Jaisis Acaryas, born of a mother of the Acarya class, had to fulfil the functions of the Acarya for the Jaisis group; the jaisis Daivajnas had to be their astrologers. The Cresthas represented the Ksatriyas in this particular community. The Jaisis Acaryas were again sub-divided into three classes, the Jaisis Daivajnas in four classes, the Cresthas in a great number; the Brahmanic string, the envied emblem of honour, was granted to all the Jaisis Acaryas and Divajnas, and to the first ten classes of the Cresthas. The variety of professions of the Cresthas explained this inequality of treatment; some were soldiers, others merchants, still others bearers or farmers. The rules of the Pandit reserved bas-

ides to the Jaisis the profession of medicine and grouped in one caste with four subdivisions those among them who exercised it.

The Jyapus or Jaffus peasants who formed half the indigenous population, were classed among the Cudras and formed 32 divisions: the Kumhal (Kumbhakara), potters formed four other divisions of the same class. The caste or rather the extra-caste of the Podhyas, which comprised the most vile professions; executors, killers of dogs, removers of filth, etc. was divided into four sections.

Water, in the Hindu society, marks the boundary of purity; a caste is honourable if the superior caste can without falling from their ranks, accept from its hands drinking water. The Podhyas, the Carmakaras and the three castes which precede them were excluded from water, however, at the beginning of the XVIIIth Century, the king Laksmi Narasimha Malla of Kathmandu, in return for personal services of an intimate nature which had been rendered him by a washerman of the Rajaka caste and by his daughters, undertook to allow water to pass through the hands of the Rajakas, that is to say, he undertook to introduce them on his own authority into the group of pure castes.

The system of the caste compels, as a preliminary condition, the scrupulous fidelity of the women; adultery between individual whom the law does not authorise the union, is a stain which risks by contagion to spread to the most innocent. The Gurkhas, scrupulous orthodoxes have enacted fearful penalties against such a fault. The Nevars had inherited from their Mongolian ancestors a philosophical indifference on the virtue of women. The councillors of Jaya Sthithi Malla contented themselves in decreeing that if a woman had relations with a man of inferior

caste, she would be degraded and would take the same rank in the caste of her seducer.

The famous "Chapter of hats" has its place marked in the Codes of India, all the marks of the caste have the precious advantage of preventing terrible confusions. The podhyas, the pariahs of Nepal, had no right to wear the national head-piece; the vest, the shoes, the gold ornaments were also denied them. The Kasais (butchers) were compelled to wear sleeveless clothes. Tile roofings were forbidden on the houses of the Podhyas, of the Kullus (Curriers) and on the Kasais.

The "four castes" including the Cudras were compelled to observe the rules of the Vastu-prakarana and of the Asta-varga on the construction of houses. The Brahmans and the Ksatriyas were compelled to employ Brahmans for the ceremonies of foundation; the Vaicyas and the Cudras could only employ Daivajnas.

The funeral rites were treated with as many items: thus the melody of the Dipaka-raga was reserved to the ceremony of the cremation of kings, certain castes had the privilege to employ the kahalas (long trumpets) during the cremation of their dead.

The clever inventions of the Pundits of Jaya Sthithi Malla have outlasted the centuries; time without altering the foundation has modified the 'facade'. This is on account of the caste, as well in India as in Nepal, in spite of its immutable features, subject to the common law of living organisms: it develops, it increases, it dies. A continued work of reproduction by scission, under the influence of time, places men and events, draws uninterruptedly from each actual caste secondary castes which prolong their original caste, envelop them and eventually succeed in suppressing them. The Nevara of today, secluded from the society of the Gurkhas, are divided into two great communities,

corresponding to the two rival avowals: the Buddhamargis or Buddhists, the Civamargis or Civaiteis².

The Civa-margis, belonging to one of the religions of Hinduism, naturally enters the general frame-work of Brahmanic classification; the four regular castes: Brahmans, Ksatriyas, Vaicyas and Cudras are each represented by several groups, enclosed within a common barrier and further separated between them by the fundamental laws of the table and the bed.

A. The Brahmanic castes are:

- 1) 'Upadhyaya' the highest class of the Brahmans. They have the right to enter the temples of Taleju, the tutelary goddess of Nepal, a mysterious divinity introduced by Harisimha Deva. They hold the professions of spiritual masters (Gurus) and of chaplains (purohitas) for the use of the Bra and Rajputs (or Ksatriyas).
- 2) 'Lawar-ju' of inferior rank, serve as gurus and as purohitas to the inferior classes.
- 3) 'Bha-ju', they are consulted in case of illness, religious counsels; but they never give medical advice.

B. The Ksatriyas castes:

- 4) 'Thakur' or 'Malla', descendants of ancient royal families; they are admitted on that title in the Gurkha army and never take up professions in the mercantile or in private service.
- 5) 'Nikhu', exclusively painters of religious articles: they hold a fairly important role in the procession of Matsyendra Nath, the ancient patronal divinity of Nepal.
- 6) 'Sheashu' The Cresthas of the anterior
- 7) 'Sherista' organization.

The two groups form only one caste, united by commensalism and connubiality; they supply the Anglo-Indian army with excellent recruits; several have won the military cross.

C. Castes of the Vaicyas:

- 3) 'Joshi', the Jaisis of the anterior organization; they expound the Castrás, but do not follow any sacerdotal (priestly) function.
- 6) 'Acar', the Acaryas of some time ago; they are the priests of the temples of 'Taleju' at Kathmandu and at Bhatgaon.
- 10) 'Bhanni': They dress victuals (cook) for the divinities of the temples of Taleju.
- 11) 'Goaku' (Gulcul) 'Acar.' priests of small temples where they accomplish the rites of the expiatory 'homa' for those who die on inauspicious days; but take no part in the funeral strictly speaking. By the rites of homa, the Goaku Acar takes on him the sins of the dead; but if he makes an error in the fulfilment of the rites, he himself is lost. The Gaoku Acar also serves as a priest to those Nevars or uncertain and suspicious origin.
- 12) 'Makhi' Cooks and table servants.
- 13) 'Lakhipar': Auxiliaries of those preceding. All the castes accept food from the hands of these two castes.
- 14) 'Bhaghs Shashu': servants for ordinary services.

The Buddhistic community is divided into three great categories. a) the 'Banras' (Bandyas) who have clean-shaven heads; b) the 'Udas' worshippers of Buddhistic gods exclusively, alike the Banras, but who allow just a tuft of hair to grow on the summit of their head,

(c) the mixed castes, who worship at the same time the gods of Buddhism and those of the Civaite gods whom Buddhism have not adopted.

A. The Bandyas, who are the Brahmins of Buddhism, are divided into professional groups.

- 1) 'Gubhar-ju' (Gubal', 'Gubahal', Gura-bhaju): the highest class, the only one which supplies the high Buddhistic clergy, the Vajracaryas, and which possesses Pundits. During the religions ceremonies, they wear a sacred string alike the Brahmins and the Acras
- 2) 'Barrha-ju' they work in silver and gold but
- 3) 'Bikhu' only manufacture ornaments.
- 4) 'Bhiksu' The Bikhsu is besides, a priest
- 5) 'Nebhar' of inferior rank who serves as an assistant to the Vajracarya.
- 6) 'Nibharbhari': they work in bronze and in iron, manufacture holy articles and plates and dishes and are tinmen.
- 7) 'Tarnkarmi': They manufacture guns and canons either of iron or of bronze.
- 8) 'Gamsabarhi' work in wood, carpenters.
- 9) 'Chevarbarhi' and also plasterers and stuccoers,

These nine groups form one caste only, in the light of marriage and of victuals.

B. The group of the Udas borrows its name from the highest of classes which constitute it; it is divided into seven sections, but which constitute like the Bandyas, one caste only, in the strict sense of the word.

- 10) 'Uda': they have been for a long time the great traders of Nepal; the trade with Tibet and Bhutan was in their hands. But their wealth and the social status have declined to the benefit of a class held to be the lowest, the 'Sarmis'.

- 11) 'Kassar' (Kamsyakara): they work in alloys of metal.
- 12) 'Lohankarmi': stone cutters and builders as well for religious usage as for private undertakings.
- 13) 'Sikarmi': Carpenters.
- 14) Thambas' (tamrakara): copper, bronze and zinc smiths.
- 15) 'Awal': tile-makers and tilers.
- 16) 'Maddikarmi': bakers.
- C. Mixed castes, at the same time Buddha-maerigis and Civa-margis.
- The six first groups, which form among themselves alone half of the Nevar population, bear the collective name of Jaffus (Jyapus) which properly belong to the fifth class; they only form one caste in legal sense.
- 17) 'Mu': they cultivate exclusively one specie alone of aromatic herb, which serves for the head-dress and which is offered as a gift to the gods.
- 18) 'Danghu': surveyors.
- 19) 'Kumhar' (Kumbhakara): potters
- 20) 'Karbujha' funeral musicians.
- 21) 'Jaffu' or 'Kissini' peasants who cultivate
- 22) 'Boni' the soil.
- The twenty four classes which follow, only form a group by opposition to the preceding ones; but they are subdivided in real castes:
- 23) 'Chitrakar' (Chitrakara): painters of different things; buildings, tableaux, etc.
- 24) 'Bhat': dyers in red for all kinds of clothe, clothes excepted.
- 25) 'Chippan' (Ksipana): dyers in blue.
- 26) Kaua' or Nekarmi: work the iron, manufacture horse-shoes, knives etc
- 27) 'Nau' (Napita): barbers and surgeons.
- 28) 'Sarmi' (or Salmi): oil vendors and braiders of festoons for ornamentation. They are those who have supplanted the Udas in the great trade.
- 29) 'Tippah': market-gardeners.
- 30) 'Pulpul': carry the lanterns and the torches at funeral processions.
- 31) 'Kaussa': exercise inoculations against small-pox.
- 32) 'Konar': manufacture exclusively the objects which serve for weaving.
- 33) 'Gartho' (Got): Gardeners.
- 34) 'Katthar': bone-setters and hospital-attendants.
- 35) 'Tatti': make the winding-sheets (shrouds) and also the night caps worn by very young children when the ceremony of cutting their hair around the cuda (tuft on top of the head) is just completed.
- 36) 'Balhaji': manufacture the wheels of the chariot for the procession of Matsyendra Natha.
- 37) 'Yungvar' manufacturer of the chariot itself.
- 38) 'Ballah',
- 39) 'Lamu', beares of royal palanquins: They are therefore identical to the Duan whom the Gurkhas designate under the name of 'Putvar'. It is due to Prithi Narayan that this caste owes its name or rather this title

10
 this the privilege to paint the eyes of the image of Bhairava: the profits are often poor to enable an ever increasing number of interested individuals to live. Fortunately, the list of hereditary professions, long as it is, does not exhaust all the categories of breadearning ones. The custom and the law have not created small merchants (Banyas), tailors, coolies and privileged porters; with the exceptions of a few specialities, cultivation (tillage) is not a reserved monopoly. So many outlets remain constantly open to the overflowing professions of the castes. The profession of physician reserved by the code of Jaya Sthiti Malla, to the Jaisis, has become the right of anybody. The profession exercised, is fruitful in Nepal, as much and even more than elsewhere; the good families have as a rule a doctor attached to their service; the ancient tradition of Buddhistic oculists has been perpetuated, in this last shelter of Indian Buddhism, by distinguished⁴ specialists. Thus the caste reserves to its adherents a special profession, without imposing it on them; it allows them at will, to roam in the uncertain grounds of professions which belong to nobody.

The Buddhist or Civaite caste, is at the same time a professional and a religious organism. Each one of its two functions is placed under the control of a special authority. The corporation, with all its resorts is governed by a committee; analogous to the Hindu Panch and which bears in Nepal, the name of 'Gatti'. The 'Gatti' divides and controls the duties that devolve upon the caste by virtue of its monopoly; in this enchanted valley, where religion has not yet completely stopped being a continuous chain of public festivals, each one of the castes is obliged to fulfil on each occasion the prescribed duty and the execution of the duty is watched.

These corporal feasts add themselves to the religious ones; each one of the members, real or virtual of the corporation obliged successively

at determinate periods to offer a feast to all the others, and whatever be the expenses to be incurred, none must evade this obligation. Finally if a person of the caste dies, all the families of the caste are strictly obliged to attend to his funeral; death is also a pretext for processions. The law confers to the 'gatti' the right to punish every breach. The ordinary penalty is the fine proportioned according to the gravity of the offences; but, in the case where the fault of one person compromises the whole community, the 'gatti' can decree the expulsion from the caste, the fallen individual, rejected by society, finds a shelter nowhere except with those whom contact with is a degradation.

But the 'gatti' is only aware of corporal acts; offences against purity pass unnoticed, because they are part of the domain of the religious law and it is a religious judge who would try them. Whosoever is warned having eaten or fornicated in prohibited company, of having accepted water from forbidden hands, of having committed an offence by inadvertence, negligence or licentiousness which entail the loss of the caste, in a word of having sinned against the law, is informed against to the 'dharmadhikari' or supreme judge of the kingdom and the case is brought up before the 'Raja-guru', the Brahman who serves as spiritual director to the king. The Raja-guru examines the case, consults the castes, the literature on cauistry which has so greatly developed since the XIVth century and pronounces the verdict. The sentence is at the same time juridical and religious: it varies between the fine, the goal, the confiscation of rights and the forfeiture of the caste; the fine handed over is shared between the government, the raja-guru and certain privileged Brahman families; furthermore, the culprit is compelled to entertain a number of Brahmans predetermined by the judgement. The sentence shows the expiation to be undergone, if the offence is remissible the culprit is bound to fulfil an act of contrition (prayaccitta); if the culprit loses his

caste, the whole body is conjointly liable for the stain and must wash itself; as a legal and religious representative of the country, the king in person is responsible for the expiation (candrayana), and the expenses that are entailed, to the benefit of the Brahman, often rise to several thousand rupees.

The jurisdiction of the Raja-guru, together with the sanctions of a Brahmanic order which it involves, is not limited to the Civaite castes; an inevitable assimilation has also introduced in its sphere, the Buddhistic castes. Buddhism theoretically foreign to the idea of caste, has not foreseen any authority charged with watching and controlling the application. The day when the Buddhists of Nepal had adopted the Hindu organization, they have quite naturally ranged themselves under the authority of the only judge who could qualify to issue decrees. The constitution of Jaya Sthiti Malla serves, it seems, as a juridical base to the decisions of the Raja-guru in the case of the Buddhistic castes.

The salient trait of the Nevar character is the taste for society. The Nevar never lives isolated, he loves to dwell, a little like the Parsian, in houses of several stories and swarming with people rather than live in solitude, as well in town as in the village. He knows how to derive delight from all the pleasures nature gives him; he sings, he talks, he laughs, he loves the countryside, delights in picnics of gay company, in a shadowy spot near a stream or a rivulet, in the shelter of an old sanctuary, facing a beautiful and grandiose view. Careful and keen cultivators, he is also an expert in the manual arts, even those of a most delicate kind; he is a goldsmith and a latented smith, whimsical carver, dyer and a tasteful painter, well-informed trader without greediness, and a born artist. He has changed the arts of India, built temples and palaces which have served for models to the Tibetans, Chinese; the classical pagoda hails

from Nepal. The reputation of the Nepalese craftsmen consecrated by the centuries, is still established in the whole of central Asia. Father Huc, who visited the Nevar colony at Lhasa, assures us that they are sought for even from the depths of Tartary, to ornament the great lamaseries, and he shares the admiration of the Asiatic, for their Jewels "which will not dishonour or shame European artists", for "those beautiful golden roofings of Buddhistic temples which resist all the inclemencies of the seasons and always have that freshness and marvellous lustre about them. The Gurkhas who resent their entry in the army have given them the reputation of cowardice; but the memory of the assaults delivered at Kirtipur testify to their bravery; their military castes serve honourably in the British army in India.

The ancient dress of the Nevar has almost entirely disappeared, and is only prevalent in a few localities, as for example at Harisiddhi, E. of Patan and in certain religious ceremonies when the priests wear it by exception. It consisted of a sort of tight-fitting jacket with a skirt falling to the ankles and gathered at the waist with many folds; a piece of cloth rolled up as a scarf covered the lower portion of the jacket and the higher portion of the skirt. But to-day the population has almost everywhere adopted the Gurkhas costume. The women wear a tight-fitting bodice and in place of a skirt a piece of cloth as wide as possible, tightened at the waist in numerous folds and turned up at the back as far as the ankle-bone. They gather up their hair and twist it in a chignon on top of the head and never wear any head-dress; on the other hand they ornament themselves profusely with flowers, especially with marygolds and also with jewels, particularly with a gold disc placed flat on the chignon. Alike the women of India they wear rings around their arms, legs and also through their ears and nose. They live from a very young age in a liberty without reserve. At eight they are taken to the temple and

they are wedded with all the ceremonies required to a bilva fruit which is afterwards thrown into water. The spouse having disappeared is always pretended living, and his bride is within her right to profit by his absence; for the law allows the woman, in the absence of the husband, to take a lover of her caste or of a superior caste; she must not choose beneath her, this is the only restriction which is imposed on her. Once she reaches the marriageable age, they give her a dowry and they marry her; outside the high society which affect the prejudices of India, the young girl can court the wooers before the marriage; after the marriage, her independence is none the less; if she wishes to leave her husband, she has only to place on the bed two betel nuts; she can from that time go away quietly. The Nevar has only one legitimate wife, she must belong to the same caste as he does, but he can associate with concubines of inferior caste, without, however, going beyond the limit of water. Adultery, which is monstrous to the imagination of the Gurkhas, is not taken seriously by the Nevars; the divorce is then the right and the accomplice must retribute to the husband the expenses involved in the marriage; otherwise, he is imprisoned.

The Nevars are very fond of meat; they eat goats and sheep (but only the mountain-sheep, because the sheep of India is recognized to be forbidden food), ducks, chickens, and particularly buffaloes. They have invented a legend to justify this taste which the Hindu, respectful of animal life, holds in horror: when the conqueror Harisimba deva ascended into Nepal, in 1324, his army almost perished of hunger on the way; the king invoked the goddess Taleju, its protectress: she appeared to him in a vision, and allowed him to eat everything that would be met with on the morrow at dawn, the king saw a buffalo, captured it and presented it to the goddess who gave detailed instructions for the choice of a qualified slaughterer. He found the

man, and it was the ancestor of the Kasais, he slayed the beast, and the goddess allowed its flesh to be eaten. The Civa-margis of the highest castes, slaughter the animals without scruple; but the Bararas refrain from spilling blood and do not eat pork, rice lentils, boiled vegetables are their main nourishments. Garlic green or cooked, and radish are the feast of the Nevars, they are especially fond of the radish buried until fermentation takes place then dried in the sun; it is impossible to imagine a more rank smell. Tradition connects the invention of this delicacy to the invasion of Makunda Sena, a little while before the conquest of Harisimba deva. They also drink alcohol (raksi) extract of rice and wheat, but they only get intoxicated on great days of festival.

The Nevars like the Hindus burn the corpses.

The Nevars have a particular dialect which is called the Nevari. The Capuchins made use of it in the XVIIIth century to preach the Gospel in Nepal, but they have neglected to study it scientifically and their works have disappeared leaving no fruit behind. The Nevari is still very little and very badly known; Hodgson has disclosed a connection with the Tibetan, but without deeply following up his researches; behind him Mr Conrady alone took them up again and with success. He published an excellent study on the Nevar grammar and edited a small vocabulary Sanscrit-Nevar reported at one time by Minayeff⁵.

The Nevar language of the middle days embodies a harmonious equilibrium between the Himalayan dialects which had remained in their primitive state-by reason of their seclusion, still poor, rough and incapable of translating the lofty thoughts and abstract notions and those dialects completely Hinduized by the constant borrowings from the Aryan tongues of the plains. The Nevar tongue has developed its

lexicon by an internal progress, and if it has had to borrow from the Neo-Sanskrit dialects, it has had to assimilate its borrowings and derive new forces there from. There are still in existence a fairly great number of commentaries on the Buddhistic Sanskrit texts or even of Nevar translations. Ever since the re-establishment of the Mallas (XIVth century the Nevar dialect is found to push its way in the epigraphy and rapidly increase in extent at the expense of the Sanskrit. The Gurkhas conquest, in overthro-

wing the Nevar dynasties, has decreed the fall and decay of Nevari. From generation to generation, the Nevari dialect slowly deteriorates to the benefits of the Parbatiya, the language of the victors.

Nevari borrowed its writing from India; it is written with the same characters as Sanskrit the varieties of writings introduced by the scribes have all a resemblance to the Devanagari, but with their forms more archaical in shape.

To be continued

FOOT NOTE

1. Mr. Waddell (Frog-worship amongst the Nevars...) has proposed an etymology of the word 'never' by the help of Tibetan. The first syllable 'ne' would correspond to the written form 'gnas' which signifies "place, spot" and 'par excellence' "sacred place, place of pilgrimage." The Lepchas give the name of 'Ne' to the Eastern Nepal and to Sikkim and they interpret it by "place of barracks for shelter or residence". In most of the connected Indo-Chinese dialects, 'ne' signifies "residence." The Nevars would be the inhabitants of 'Ne', of the country of sacred places and 'par' 'excellence' in the Himalayas.

The syllable 'pal' would be the equivalent of 'Bal', name which the Tibetans give to Nepal (Bal-po-Bal-Yul: Boe country); the word 'Bal' in Tibetan signifies "wool", 'Nepal' would then signify: "the sacred places of the Bal." All this etymological combination seems to me greatly suspicious.

2. I borrow the two descriptions which follow from Oldfield, 1. 177 sqq. in completing them by the help of Hamilton, 29 sqq. Their indications are more than once contradictory, particularly as regards the castes Buddhargis, or mixed: Thus Hamilton classifies the 'Jopu' (= jaffus) before the 'Uda' whereas Oldfield reserves this order; following these, he places the 'Bhat', the poets and panegyrist of India whom Oldfield does not mention; then the 'Got' (gardeners- 'Garhts'),

the 'Karmi' (Carpenters- 'Sikarmi'), the 'Nau' (barbers='Napita'), who are far from following one another in Oldfield (No. 33) 13) and 27). Then follows the 'Sougat' (washermen= Saughar'), beyond the boundary of water whereas Oldfield classifies them in the last rank of impure castes; then the 'Japu' (? potters), the 'Hial' or 'Sial' (Cowherds, undoubtedly the 'Nanda-gaowah, 43) the 'Dhui' or 'Putaul' (= Duan or Putvar, 39). Beyond that begins the impure castes, with the 'Salim' (oil vendor = 'Sarmi', 28), placed on this side by Oldfield, perhaps because their social condition had altered in the meanwhile; then the 'Kasulia' (musicians = Joghi or Dhunt'), the 'Chipi' (dyers- Chippah, 25) and the 'Kow' (blacksmiths - kana, 26) placed side by side in a much higher rank in Oldfield, the 'Gotoo' (worker in copper=Thamdat' 14), then two military tribes: the 'Kosar' who were at one time brigands as to what they said and the 'Tepai' who can marry or take as concubine the Hindu women who have lost their castes in eating impure things; and lastly the 'Puria' and the "Chamkal" (= 'Puriya' Pidhiya and 'Chamakallak' of Oldfield, in the same rank) and the 'Bala' removers of filth.

I have not had the time to proceed during my sojourn to a personal research on the castes; in doubtful cases, I have preferred to follow Oldfield who is more recent and complete, but I have naturally corrected it...

or completed it each time my notes have allowed it.

3. The Bandyas owe the practice of this profession, to the intervention of the king Siddhi Narasimha of Patan in the XVIIth. century. "As he remarked that the town had not enough carpenters, he made the Bandyas take up this profession" (Vamc, 234).
4. Key, the account of the 'Vamc' 178. a doctor of Harisimha deva, solicited by the king of the Nagas, Karkotaka, under the disguise of a Brahman, follows him in his underground palace, cure by an application of collyrium the eyes of the queen of the Nagas, and karkotaka promises him in compensation that his descendants would be good oculists. "The descendants of this Baid (Vaidya) were renowned in consequence, as

excellent oculists. "- and key elsewhere: Dr. cordier, 'Vagbhata', in the 'Asiatic Journal', 1901, 2, p, 170, n.

5. Notices of the languages, literature and religion of Nepal and Tibet, published at first in the Asiatic Researches XVI (1828), p. 409; re-printed in the Essays on the languages, etc. London 1874, p. 1.

1. August Conrady, Das Newari..., in the Zeitschr. d. D. Morg. Ges., XLV (1891) 1-35-Ein etc., XLVII (1893) 539-573)-M, Curady has especially applied himself to show out clearly the connections of the Nevar language with the uniform mass of those dialects known as "Indo-Chinese": Chinese Tibetan, Siamese, Himalayan dialects.

ABOUT THE AUTHORS

Shri Shankar Man Rajabanshi

Editor, National Archives. H. M. G.

Shri Hari Ram Joshi

Section officer, Ministry of Communication
H.M. G.

‘प्राचीन नेपाल’का निमित्त प्राग्-इतिहास तथा पुरातत्व, लिपिविज्ञान, हस्तलिखित ग्रन्थ, मुद्राशास्त्र, अभिलेख, संग्रहालय तथा ललितकलासंग सम्बन्धित मौलिक रचनाको माग गरिन्छ ।

रचना संक्षिप्त तर प्रामाणिक हुनुका साथै अद्यापि अप्रकाशित हुनुपर्दछ । तर कुनै प्रकाशित विषयका सम्बन्धमा नयाँ सिद्धान्त र प्रमाण प्रस्तुत गरिएका भए तिनको स्वागत गरिनेछ ।

रचनासंग सम्बन्धित चित्रहरू पठाउन सकिनेछ । रचना पृष्ठको अग्रभागमा मात्र लेखिएको हुनुपर्नेछ ।

निर्देशक
पुरातत्व विभाग
रामशाहपथ
काठमाडौं, नेपाल

Contribution of original nature dealing with pre-historic and field-archaeology, epigraphy, manuscripts, numismatics, archives, art and architecture of Nepal and museum and other techniques connected with various aspects of our work are invited to Ancient Nepal.

The contribution should be concise and well documented, and based on hitherto unpublished data, if not new interpretation of already known evidence.

Photographs and illustrations (line drawing) may be sent. The typescript should be in double space and on one side of the paper only sent to:-

The Director
Department of Archaeology
Ramshahapath
Kathmandu, Nepal.